CHRISTELIJK LETTER-KUNDIGE STUDIËN

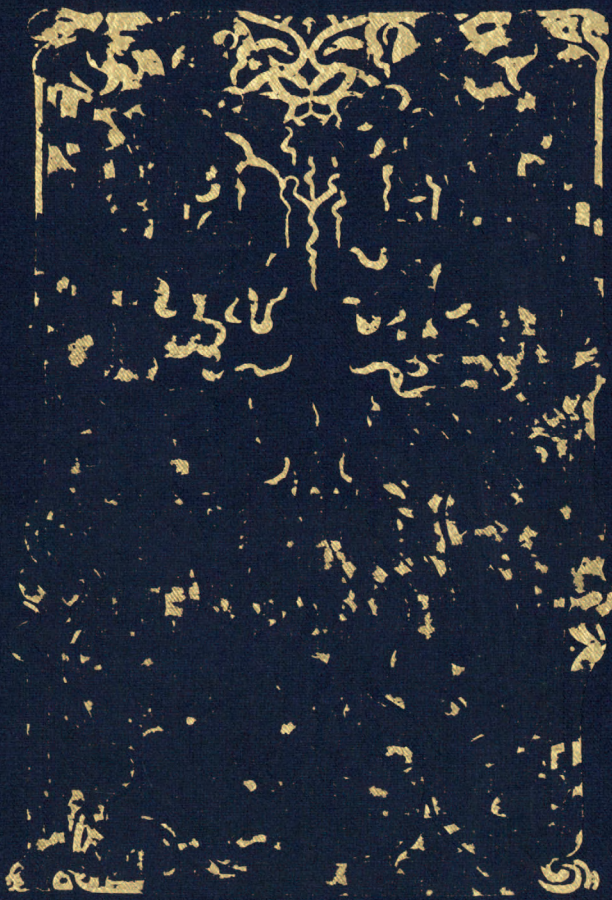

VERZAMELD DOOR
M.J. BRINKMAN EN
G. AZN. VAN R.

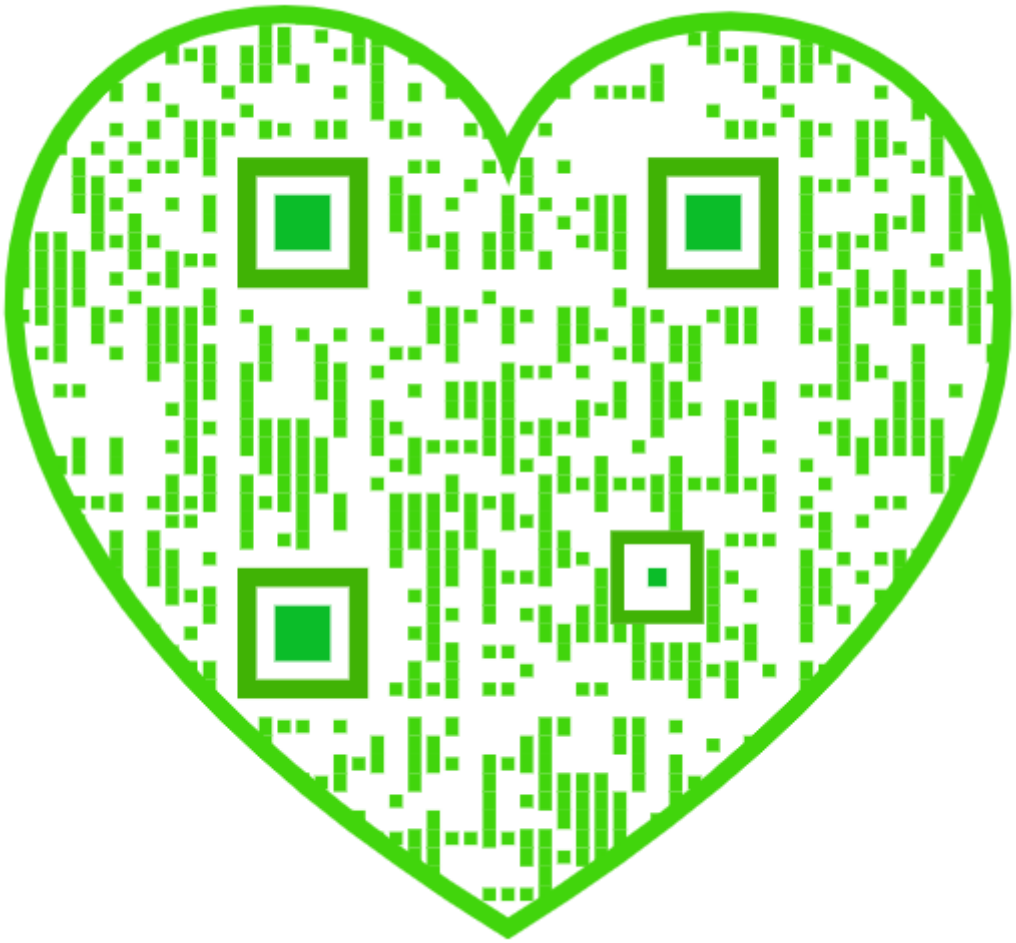

CHRISTELIJK LETTERKUNDIGE STUDIËN

DEEL III

CHRISTENDOM EN LITERATUUR

Onder redactie van

M. J. LEENDERTSE EN Dr C. TAZELAAR

In deze serie zijn verschenen:

Dr C. TAZELAAR, Moderne Romankunst.

Dr B. WIELENGA, Moderne Letterkunde en Chr. Opvoeding.

M. J. LEENDERTSE en Dr C. TAZELAAR, Christelijk Letterkundige Studiën I.

M. J. LEENDERTSE en Dr C. TAZELAAR, Christelijk Letterkundige Studiën II.

Dr J. W. MARMELSTEIN, Figuren uit de Fransche Letterkunde.

M. J. LEENDERTSE en Dr C. TAZELAAR, Christelijk Letterkundige Studiën IV.

CHRISTELIJK LETTERKUNDIGE STUDIËN

VERZAMELD DOOR

M. J. LEENDERTSE EN Dr C. TAZELAAR

DEEL III

I. DICHTERS NA 1880

UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ HOLLAND — AMSTERDAM

1927

INHOUD

INLEIDING . . . . . 1—10

BOUTENS ALS LYRISCH DICHTER door Dr. S. Eringa . . . . . 13—76

ALBERT VERWEY door J. van Ham . . . 79—118

Mr. JACOB ISRAEL DE HAAN door A. J. van Dijk . . . . . 120—170

MARTINUS NIJHOFF door J. Haantjes . . 173—183

BIBLIOGRAFISCHE AANTEEKENINGEN BIJ DE STUDIËN van P. H. Muller

INLEIDING

INLEIDING.

Aan het slot van de inleiding op den eersten bundel „Christelijk Letterkundige Studiën" (die in 1925 verscheen) werd aangekondigd „een boek, dat biografische studiën geven zal over Nederlandsche dichters en schrijvers van de laatste veertig jaren".

Van dat „boek" welks voorbereiding langer tijd vorderde dan wij hadden verwacht, zijn thans de beide eerste, bij elkander behoorende, stukken gereed gekomen. Ze verschijnen in dezelfde serie: „Christendom en Literatuur", waarvan de twee bundels „Christelijk Letterkundige Studiën" deel uitmaakten en als de twee volgende deelen der serie. Ze sluiten dus direct bij de eerste aan.

Een uiteenzetting van wat wij met deze nieuwe uitgaven beoogen, achten wij daarom onnoodig. In genoemde inleiding hebben wij die gegeven. Want wat daar gezegd is over de verzamelde artikelen ten aanzien van hun beteekenis in aesthetischen en principieelen zin, geldt ook voor de studiën, die hier worden samengebracht. Dezelfde overwegingen, die ons tot de samenstelling der vorige bundels deden komen, leidden ons ook nu en de beginselen, naar welke we ons daarbij richtten, bepaalden ook thans onzen koers.

Alleen — we konden met deze nieuwe deelen rechter op ons doel afgaan. Van meet aan toch was het onze wensch, over de voornaamste figuren der nieuwe letterkunde oorspronkelijke, principiëel-beschouwende studiën samen te brengen. Zoo alleen immers konden we komen tot een toet-

sen van de beginselen der moderne literatuur aan de christelijke levensovertuiging en het wezen der christelijk-letterkundige critiek benaderen. We konden echter niet aanstonds tot de uitvoering van deze gedachte overgaan. Daarom begonnen we met een verzamelen van bestaande opstellen, van artikelen, die in tijdschriften of periodieken stonden afgedrukt. Een eerste bundel kon al heel spoedig door een tweeden gevolgd worden en ook dit tweede deel genoot allerwege een goede ontvangst. Deze verheugende belangstelling versterkte ons in onze oorspronkelijke voornemens en geleidelijk aan begonnen we den voorbereidenden arbeid. Deze werd niet weinig vergemakkelijkt door de oprichting van een christelijken essayistenkring. Daardoor konden we het werk brengen op de basis eener gemeenschappelijke zaak en van de noodige medewerking ons verzekeren.

In aansluiting bij het bovenomschreven doel, was de gedachte die ons bij de samenstelling van deze bundels leidde, de hoofdmomenten aan te geven van de ontwikkelingsgeschiedenis der moderne letterkunde, zooals die uit het werk der verschillende auteurs aan den dag treedt.

Naar men weet, vond de nieuwe beweging op letterkundig gebied, die zich ± 1880 onder allerlei binnen- en buitenlandsche invloeden in gang zette, haar uitgangspunt in een kring van enthousiaste jongeren, die zich rondom hun leeraar, Dr Doorenbos, vereenigden tot de bestudeering en beoefening der literaire kunst. De moeilijkheden, die ze ondervonden om hun werk geplaatst te krijgen in de tijdschriften (Astrea, Tijdspiegel, Nederland e.a.), leidden na enkele jaren tot de stichting van een eigen tijdschrift, „De Nieuwe Gids".

Aanvankelijk vormden de Nieuwe-Gidsers een eenheid. 't Was, naar Prof. Prinsen zegt „hun felle haat tegen de

periode, die achter hen lag, tegen de dorre rhetoriek, het gevoelloos nabazelen van traditioneele dichtertaal, de leugenachtige, valsche beeldspraak, de matheid van klank, de zoetsappige, burgerlijke huiselijkheid der predikantenpoëzie" die hen verbond, die hen ook tot gezamenlijke actie aanzette.

Maar naarmate die strijd tegen wat zij als conventioneel verwierpen naar de zege voerde en de taak van den nieuwen opbouw kwam, begon meer en meer het individualistische dat het optreden der jongeren kenmerkte, zijn invloed te doen gelden. Het persoonlijke, het eigen, van dat der anderen afwijkende inzicht, kwam allengs meer op den voorgrond. Weldra bleek, dat een blijvende samenwerking onmogelijk was. Een scheiding begon zich af te teekenen, die tenslotte ieder zijn eigen weg deed gaan.

Een der eersten die zijn eigen koers volgde was Lodewijk van Deyssel. In zijn bewondering voor het naturalisme kwam hij los, vrijwel zelfs tegenover Kloos, Verwey, van Eeden, Gorter te staan, die in Shelley en Keats hun ideaal vonden.

Maar niet lang duurde het, of ook onder dezen openbaarde zich verschil van inzicht. Verwey, van Eeden, Gorter, de een al weer sterker dan de ander, begonnen hun schoonheidsgedachten te binden aan de verhoudingen van het maatschappelijk leven en raakten daardoor van Kloos verwijderd. En in hun verdere ontwikkeling kwamen ze elk, om zoo te zeggen, tot een individueel standpunt, tot een houding althans, die hen min of meer tot zelfstandige figuren maakte in de geschiedenis der nieuwere letterkunde. De een vond zekeren aanhang onder de jongeren, maakte „school" (Verwey b.v.), de ander bleef vrijwel of geheel alleen staan (Van Eeden), en zoo werd gaandeweg het beeld der nieuwere literatuur dat van onderscheiden richtingen, in bepaalde personen vertegenwoordigd.

Het is naar deze historische ontwikkeling, dat we ons bij de samenstelling van deze nieuwe bundels hebben georiënteerd. Wilden we de beginselen der moderne literatuur doen zien, ten einde die te toetsen aan de christelijke levensovertuiging, dan moesten we op het werk der verschillende dichters en schrijvers de aandacht richten.

Daarbij trachtten we in nauw contact te blijven, met wat reeds in ander verband aan christelijk-literaire essays was verschenen: het boek „Moderne Letterkunde" van Dr B. Wielenga en de twee reeds genoemde bundels „Christelijk Letterkundige Studiën". We wilden profiteeren van het bestaande en zooveel mogelijk aanvullend te werk gaan. Vandaar, dat we het project van deze nieuwe deelen niet kunnen uiteenzetten, zonder telkens te verwijzen naar deze publicaties.

De wensch, eenerzijds ons te oriënteeren naar de historische ontwikkeling der letterkunde, aan den anderen kant te bouwen op de basis van het bestaande, besliste vanzelf over den vorm van het werk. Die moest zijn een samenvoeging van afzonderlijke studiën. Zoo alleen toch kon directe aanknooping gevonden worden bij het belangrijke materiaal dat reeds werd verzameld, zoo ook bleven we 't meest in de lijn van de boven kort omschreven ontplooiïng der Tachtigersbeweging. Een geschiedenis daarvan, zoo die te eenigertijd zal ontstaan, zal ook hoofdzakelijk een beschouwen van de individueele figuren zijn, van hen, in wier persoon en arbeid de verschillende inzichten het duidelijkst tot openbaring komen.

Onze taak was dus, studiën te verzamelen over de meest marquante vertegenwoordigers der nieuwere letterkunde.

Over Kloos bestond het artikel van Dr B. Wielenga.[1]) Een verwijzing naar die studie in deze inleiding was dus 't eenige, dat we naar het aangegeven plan de campagne hadden te doen.

De richting van Kloos, die der persoonlijke schoonheidservaring, werd 't duidelijkst voortgezet door Boutens. Terwijl Kloos zelf meer en meer criticus en literair-historicus werd, bleef Boutens dichter, dichter van de fijne stemmingspoëzie, die vertolkt wat er leeft in de ziel van den kunstenaar. Over Boutens' werk loopt derhalve een der lijnen van de nieuwere literatuur, de lijn, die misschien 't zuiverst de oorspronkelijke Tachtigersgedachte voortzet. Vandaar dat we met een studie over Boutens beginnen.

Het van Kloos' richting verschillende spoor, dat Verwey getrokken heeft, was reeds afgeteekend in het artikel van Drs. J. Haantjes, „Gossaert Studiën", dat in deel I van de „Christelijke Letterkundige Studiën" verscheen.[2]) Geerten Gossaert immers behoorde als dichter tot de school van Verwey, tot de jongeren, die zich groepeerden rondom het tijdschrift „De Beweging", dat van 1905—1920 de richting Verwey vertegenwoordigde. Maar een duidelijke uiteenzetting van de richting zelf, dat is dus van het werk en den persoon van den „meester", ontbrak. Daarom was voorts noodig een studie over Albert Verwey. En, alweer omdat we de historische ontwikkeling wilden volgen en de Beweging daarin een zeer belangrijke plaats heeft ingenomen, leek het ons gewenscht, in direct vervolg op dit artikel een tweetal sprekende figuren uit de school van Verwey te behandelen, den ietwat ouderen Jacob Israël de Haan en den jongeren dichter

[1]) In „Moderne Letterkunde" (J. H. Kok, Kampen, 1917), pag. 1—57.
[2]) Pag. 97—125.

M. Nijhoff. Met de „Gossaert Studiën" uit deel I vormen dus deze drie bijdragen een geheel.

Bij de samenvoeging van deze vier opstellen had het eerste deel van het nieuwe werk, dat dus deel III is van de „Christelijk Letterkundige Studiën", zijn gestelden omvang bereikt. En, omdat we ons project, de voornaamste „Dichters na '80" te behandelen, gaarne in zijn geheel ten uitvoer wilden leggen, besloten we, in overleg met den uitgever, aanstonds ook het gereed liggende aansluitende deel te geven en zoo de deelen III en IV van de serie tegelijkertijd te doen verschijnen. Zoo toch konden we 't best vasthouden de historische lijn, die we wenschten te volgen. Immers, een andere, maar veelbeteekenende phase der nieuwere literatuur, als we 't zoo zeggen mogen, vertegenwoordigt Frederik van Eeden, die van den aanvang af zijn plaats in de beweging van '80 heeft gehad en steeds meer een afzonderlijke positie ging innemen. Over een bepaald onderdeel van zijn werk, het dichtstuk „Ellen", bevatte het reeds herhaaldelijk genoemde eerste deel der „Christelijk Letterkundige Studiën" het mooie artikel van wijlen Dr J. C. de Moor[1]), en de daar gegeven beschouwing bepaalde zich niet uitsluitend tot dat eene oeuvre van den dichter. Maar ook hier was toch aanvulling noodig, om Frederik van Eeden in zijn veelzijdigheid te doen zien. Het vele andere werk van dezen merkwaardigen kunstenaar moest ook binnen den gezichtskring getrokken worden. Daarom vervolgen we deel III aanstonds met een studie over Frederik van Eeden, als eerste bijdrage tot deel IV.

Tot de eigenlijke Tachtigers, den kring, die aanvankelijk als een eenheid naar de zoozeer gewenschte vernieuwing van

---

[1]) Pag. 30—49.

het literaire leven streefde, behoorde ook Herman Gorter. We behoefden echter hier niet afzonderlijk over hem en zijn werk te handelen, waar in den tweeden bundel „Christelijk Letterkundige Studiën" een artikel van J. J. Thomson te vinden is, dat naar aanleiding van Gorters voornaamste dichtwerk „Mei" op de beteekenis van dezen kunstenaar en zijn arbeid wijst.[1])

De richting, die op voorbeeld van Gorters poëzie ontstond, werd eveneens in een der vorige bundels aangewezen, in het opstel van M. J. Leendertse, „Adama van Scheltema, Socialistisch dichter".[2]) Bij den voortgang immers der literaire ontwikkeling en mede ook als consequentie van het steeds voorop gestelde individualiteitsbeginsel, ontstond gaandeweg een groep socialistische dichters (vooral in de latere jaren is deze groep sterk uitgebreid) die in het voetspoor van Gorter gaat. En Adama van Scheltema is daarvan zeker een van de beste en meest karakteristieke vertegenwoordigers, al geldt ook ten aanzien van hem weer, wat voor heel de literaire beweging kenmerkend is, dat zekere differentiatie van inzichten duidelijk op te merken valt.

Nu staat naast deze beiden nog een derde representant(e), die, ofschoon in den loop der jaren tot een andere, tot communistische overtuiging gekomen, van huis uit tot deze groep behoort, Mevr. Henriëtte Roland Holst. En dus lag het, naar onze meening, weer op onzen weg, het te voren behandelde thans te completeeren, door aan het werk van deze dichteres een studie te wijden. Ze is van te veel beteekenis, dan dat haar poëzie bij die van Gorter en Adama van Scheltema ten achter gesteld mag worden, al is ze daar-

---

[1]) Pag. 106—130.
[2]) Deel II, pag. 219—245.

van in mentaliteit gaan verschillen. In onmiddellijke aansluiting dus bij wat we over de socialistische dichtergroep in de voorgaande bundels samenbrachten, voegden we in het vierde deel in een studie over Mevr. Roland Holst.

Eindelijk behoorde tot de taak die we volbrengen moesten nog de behandeling van het werk van Lodewijk van Deyssel, een Tachtiger weer, die mee de beweging begon, maar evenals de anderen, tot een eigen koers kwam, zooals we boven reeds met een enkel woord zeiden. Van Deyssel is niet een dichter als de overigen, maar criticus en prozaïst. Doch om zijn bijzondere plaats in den ontwikkelingsgang der moderne letterkunde meenden we in dit verband het opstel over zijn werk te moeten opnemen, liever dan in een der volgende deelen over „Prozaschrijvers na '80", die in voorbereiding zijn.

Zoo brengen we in deze twee nieuwe bundels „Christelijk Letterkundige Studiën" dus samen studiën over P. C. Boutens, Alb. Verwey, Jac. Israël de Haan, M. Nijhoff, Frederik van Eeden, Mevr. Roland Holst en Lodewijk van Deyssel.

En de thans gegeven toelichting moge doen zien, welke overwegingen ons geleid hebben, juist deze stof te kiezen, moge ook rechtvaardigen wat we zeiden, dat we ons naar de historische ontwikkeling der letterkunde hebben georiënteerd, waar dit op het eerste gezicht niet aanstonds op te merken valt.

We zeggen niet, dat we, aanvullend wat we aan christelijk letterkundige essays hadden, nu tot een volledig historisch beeld van de „dichters na '80" gekomen zijn. Daartoe zou waarlijk heel wat meer noodig wezen, zou ook een geheel andere opzet van het werk vereischt zijn. We herhalen het, we wenschten te blijven in de lijn, die we bij den aanvang van deze serie volgden, het verzamelen van afzonderlijke

studiën. Te zamen genomen vormen ze echter in hoofdtrekken het historisch beeld van de ontwikkeling der nieuwere dichtkunst, geven daarvan althans de teekenende lijnen aan.

Wellicht, zeker zelfs, zou er meer eenheid zijn in het werk alszoodanig, wanneer één auteur de bundels had samengesteld. Maar, gelijk we reeds uiteenzetten, de afzonderlijke-studie-vorm was voor ons de aangewezene, en bovendien stond tegenover het daardoor te bereiken voordeel als een voor ons besef overwegende factor, dat nu elk opstel op zichzelf vrucht zou kunnen zijn van speciale studie (die bij de veelheid telkens van stof toch al omvangrijk was) en dat verscheidenheid van inzicht tot uiting zou komen bij eenheid van overtuiging. Juist ten aanzien van literaire beschouwing is zulk een verscheidenheid o.i. gewenscht, omdat ze de noodzakelijke objectiviteit van het geheel waarborgt. Bovendien was de belangstelling, die de beide vorige bundels oogstten en, voor een groot deel althans, bepaaldelijk om hun verscheidenheid van behandeling vonden, voor ons een niet te verwaarloozen aanwijzing, hoe we ons werk moesten voortzetten.

Omdat deze studiën — die, naar we zeiden, om technische redenen in twee banden en als deelen eener serie in doorloopende nummering verschijnen — één onderwerp behandelen: „Dichters na '80", vatten wij ook in één Inleiding samen, wat we ter toelichting meenden te moeten opmerken; in de serie „Christendom en Literatuur" vormen de deelen III en IV één werk.

Evenals in de vorige bundels is aan elk artikel toegevoegd een bibliographische opgave van de voornaamste boeken en tijdschriftartikelen over de besproken auteurs, ten bate vooral van die lezers, die tot verdere bestudeering zich aange-

trokken gevoelen. Ook in dezen heeft de ervaring, die we met genoemde uitgaven hebben opgedaan ons geleerd, dat we zoo aan veler belangstelling tegemoet komen. Deze bibliographische overzichten zijn samengesteld door den heer P. H. Muller, die, naar bekend is, in 't bijzonder zich op de bibliographie der moderne letterkunde toelegt en in het tijdschrift „Opwaartsche Wegen" regelmatig van zijn onderzoekingen publicatie doet.

BOUTENS ALS LYRISCH DICHTER

BOUTENS ALS LYRISCH DICHTER

door

Dr S. ERINGA.

I.

„....Poëzie is iets zoo buitengewoon voortreffelijks, dat in Frankrijk, het rijke literatuurland, Verlaine niet één groot geheel van hooge lyriek, dat hij maar zeer enkele kleine, zachte gedichten heeft gemaakt, die geheel vloeibaar zijn van louter poëzie, dat hij meest volkómen goed is alleen bij kleine scheutjes van regels, — en toch Verlaine, zonder eenigen twijfel, de grootste, of eigenlijk de éénige, dichter is van de laatste eeuwhelft van Frankrijk...."

Aldus L. van Deyssel, wanneer hij in zijn *Voorreden* op de *Verzen*[1]) van P. C. Boutens, de poëzie van dezen Nederlandschen dichter vergelijkt met die van Verlaine. En we geven toe, dat dit oordeel over de Fransche dichtkunst bijzonder eenzijdig is. Maar de kritiek van Van Deyssel, die uitgaat van het standpunt, dat poëzie alleen is: „een aandoening in u zeer helder zien en die als *buiten u om* zich zelve als klank-beweging laten stellen op het papier" is juist ten

---

[1]) P. C. Boutens, *Verzen,* met een voorreden van L. van Deyssel, Den Haag, 1898.

opzichte van Boutens, wanneer hij hem kenmerkt als den dichter, wiens bezigheid is „het afbeelden van zijn Gevoel", en er dan op volgen laat: „Dit doen alle dichters en kenschetst hem dus alleen in 't algemeen, maar in 't bijzonder geldt deze uitdrukking nauwkeurig voor hèm, omdat hij niet de natuur afbeeldt met gevoel, maar zijn gevoel afbeeldt met de natuur. In plaats van tot de natuur te gaan trekt hij haar naar zich toe. Hij maakt niet landschapsbeschrijvingen, objectief, en brengt daarin dan veel „gevoel", zoodat het ons mooie landschap-stukjes lijken; maar hij maakt gevoelsbeschrijvingen, subjectief, en bezigt als materie daarvoor gegevens uit de natuur.

Er ontstaat hierdoor een aanhoudende, onmiddellijke vermenging van de plastische motieven met de wendingen van den gevoelsgang, een aldoor dadelijk terugkeeren tot, en zich vasthouden aan — de gemoedsbeweging, zonder zich door de behaaglijke plastiek tot een wandeling daarin, ver van zich zelve, te laten gaan, waarvan het gevolg is dat het gehalte der gedichten fijner is, meer licht-doorzichtig, meer verlost van het gewicht der materie....

In sommige verzen... heeft de dichter een weemoedssentiment, even waardevol misschien als dat van Verlaine... vereenigd met de plastiek der... nu laatste periode, in fijne en heldere volkomenheid".

Sedert van Deyssel deze „voorreden" op de *Verzen* van Boutens schreef, en hun symboliek, met een waas van weemoed overtogen, waaraan het fijngevoelde rythme een heel bijzondere, persoonlijke expressie verleende, prees met woorden van bewondering, ontplooide Boutens' dichtergave zich tot steeds rijker bloei. Op de uitvoerige beschouwing over den aard der poëzie en de beteekenis van den criticus voor de litteratuur, waarin Kloos verviel bij het bespreken van

Boutens' jeugdwerk[1]), volgde nog het gematigd-waardeerende oordeel, dat „het boek van Boutens... is het boek van een man van magnifieken aanleg, maar die, met al zijn aanleg, toch niet heeft gegeven wat hij geven kòn." Maar reeds het oordeel over de *Praeludiën* van 1902 is onverdeeld gunstig: „Het is een waar genot, naar het zwalpend of deinend bewegen van zijn ongeschoolden, maar toch fijn-bestudeerden maatgang te luisteren: en al is men 't, als artiest, niet altijd met hem eens, al zou men een accoord van hem, hier en daar, wel eens een beetje gewijzigd willen zien — dat is een kwestie van particuliere opvatting. Boutens... tracht zijn ziel, zooals zij Dom-orglend carilloneert (!), helderzingend weêr te geven in Hollandsche taalpracht, en dat is hem wonderbaarlijk-dikwijls gelukt. Als hij blijft streven, zooveel hij kan, naar eenvoudige klaarheid van verwoording, naar, hoe ook subtiele, toch direct- naïeve expressie, dan geloof ik zeker, dat onze twintigste eeuw hem zal zien rijzen tot een zenith van ondoofbaren roem"[2]).

De poëzie van Boutens ontwikkelde zich op een wijze, die door zijn geboorte en studiën, het contact met het leven van thans en voorheen, wordt bepaald. Het echt-persoonlijke in dezen dichter handhaafde zich daarbij in volkomen zuiverheid. Zijn verzen danken aan dat persoonlijke hun fijne gevoelsschakeeringen, waaruit de idee zich kristalliseerde onder de inwerking van de buitenwereld, die zijn diepste innerlijk bewoog.

Uit Middelburg is de dichter afkomstig. Zijn ouders be-

---

[1]) W. Kloos, *Nieuwere literatuurgeschiedenis*, Amsterdam, 1905, III, p. 237.

[2]) Id., *Nieuwere literatuurgeschiedenis*, 1906, p. 145. Men vergelijke Verwey's kritiek op *Aan de Schoonheid* uit *Stemmen* (*De Beweging*, 4e jaarg., 1e deel, 1908, p. 231).

hoorden tot den eenvoudigen burgerstand en waren van Gereformeerde religie. Zij verschaften hun zoon de gelegenheid, zijn kunsttalent te ontwikkelen. Boutens werd aan de Utrechtsche hoogeschool tot doctor in de oude letteren opgeleid. Deze omstandigheden: zijn Zeeuwsche afkomst, zijn Calvinistische opvoeding en de studie der klassieke letteren, die hem met de Grieksche kunst in aanraking brengt, moeten met name worden vermeld om de ontwikkeling van zijn poëzie te verklaren. De eerste heeft grooten invloed op Boutens' natuurvoorstellingen. De tweede is van beteekenis voor zijn mystiek-religieuzen aanleg. De derde vormde deze mystiek-religieuze persoonlijkheid in aesthetischen zin, en gaf aan zijn kunst dat verfijnd aristocratisch karakter, waardoor hij een geheel eenige plaats onder de Nederlandsche dichters inneemt. „Wel mag men zeggen dat Boutens het in de oud-grieksche poëzie meer dan in eenig ander deel van zijn lectuur heeft ervaren hoezeer de hoogste en de meest onvergankelijke macht van ieder dichtwerk altijd weer blijkt gelegen te zijn in die wonderbare harmonie van woordvorm, rythme en gedachte.... Wie deze carmina leest,..... die kan niet anders dan opmerken dat van de vele gaven, waardoor de dichter ons voorgoed aan zich heeft verbonden, geene zich regelmatiger en krachtiger heeft ontwikkeld dan die op uitnemende heerschappij over woord en vorm berustende harmonie tusschen aandoening, gedachte en vertolking waardoor echt-klassieke poëzie klassiek is" [1]).

II.

Oppervlakkig gezien, heeft het Gereformeerde religieuze leven op Boutens geen scherpgeteekende sporen achtergela-

[1]) K. K(uiper) in *Onze Eeuw,* 12e jaarg., 3e deel, p. 161-162.

ten. In zijn *Verzen* (19) spreekt de dichter in vage bewoordingen van een terugwijken van voorstellingen uit vroeger tijd: een storm die in 't gouden dagen der poëzie met schitterlichte vlagen sloeg door zijn ziel en de eerste bloemen deed vallen.

Wat echter opbloeide in zijn hart was onsterfelijk. Wanneer in 's levens storm de bloesems der jeugd zijn afgerukt en in rustige bezinning een nieuwe inspiratie de ziel beweegt, dan keeren vroegere voorstellingen weer als vogels, sterk en groot, en zijn verzen zijn vol van de blankvoetige droomen uit vroeger tijd.

Het stil-vrome leven dat Boutens' jeugd omgaf, verloor inderdaad voor hem zijn bekoring niet. Nòg luistert hij (*Verzen*, 40-41) in herinnering naar moeders stem, die hem het avondgebed voorzeide; wat hem toen, schoon onbegrepen, gerust deed slapen, wekt hem nu op om het goede te blijven doen, zonder verwachting van loon, zonder doel, omdat hij daardoor alleen de zielerust kan vinden die hij behoeft.

Des dichters vroomheid vervaagt zich dus reeds spoedig tot een onbestemd zedelijk ideaal, van welks betrachting hij rust voor leven en dood verwacht. „De opperste goedheid van veel vergeven" klinkt als een stille stem door het koor van vreugdetonen heen, dat ruischt in zijn ziel:

> Die goedheid doet om schoonheids wil
> Die is gezegend boven al,

zoo luidt het in *Stemmen* (161) [1]; en in *Amor vindex* der *Carmina* [2]) wordt die liefde tot schoonheid, die uit duizeldiepe schachten al leven voedt, het voorwerp van zijn her-

[1]) *Stemmen*, Amsterdam, 1907.
[2]) *Carmina*, Amsterdam, 1912.

denken en verwachten, waar zijn jonkheid doof en dood vond:

De goden die de vaderen aanbaden.

Liefde tot schoonheid deed hem naar God uitgaan; in zijn ziel bleef het verlangen, Hem zijn kunst, uit lust en leed geboren, te wijden (*Verzen,* 60). Uit de smart groeit voor den dichter de schoonheid als een Gode welbehaaglijke vrucht, en doet de vreugde overvloedig als uit den hemel nederdalen, gelijk de Christen, in diepten van zondeleed verzonken, de Goddelijke genade ervaart en zich tot de hoogste blijdschap voelt opgeheven. Maar die genade is een Godsopenbaring, met volle bewustheid ontvangen, terwijl voor Boutens God immer het levende mysterie blijft (*Stemmen,* 22). Met een lichte variant zouden we Verwey's [1]) woorden kunnen herhalen: de poëzie van Boutens is die van een ziel die Godsgemeenschap zoekt zonder die te erlangen. „Treurnis om een verloren geluk, verlangen naar wat ze weet dat ze niet vinden zal en toch altijd zoekt en, niet vindende, droomt, dat is het leven van die ziel." Zijn poëzie wordt uit onbevredigd Godsverlangen geboren.

De schoonheid doet dezen dichter de verre poorten des hemels ontwaren, en in 't besef van eigen nietigheid, de heerlijkheid Gods vermoeden. De vervaging van het Godsbegrip, dat zich met eigen persoonlijkheids-idee versmelt, is daarbij kenmerkend voor de dichterlijke illuzie, die wijkt uit de sfeer der zuiver-Christelijke waarheid (*Verzen,* 127-128). In *Praeludiën* (36-37) is deze opvatting heel duidelijk uitgedrukt:

---

[1]) *De Beweging,* II, 1907, p. 125.

O God wiens licht ik voel toekomend
Zonneverblindend nog in neevlen loomend
Een zoele zomersmart, —
Zult Gij eens zóo aan dit maar donkre leven
Uw late, alzeegnende lichtwijding geven,
Dat het mag klimmen aan Uw hart?

Zullen wij zoo tot U omhoog eens dragen
Het minste kleinood onzer aardsche dagen,....
Dat het in d'ommeschijn Uwer genade
Van tijdelijk tot eeuwig zich gestade
In reiner glorenis
Dan nu dees wereld straalt....

De dichterlijke gedachte, uit de sfeer van het aardsche geheven, vergoddelijkt zich, aarde en hemel doordringen elkander, de menschelijke taal van den dichter wordt het woord dat uitging uit Gods eigen mond.

III.

In dat vage schoonheidslicht nu komt voor Boutens de gestalte van den Christus te staan. Christus, schoon als de zon in zijn schamele nederheid (*Zomerwolken,* 65)[1]), is voor hem het Licht der wereld, de hoogste Liefde, uit den hemel neergedaald, met zijn glans het duistre menschenleven vervullend, door zijn deemoed der menschen haat in liefde verkeerend, zoodat Hij zijn discipelen ten nauwste aan zich verbindt, maar het slachtoffer wordt van die onverzoenlijk bleven (*Zomerwolken*, 22-28). Eigen lot met dat van Jezus vereenzelvigend, stelt Boutens zich Hem voor als den eenzamen gesmaden vredebrenger, slechts gewaardeerd door

[1]) *Zomerwolken,* Amsterdam, 1922.

een kleinen kring van uitverkoornen. Uiterlijke pracht bedekt elders voor hem de beteekenis van het lijden van den Man van Smarten (*Zomerwolken,* 108). Wat het innerlijk betreft, verkeert de dichter voornamelijk onder den indruk der milde schoonheid van Hem, die Gods liefde den menschen bracht; de ware, diepere zin van Jezus lijden als Verlosser der in schuld verloren wereld liet hem onbewogen (*Zomerwolken,* 32). Het opstandingsgeloof, dat zich zoo nauw aansluit bij Boutens' Platonische levensbeschouwing, waartoe de studie der Grieksche wijsbegeerte hem voerde, ontbreekt in zijn verzen niet en neemt er Bijbelsche vormen aan (*Zomerwolken,* 34). Geen dichter van den nieuwen tijd heeft ook, zoo zuiver als in *Pietà* (*Zomerwolken,* 38-41), de stille moedersmart en moederliefde van Maria vertolkt:

> Nu houden u mijn handen, zoo blank en zoo geschonden,
> Maar eindlijk en vooral heb ik mijn kind gevonden
> Als had ik u tot hiertoe voldragen in mijn schoot,
> Zoo eigen zijn uw wonden, zoo deel ik uwen dood....
>
> Door welke donkere dalen, door welke diepe stroomen
> Hebt gij mijn kleine liefde naar uw hoog hart genomen
> In eenheid met uw liefde die eind heeft noch begin:
> Haar groote windstille avond neemt de wijde wereld in.

Zoo is dan voor Boutens de Christus een symbolische gestalte, drager van de persoonlijke idee van den dichter.

In zijn studie over de *Hoofdgedachten bij Boutens* [1]), merkt Dr. H. T. Oberman op, „dat het symbolisme samenvalt met een katholiseerende tendenz in kunstenaarskringen, waarvan

---

[1]) H. T. Oberman, *Keur uit de letterkundige nalatenschap,* Rotterdam, 1925, p. 282-283.

Verlaine's bekeering in de gevangenis, waaruit zijn schitterendste dichtbundel *Sagesse* geboren werd, een der bekendste voorbeelden is, gelijk ze ook ten onzent uitkwam in den overgang van Toorop tot het roomsche geloof. Het is dan ook niet te verwonderen, dat vele mystiek aangelegde roomschen in Boutens iets van hun eigen ziel terugvinden."

Hoe ver die „katholiseerende tendenz" bij de moderne kunstenaars gaat, willen we niet beoordeelen, en evenmin, in hoeverre „mystiek aangelegde roomschen in Boutens iets van hun eigen ziel terugvinden". Wel blijkt Boutens' hang naar het mystiek-symbolische uit het gebruik dat hij van zijn Bijbelsche herinneringen maakt, waarbij de voorstellingen zich aansluiten, door hem aan den Roomschen eeredienst ontleend. In *Verzen* (32) is sprake van de „lichtekoren van de gulden missen voor het dagaltaar". De poëzie, die in hem welt, vergelijkt hij bij de „heilige taal, tonen en zang, in stille kathedraal" midden in „stad van donker leven" (*Verzen*, 45). De blijde dagen worden hem tot „heerlijk-witte Moedermaagden, in heiligheid hoog staande in blauwe wereldnis":

> Haar oogen diep, haar monden zaligheid-omhaagde
> Missen al verdriet van schaduw en bitternis
> Haar blanke handen meêlij-geschraagde
> Zijn weldadig over wonden en droefenis. *Verzen*, 48.

In *Sonnet* LVII [1]) is de vergelijking doorgevoerd tusschen 't schemerstille huis zijner liefde met het binnenste eener domkerk: blank portaal van kleurgekoelde wanden, stemmig binnenlicht, avondkleeden, menschen met bleekgevou-

---

[1]) *Sonnetten*, Amsterdam, 1920.

wen handen, „gouder lampen zijig kaarsebranden", preevlende gebeden:

> Ik zie Uw glazen venstren opgebeurd
> Van buitenschijn en binnenlamp doorbeven
> Zooals in kelk van monstrans, hooggeheven
> Boven volks biddend neigen, ongespeurd —
> O steeds in kern vermysteriënd Leven! —
> Gods groot en nooit doordacht geheim gebeurt.

Dat deze omkleeding van het poëtisch verlangen met zuiver-Christelijke religie al zeer weinig te maken heeft, is niet wel tegen te spreken; alleen de uiterlijke vorm eener eeredienst werd hier aangewend tot uitbeelding der persoonlijke idee. Met Boutens' Bijbelsche herinneringen staat het doorgaans niet anders. De komst van de Wijzen uit het Oosten te Bethlehem doet hem aan de hand het beeld van koningen en wijzen die de Schoonheid begroeten, en „in bewonderings murmelpreevlend prijzen" hun schat aan haar voeten leggen (S. VII). Nu eens vinden we zoo (S. VIII) de gelijkenis van den heer, die zijn dienaars de tienden vraagt van den wijnoogst, om des dichters roeping aan te duiden; dan weer de historie van Zedekia, wien Nebukadnezar de oogen uitstak, als vertolking van „bloedlaaiende onbluschbare erinnering" aan vermoorde schoonheidsdroomen (S. XXXII); of in *Patet Via (Vergeten Liedjes)*[1]) den doortocht door de Roode Zee als symbool van de tocht van Liefdes kinderen naar het Land van Liefde en Schoonheid, of Christus' verschijning aan de Emmaüsgangers, de Liefde verzinnebeeldend,

---

[1]) *Vergeten Liedjes,* Bussum, 1910.

die in de avondstilte den dichter verschijnt en hem met diepe ontroering vervult (S. XXIV). De gelijkenis van den Verloren Zoon dient hem ten slotte om deze gedachte te ontwikkelen, dat het mededoogen met den ellendige niet door dezen gewekt werd, maar zijn oorsprong vindt in God en als menschelijke vorm van oneindige goedheid tot dien oorsprong wederkeert.

Al deze verzen bewijzen, hoe Boutens wel van de zuiver-Christelijke levens- en wereldbeschouwing afweek, maar toch sterk den indruk onderging van de Bijbelverhalen, die reeds vroeg zijn verbeelding bekoorden en daarop een onuitwischbaar spoor achterlieten. Zij doen ons de herkenning vinden van wat ons in oude, Christelijke kunst ontroerde, en waarvan Boutens, dank zij zijn Gereformeerde opvoeding, den teeren schijn bleef uitstralen[1]).

Met wat bij dezen dichter van zijn religieuze opvoeding achterbleef is de herinnering aan het ouderhuis ten nauwste saamgeweven. In *Stemmen* (150) gedenkt hij de koestering van het familieleven:

> In 't avondlijke woonvertrek
> Onder het lampbelicht gesprek
> En moeders oog en zusters lach...

Hij gedenkt ze, ook wanneer nieuwe droomen zijn verbeelding bevolken, wanneer hij zijn dichtersroeping in dienst van liefde en schoonheid bewust is geworden en hij aan de zorg van zijn moeder, die waakte voor zijn lichamelijk wel-

---

[1]) Men vergelijke hiermee H. Middendorp, *Woorden over Boutens* (*Tijdspiegel*, 1915, p. 66). — De schrijver constateerde 't zelfde verschijnsel als wij, zonder volledig de oorzaak er van te verklaren.

zijn, ontgroeide (S. XLII). In zulk een herinneringssfeer moest ook *Sonnet* LVIII ontluiken, waarin de dichter, uit verren lande, vreemdeling naar lichaam en geest, zijn groet zendt aan het ouderhuis en gewaagt van wat hem, in zijn eenzaamheid, nog aan zijn bloedverwanten bindt:

> Uw stille kind, uw bleeke broêr, uw vriend
> Is rijk gelukkig, zendt u kus en groet;
> En als herdenken ons te zamen vindt,
> Brandt tusschen aarde en hemel liefdes luchter
> Zoo helder, dat gelouterd in zijn gloed,
> Al ons gebeden naar één God vervluchten.

Er blijkt tevens uit, hoe sterk bij Boutens de overtuiging leeft, dat het pad der schoonheidsliefde voert naar hetzelfde punt, waar de wegen des geloofs te zamen komen: God, het voorwerp van aller liefdes- en schoonheidsverlangen.

IV.

Walcheren, het „blond-omduinde" Zeeuwsche eiland (*Stemmen*, 173), waar Boutens geboren werd, is de uitverkoren plek, waar heel de Hollandsche natuur haar festijnen viert, waar lucht en land, zee en stroomen glinsteren in het schoonste licht. Al de rijpe, blonde dagen vallen als gouden appelen in den schoot van wie voor dit natuurschoon gevoelig is. Deze dichter was het, en de gewaarwordingen, in zijn jeugdherinnering opgetast, leveren later de rijke beeldspraak zijner poëzie. In *Praeludiën* (3) vergelijkt hij de zon, door de nevels brekend, bij een schip, het licht, dat den hemel overstraalt, bij een zee, die achter de wolken als sluizen zich

verbergt, tot straks het zonnevaartuig het ruime sop kiest. Daarmee verweven een andere vergelijking: donkere paden, door hooge deuren afgesloten, welke toegang verleenen tot open weiden. Zoo heeft hij het op Walcheren kunnen zien: een weide waartoe leidt een donker pad met hooge deuren, en een zee waarheen het schip door donkere sluizen den weg vindt.

Deze herinneringen worden hem tot ontroerende stemmingsbeelden, als in *Verzen*, 27:

De dag lag neêr op bleeke sponde;

zij openen voor 's dichters oog de schoonheid van het verleden, als in *Sonnet* L; of ze dienen hem tot plastische schildering van het bedrijvige heden, als in *Septemberdag op Walcheren* (*Carmina*):

Op leêger akker laden statigranke
Boeren de bruine saamgeschoofde boonen:
Gerucht en roep in hoorbre rust verklanken
Den vreê van wie in wijde stilte wonen...

Maar wazen verte scheuren schelle schreeuwen:
Daar stuurt een grijze reus de ploegschaar door
Het stoppelveld achter zijn stoere zeeuwen.

Gierig naar 't aas in de opgesneden voor
Volgt waaierwiggend in het versche spoor
Gelijk een zilvren zog de zwerm der meeuwen.

Op zijn geliefd eiland, terwijl de jaren steeds sneller voorbijgaan, en van elken dag de avond vroeger valt, be-

luistert de dichter, ook in later tijden, 's levens harteslag, voelt hij het sidderen in de ritsling van het loover, hoort hij zijn adem fluistren in de stem van wind en zee (*Carmina: In de manteling bij Domburg*).

De zee is daarom telkens weer de achtergrond van Boutens' natuurschildering: blanke wateren onder zacht-wazig licht (*Stemmen*, 1). droefdonkere wolken of andere, lichter, aan zeilende schepen gelijk, die de lucht tot een zee maken, de zee tot spiegel der lucht. De zee is hem een wonder van klare schoonheid, met kinderlijke liefde begroet (*Vergeten Liedjes*: *Namiddag*):

> De zee was dien dag een wonder
> Van blauwe eindeloosheid onder
> Het luchtedak van kristallijn
> Onder den hemeltuin vol zonneschijn. *Verzen*, 62.

Uit de zee komt tot hem het eeuwig-onvergankelijk-schoone, dat zijn verbeelding zich schept:

> Van zee wacht ik uit nachteschijn
> Uw komst en Gods gestelden tijd. *Praeludiën*, 107.

Heel een heeldenstoet trekt zoo zijn oogen voorbij. In zijn droomen aanschouwt hij, hoe klaarbelicht een zeilwit schip door manerust glijdt, als een zachtverwonderd gelaat, naar onbekende kust zich keerend. Hij ziet in donkren nacht een roode havenbaak met duisterverre verstrooide vloten van toplichten. Of er schemeren tegen stormzwarte wolken lichtende strepen van wielend schuim (*Praeludiën*, 108, 115). Op de visschersbom, die den tocht naar onbekende verten heeft ondernomen, vaart de ziel van den dichter mee, de oneindigheid tegemoet:

De wind bolt uit het ruime wak
Het schip helt op zijn breeden streek.
Nog even maar is de einder strak
En van kustlichten bleek....
En nu — niets meer dan heem'l en zee...
De zeilen over! Reê! *Stemmen,* 9.

De zee verzinnelijkt voor Boutens de oneindigheid en de onvergankelijke schoonheid; zij is daarom voor hem de steeds-zichzelf-blijvende achtergrond, waarop het tijdlijk gebeuren zich in zijn wisselende gestalten afteekent, de eeuwigheid, den dichter aantrekkend met onweerstaanbare bekoring, als een kind, dat, ternauwernood voor verdrinken bewaard, naar de schoone vizioenen terugverlangt, welke voor zijn stervensblik verrezen:

„Maar o de zee en o de droom
Waarop ik mij nog niet bezinnen kon,
Maar waar ik weg uit kwam zoo traag zoo loom,
Juist toen het mooist begon". *Stemmen,* 12.

In oogenblikken van dichterlijke bezieling dringt het eeuwig-werkelijke, dat de zee voor Boutens symboliseert, door tot in zijn vergankelijk aardsch bestaan. Trekt de inspiratie zich terug, dan blijft zijn hart ledig, vreugdeloos en vreemd aan de teruggeweken realiteit, als wijde verlaten havens onder der buien donker wolkejachten:

Voor open zee waar met veel vreemde seinen
Volzeilsche schepen langs de kimmen schijnen.
Soms breken heemlen in verstilde nachten
En sterren schijnen in de diepe gronden. *Sonnet* XLIV.

Aldus de zee opvattend als beeld, neen, als verwezenlijking der zuivere, onbewuste, milde schoonheid, openbaart zij hem in volle klaarheid datgene wat voor hem is de oergrond van het natuurgebeuren, en wat hij in het diepst van zijn verborgen zieleleven hervindt: de Goddelijke liefde, die alle leven draagt:

Liefde die niet weet,
Liefde die niet vraagt
In omhelzing breed
Alle leven draagt
Ver van waatren zoom
Berg en dalen dekt met groenheid van den
diepen levensdroom.

Zuiversterk van vreugd
Heilighoog van smart
Klopt in schoonheidsdeugd
Uw diep donker hart
Eeuwge levensvloed
Door elk levend hart de slagen van zijn
zonvervluchtigd bloed. *Praeludiën,* 125-126.

De lofzang, hier tot de zee gericht, is zoodoende geworden een hymne op den levendwekkenden geest, die het gansche heelal vervult. Boutens' natuurbeschouwing loopt uit op de pantheïstische mystiek waarvan we de lijnen reeds hebben aangegeven.

V.

Rijk is bij dezen dichter de verscheidenheid der wolktinten. Reeds de *Verzen* bevatten menig tafreel, met fijne kleuren op het effen luchtedoek gepenseeld:

Onder de elpene welving van den wolkedag
Waardoor geen zon zal breken vóor het avondrood
En die wegdonkren zal tot vroegen nachtedood
In tranenlooze strakheid achter 't sluierrag,

geeft ons den omfloersten effen hemel te zien (*Verzen,* 102); *Verzen* (90) spreekt ons van de goudschaduw van den avond op witte wolkebank. Een ander maal verrukt de „door zomerregen late zonneschijn" zijn ziel, en doet ze verkeeren als in een „stad van gouden straten" (*Verzen,* 121). In *Praeludiën* (5) verdiepen wolkekloven zich langs grond van aardgezicht, de zon weeft gouden mazen van wolk tot wolk, heur stralen breken in trillend rag over de diepe spiegelzalen der opalen zee. Hoor, hoe het motief van de zon, die door de wolken breekt, wordt opgenomen en in zuivere klanken vol bezieling voortgolft:

De zon heeft alles goedgemaakt
De lange donkre regendag
En al zijn leed ligt met één slag
Eén straal in 't hart geraakt....

Goud- en witverklaarde
Regenwolken
Stralen tusschen zon en aarde
Als guldenbespraakte tolken
Tusschen de vreugden van twee zaalge volken.
Praeludiën, 35-36.

De triumf der stralende zon, ontoegankelijk voor den weemoed der aarde, doet het hart van den dichter opengaan en zich uitstorten in hooge, zuivere vreugde (S. XLV). Daarom is zij voor hem de weerschijn van 't „land waar 't eeuwig

zomert" (*Vergeten Liedjes,* 14), en vanwaar alle vreugd in 't hart der stervelingen nederdaalt (*Verzen,* 109).

Bij Boutens is die overgang van de eenvoudige beeldspraak tot de symbolische voorstelling der gedachte, waarin zijn dichterlijk voelen zich condenseert, geheel in overeenstemming met den aard zijner poëzie. „Het opzet van gewaarwordings-noteering is bij Boutens zóó duidelijk, en zijn talent daartoe zóó onmiskenbaar, dat wij nauw hebben te letten op de grens waarover die noteering overgaat in poëzie", zegt Verwey[1]). De gewaarwording leidt als vanzelf tot beeldspraak, die de overeenkomst der dingen doet opmerken, en die overeenkomst teekent zich in de poëtische idee in zuivere belijning af.

We zien dit op eigenaardige wijze in de beschrijving van den hemel zich voordoen. De lucht wordt eerst voorgesteld als een meer (*Praeludiën,* 1), een spiegel, een aetherstroom, waar op weeken vijverwiegel twee zwanelijven, dat zijn twee zielen, drijven (*Praeludiën,* 4). Zij is een golvende vlakte, waar de „Dag weidt de kudden zijner rosse kemelen", een rotsbazalt:

Waar in lichtgestolde muren het hemelsch huis op
hoog gazon staat[2]);

een tuin, een oogstveld, een wijngaard:

Als Avonds teêrdoorzichte handen den dagwijngaard lezen,
Al de trossen die nog branden in schemerloof van vreezen,
Vult de zwaargouden bokalen aan Westerpers met wijn
En ze draagt ter opperzale tot Nachts geheim festijn,
Zal 'k uw oogen, dagonthulde, zich vullen zien met
dieper gloed... *Praeludiën,* 7.

[1]) *De Beweging,* III, p. 118.
[2]) *Praeludiën,* 4.

De hemel is hier de schouwplaats geworden van het tijdlijk gebeuren. En als Boutens nu in *Sonnet* II, den hemel noemt een „eindloos blauwlokkend zieleweiland", waarheen de menschen als slaven naar hun overzeesch en vrij land de handen uitbreiden, dan is zijn symboliek volkomen geworden.

Het parallelisme tusschen de zee, de eeuwig-oneindige, waarop de veranderende gestalten van het eindig-aardsche elkaar verdringen, en het strakgespannen, blauwe luchtedoek met zijn wisselende wolkenvormen en zijn luchtschakeeringen, is daardoor niet alleen begrijpelijk geworden, maar wordt ook door den dichter in prachtige beeldspraak ontwikkeld:

Uren laat en later
Streken al heur lichte wimpelen
Aan donkre hemelreede;
In nachtstaal water
Slijpt manestraal de riemerimpelen
Tot zilverfijne sneden.

Wij midden in 't hart der
Sterrendubble, spiegelbare
Nacht te zweven
In helzwart zwarter
Raadselstippen niet te klaren
Tusschen dood en leven. *Praeludiën*, 25.

Aan den hemel voltrekt zich het wisselen van dag en nacht, die elkaar ontmoeten in den schemerlichten avond. Iederen avond gaat de verrukking van den dichter uit naar de zaligstille pracht:

Van de licht-overtuinde schemerbergen, waar
Neigen met lippen rood en bleek zich tot elkaar
De naakte dag en de fluweelgegorde nacht. *Verzen,* 112.

We vinden bij Boutens den bijzonderen gedachtengang terug, die de zee tot hemel, den hemel tot zee maakte, wanneer hij de schemering voorstelt als een maaier, wiens blikkerende zeis het zomerkoren afsnijdt:

De dag rijpt tot één blond begrijpen.
Hoe krijgen we al de ruischenrijpe
Hemellichthalmen in de schuur
Eer 't naderstappend schaduwuur
Zijn schemerscherpe zeis gaat slijpen
Ze afmaait *in nachts zwartlaaiend vuur?...*
Praeludiën, 56.

Heel scherp teekent in *Praeludiën* (63-64) de dichter de ontroering die hem aangrijpt bij den overgang van dag tot nacht, in een enkel oogenblik saamgetrokken:

Komende oogenblik
wisslen Dag en
Nacht hun wachtwoord
in beroerings
evenschrik....

Sterreflikkervlijm
schiet onhoorbaar-
hoorbaar door de
mazen Levens
fonkelschoon geheim.

„Voor den dichter spelt het avonduur met zijn lichthuivering en luchtritseling het oogenblik dat God zich aan zijn schepping toont, en den donkeren spiegel van het aardsche leed tot blijdschap verheerlijkt. Dan houdt de dichter wacht, en hij let met gespannen ziel op dat unieke oogenblik wanneer het Leven zich in een wenk bloot geeft, tusschen scheidenden dag en komenden nacht... Uit dat eene avondmoment trilt in zijn ziel het leven van de schoonheid voort, het eigen leven van God en bij God" [1]).

Leed tot blijdschap verheerlijkt! Niet anders inderdaad is Boutens' dichterlijke stemming, wanneer hij de gouden zon in de donkere zee ziet ondergaan en die met haar bloedig purper ziet overstroomen:

> O hoe na korte glorie keerend duister
> Bitter smaakt!
> Daar is in diepte onpeilbaar door den eevnen luister
> Wondere wel geraakt. *Praeludiën,* 113.

Heel het innerlijk leven opent zich in den avond, wanneer de schemeringen de aarde overbloeien met haar witte velden; dan drijft in rood bloed van blijgeklaarden hartstocht:

> Herinnring op door al die blanke bedden,...
> En verzen worden in en uit de stilte
> En liggen zwaar als dichtgestikte bloemen
> Op 't donkere brokaat der vroege nacht. *Stemmen,* 5.

En de zielsontroering doordringt het wondere schoon der natuur, om zijn geurenden wierook ten hemel te doen opstij-

---

[1]) Dr. W. G. C. Byvank, *Dichters,* I, *P. C. Boutens* (De Gids, 67e jaarg., I, p. 350-351).

gen in de gebedsstilte van den avond, waarin de hemel tot de aarde zich neigt:

> Niet huivren durven in den bleeken plas
> Der lucht de toppen van het hoog gewas
> Dat metaaldonker op den stroeven plicht
> Der stammen staat om avondhof gesticht
> De bloemen branden in het doove gras. *Sonnet* XXV.

Nu onthult de nacht den dichter zijn mysteriën, waarvan de ontroering in treffende beelding zich uit. De maan breekt in 't ijs van den hemel haar gulden wak; en haar licht flonkerschreit aan de kim. Geluiden rimplen de donkerheid:

> Als vallende bloesems de nachtbeek. *Verzen,* 115.

In *Praeludiën* (3), spint de Nacht haar late taak naast stervensbleeke Maan, de duisternissen ebben van lage landen en de dichte nachtewebben verflarden langs de luchtewanden; en met deze fijne, ietwat precieuze beeldspraak zegt ons de dichter, hoe de morgen komt en de dageraad doorbreekt.

In den nacht schittert de eenzame ster, die de aarde met haar vreemd licht overglanst, dat nog niet is uitgedoofd, waar ook het hemellichaam zelf, eeuwen geleden, ophield het uit te zenden (*Praeludiën,* 15). De sterren zingen, ze bloeien open als bloemen; een geheimzinnige wereld ontsluit zich voor den dichter; in stee van het leven der menschen begint het leven der dingen. Eeuwigheidsstilte omruischt hem, de zieleritselingen vinden hun echo in de stemmen van 't heelal (*Praeludiën,* 79). Gaaf volbloeid, opent de zuivre maneroos haar kelken, en een helle heimelijkheid overstraalt alle din-

gen (*Lente-maan,* 31) [1]. Heel mooi schildert Boutens het nachtelijk natuurtafreel in *Sterren* uit *Zomerwolken* (18), wanneer hij met zijn vriend Toorop door een donkre laan wandelt en in eens uitkomt op een maan-beschenen weide:

Daar schuift voor nieuw visioen het roerloos loover open
Waar onze holle weg verzwenkt naar 't ruime veld;
Van lichtval sluierijl staan wanden overdropen
Wier hemelsche verschiet naar duistre kimmen helt.

Nafonkelingen van eêlsteenen regenbogen
Verweenen voor 't gelaat der weggedeinsde nacht
En breken aan oneindigheids onzichtbre togen
En vloeien af door nieuwer bogen vlotte pracht...

In de stilte stort de nachtegaal de volheid zijner tonen uit, die de ziel van den dichter verrukt, omdat hij in die klanken zichzelf beluistert. Zooals de nachtegaal zingt in 't eenzaam donker, zoo zingt de dichter zijn zaligen weemoed uit in verzen vol welluidendheid:

Dan heft de zanger van den nacht
Diens donkre hartevolheid beidt
De rijpe blonde donkerheid
Zijn zaligheidverzade klacht...

Geluk dat wijl het zich verluidt,
Den zoelen regen vangt van leed,
En smart die zich aan lust vergeet
En maakt van leed en lust haar buit.

---

[1]) *Lente-maan,* Bussum, 1916.

Tot dezen onweêrlegbren schal
Die echoot boven vreugd en pijn
Den brozen jubel van dit zijn
Dat schoon en broos is boven al. *Lente-maan,* 58-59.

Geluk en leed, blijdschap en weemoed, versmeltend tot een zang, die boven droefheid en vreugde zich tot loutere schoonheid verheft, dat is ook voor Boutens het karakter van echte poëzie. Zoo overstraalt de nacht zijn ziel met tooverglansen, overstroomt haar met weemoedvolle, verrukkende klanken, totdat hij zich in een andere wereld voelt overgebracht, boven het aardsche gebeuren uitstijgt en den hemel nabijkomt (*Praeludiën,* 81). De nacht voert hem in de nabijheid van den Eeuwige, dien hij zoekt in den weg van ideale schoonheid:

Stil! in den stiltetinkelenden nacht
Veilig en buiten, weêr op eigen grond
Als dauw in ons en aarde- en hemelwijd
Voelen we in alom-tegenwoordigheid
Dalen den stillen Derde in onzen bond
Den eeuwgen God die ons te zamen bracht.
Sonnet XXVII.

De nacht, wiens stille sterrenstoeten in zijn voorhoven „stralen beden preevlen", opent door zijn geheimzinnigheid dieper tot God dan de „breedlichte geevlen" (S. I) van den dag, wiens „ijl gegons" hem belet de taal „uit overluchtsche streken" te verstaan (*Vergeten Liedjes: Nachtstilte*). En de ziel, moede van het onrustig peinzen, wascht in de heiligende stilte den smet der ijdele dagen af (*Zomerwolken,* 19).

VI.

Er zijn dus in 't natuurgebeuren bepaalde aspecten, die zich onmiddellijk aansluiten bij een bepaalde geestesgesteldheid van den dichter Boutens, en hem er toe leiden daarin zijn ideeën en stemmingen uit te drukken. Middendorp [1]) merkt op, „dat hier niet een indruk wordt gewekt door den min-of-meer-volledig doorgevoerden dwang eener vergelijking, maar doordat in de stemming van den dichter een voor de hand liggend natuur-beeld onmiddellijk wordt verwerkt tot diep-grijpende symboliek. Deze symbolieke gedragenheden van wat de natuur uit haren onuitputtelijken rijkdom van kleuren en geluiden uitspreidt, maken de gedichten tot ongekende verblijdingen. De zomers worden feesten met eindelooze kleursiering, waartusschen hooge verwachting ronddwaalt naar komend geheim; de manenachten maakt hij tot erotische droomen, die hij als ijle gestalten voert door hooge koepelende zalen; de winters worden rouwdragingen, zwaar van liefdeheugenis; de herfst wordt één met de nijvere gedachte, die haast naar de vervulling van wat lente beloofde".

De opeenvolgende jaargetijden rijen zoo de verschillende stemmingen van den dichter aaneen. Vreugde klinkt in het lentelied, als:

> Vogelen kwettren hun blijde krakeelen;
> Ver in de diepten der bottende boomen
> Bouwt zich de Morgen verlichte prieelen
> Lokkend en noodend als opene droomen....
>
> *Praeludiën, 2.*

Maar Boutens' hart spreekt vooral de taal van den weemoed, en daarom is, evenals de nacht, de herfst hem lief. De

---

[1]) *Tijdspiegel,* 1915, p. 81.

vergankelijkheid van het leven schrilt in felle vlagen door zijn ziel, als de zon door de nevelen breekt en het wegstervende loover beschijnt:

Opeens vergleed de dichte deken
Der witgewasschen wolkeweken
Blauw straalt de zonnehemelring
Als waarheidfelle erinnering...
Waar mochten al die dagen steken
De vogelen met wie ik zing?

Naaktbruine zomer wankelschijndood
Rees uit zijn ondiep geel-karmijnrood
Bladerenbed in killen kuil
Rillevend voor een korten ruil
En gaêrt uit eikeloof en wijnloot
Zijn eigen dorren doodentuil. *Praeludiën,* 53.

De kleurenrijkdom van den herfst kan dezen weemoed temperen en het hart een late vreugde bereiden:

Weekblauwe lichtgefloerste dag
Schijnt door het kleurig herfstloof in...
Groote matgouden zonnespin
Weeft vochten hof in glinstrend rag

In 't windloos weêr doorzichtig blij
Vreemd-bleek in rood-en-gelen brand
Van 't blader-overstroomde land
Daar is geen schaduw achter mij. *Stemmen,* 32.

't Is opmerkelijk dat de stemming van den dichter beslissend is voor den indruk zijner verzen en hij toch voor zijn

zachten weemoed zoowel als voor zijn stil genieten hetzelfde kleurenweefsel heeft gevonden. Alleen, de tint was dieper in 't eerste gedicht, lichter en glanzender in het andere.

Maar nu, terwijl het licht zich verder terugtrekt en de wolkensluiers zich verdichten, versterven ook de laatste vreugdeglansen in de ziel:

> Daar zinkt een loomheid op alle dingen,
> Een wit verweiflen onder de neevlen
> Te luidloozer om 't droppenpreevlen
> Waar naakte boomen hun takken wringen.
>
> *Stemmen,* 32.

Somber trekt ook de ziel zich in diepten van zwaarmoedig peinzen terug, onzeker van eigen vermogen, missend de levensblijheid, die gulden verzen geeft. En toch, het verlies van 's levens heerlijkheid voert tot dat kalme gelaten-zijn, waarin men de schoonheid als onontroofbaar goed behoudt; en wanneer de weemoed zich tot smart verdiept, beurt zich sterker die goddelijke macht uit het leed omhoog; wat verlies scheen, blijkt winst te wezen; de onstuimige kracht van den herfststorm, die de boomen ontbladert, is schooner dan het zachte klagen van den najaarswind:

> Tot goddelijke aandacht
> Uit zachtgeheven klacht
> Om levens klein verlies, verstomt mijn mond: —
> Over mijn landen dood
> Ruischen de vleuglen groot
> Van voller schoonheid dan hun zomer ooit verstond!
>
> *Stemmen,* 30.

En als de winter komt, nadat de vreemdblonde Herfst op bleekbezonde voeten in de oogstgeleêgde zomerlanden de welke bloemen, de blâren geel en rood, heeft weggedragen:

Tot wij van dagelijkschen dood;

wanneer de lange nacht wederkeert:

Met breeder kring van licht-verlaten uren [1]);

wanneer zijn smart haar ingehouden tranen heeft uitgeweend, en de stille sneeuw de aarde heeft overdekt, dan wordt ook bij Boutens de stemming geboren, die zijn kunst maakt tot een blanke, slanke architectuur, een raadsel van eenvoud, tot een belijden van naakte heimelijkheid [2]), waarin de ziel, van uiterlijk schoon ontledigd, haar diepste innerlijk blootlegt:

De lichte maan wandelt alleen
Boven de versch gevallen sneeuw: ....

De sneeuw ligt als haar afgeworpen
Mantel over de aardedorpen ....
O lichte ziel, maar naakt en bevend,
Die alles gevend
Gestegen zijt zoo licht, zoo licht
Boven der menschen gezicht. *Praeludiën,* 11.

Maar ook dan, als het blijde lied van den zomer en de weemoedige zang van den herfst is verstild, schrilt het sner-

[1]) *Praeludiën,* 109.
[2]) *Vergeten Liedjes.* Cf. C. Scharten, *De Roeping der Kunst,* Wereldbibliotheek, 1917, p. 69, 70.

pendst wereldleed door Boutens' ziel, waarin de herinnering aan vroegere vreugde als een ijle fluistering achterbleef (*Stemmen*, 75).

VII.

We kunnen thans, na Boutens' natuurbeschouwing van naderbij te hebben bezien, de opmerking van Van Deyssel, dat deze dichter „gevoelsbeschrijvingen maakt en als materie daarvoor gegevens bezigt uit de natuur", in dezen zin vervolledigen, dat uit het dichterlijk gevoel zich de idee kristalliseert en deze, door het poëtisch gevoel gedragen, zich uitbeeldt met gegevens, aan 't natuurgebeuren ontleend. De zee is, gelijk we zagen, voor Boutens symbool van de klare, zuivere schoonheid, die eeuwig en onvergankelijk is en op welker oneindigheid zich het wisselend-tijdlijk gebeuren afteekent, symbool ook der Goddelijke liefde, die alle leven draagt. De strakke lucht, waarop in oneindige verscheidenheid van licht, kleur en vorm de zonbeschenen wolken voorbijtrekken, beeldt voor hem uit de tegenstelling tusschen het eeuwig-onveranderlijke en het tijdelijk-aardsche. Bij den overgang van dag in nacht wordt zich zijn ziel de nabijheid Gods bewust, die hem de diepten van het leven openbaart, dat zich verbergt achter de ijdele dagedingen, maar in de stilte van den nacht zijn mysteriën onthult. In den zang van den nachtegaal versmelten aardsche droefheid en vreugde tot eeuwige schoonheid. De kleurenpracht van den zomer verblijdt hem, de weemoedige tinten van den herfst spreken hem de taal der vergankelijkheid, maar de ondergang van het uiterlijk schoon doet hem de innerlijke schoonheid beseffen, die de ware is en door diepten van levensleed wordt gevonden. In de smettelooze blankte van de wintersneeuw

ontvaart zijn ziel aan de aardsche vergankelijkheid en stijgt naakt en bevend, in smart geboren, ten hemel. „Bij Boutens, die natuurlijk evenzeer waarneemt als ieder levend mensch dat doet, geschiedt die observatie heel- of half-bewust, en in zijn ziel vallend, vormt zij zich dan om tot een wereld op zichzelve, die wel in haar vormen eenigermate op de realiteit blijft gelijken, maar die toch, als het ware, een nieuw zijnde gaat vormen, met zijn eigen bewegingen en voorstellingen en karaktereigenaardigheden, ... die zoo sterk treft en ontroert als weinig andere kunst kan doen" [1]).

Want Boutens behoort tot die dichtergeesten bij wie, om met Plato te spreken, het zien der aardsche schoonheid de herinnering aan de ware, geestelijke wekt [2]).

In de dingen der natuur hervindt hij de ideale, bewuste schoonheid, waarvan de natuur de onbewuste realiseering is (*Praeludiën*, 20). De poëtische idee, uit het gevoel opgerezen, vindt in zijn natuuraanschouwing zichzelve terug; zij is daarvan onafscheidelijk, daarmee op 't innigst verbonden:

Een witte bloem die gloedbedronken
Zich in den gouden zon verroodt
En heel den dag zoo, bloeddoorblonken
Het geurenwelmend hart ontbloot
En in den avondvloed gezonken
Weêr bleek verteedert in den dood. *Praeludiën*, 20-21.

Het is de gedachte die het natuurschoon verdiept. De zomer, „in zijn pracht van uitgekeurde verven en windrim-

[1]) W. Kloos, *De Nieuwe Gids*, 1917, p. 702. Men leze ook W. Kramer, *Het symbool in Boutens' verzen* (*Nieuwe Taalgids*, 19e jaarg., 1925, p. 1).

[2]) Zie over Boutens' Platonisme: A. Reichling, *Het Platonische denken bij P. C. Boutens* (*Studiën*, 1924-1925).

plende gratie van bewegen", ziet in die „holle spiegels van genade" zichzelf in durend licht staan (*Stemmen,* 1-2), in dichterlijke vormen vereeuwigd, en tevens beeldt daarmee de ziel zichzelve uit (*Stemmen,* 6).

Op de verwantschap tusschen uiterlijke en innerlijke, lichamelijke en geestelijke, vergankelijke en onvergankelijke schoonheid, de natuur weerspiegeld in de ziel, de ziel zich beeldend in de natuur, legt Boutens den nadruk:

O ziel, o bloem die tijloos bloeit
In 't zuiver en onwrikbaar licht
Den weerglans van Gods aangezicht
Dien nimmer wind of nevel moeit

Hoe bleeft gij trouw en teêr verwant
Aan alle schoonheid die vergaat:
Den glans van 't kinderlijk gelaat
De bloemen van het lenteland.

Vergeten Liedjes: Voorjaarsstorm.

Zóó sterk gevoelt hij de eenheid tusschen zijn geestelijk bestaan en het natuurleven, dat hij, zelf een stroom gelijk, zich in de bruisende stroomen van het bergland zou willen verliezen (*Praeludiën,* 28); en de overeenstemming tusschen de branding der zee, boven de roerlooze diepten, met het door liefde bewogen gemoed, in het rustgevoel van zijn diepste innerlijk, is voor den dichter volkomen (*Stemmen,* 24-26).

Waar de harmonie tusschen natuur- en zieleleven ontbreekt, daar verliest de natuur voor den dichter haar beduidenis. „Nimmer neigt gij veilig over mijn spiegelenden toover," roept, in het ruischende oeverriet, de natuur den dichter toe, „willoos het godgelijke tot mij trekkend, doe ik

u naakt en ledig gaan" (*Praeludiën*, 104-105). Is het echter het scheppend genie van den dichter, dat, door natuuraanschouwing bewogen, schoonheid brengt in wat zonder hem niet schoon zou zijn, zoodat het lijden zijner ziel wordt tot blijde kracht, een diepe bron van wellend pogen, en er met elke zon, die buiten stijgt, ook in hem een vernieuwde gloed rijst, een vermogen:

> Dat alle dingen die het raakt
> Van diepe en eeuwige schoonheid maakt[1]);

dan laat zich ook de gedachte verklaren, dat de dichter zelf in eigenlijken zin de natuur tot aanzijn roept. Zoo is de voorstelling in *Vergeten Liedjes: Daar ruimt de wind:*

> O ziel die alles wat uw wil bedroeft,
> Van voor uw aangezicht hebt weggedaan,
> Die alle schoon, zoo vaak uw liefde 't hoeft
> Roept met één blik der oogen tot bestaan....

Zoo is zij in *Carmina: Maneschijn op zee*, waar het maanlicht de glans wordt, die de oogen der toeschouwers uitstralen:

> Het stille schip glijdt uit zijn duister
> Binnen de vloeibre klaart
> Wij voelen hoe het door den teêren luister
> Van onzer oogen spiegels vaart,
> De raggegouden netten die zij werpen...

„Dat ijl en zwevend klinken... wordt nog hooger gespan-

---

[1]) *Stemmen*, 154.

nen, de vormen worden weggevaagd, de klaarheid van het aanschouwde verbroken om te trachten naar een klaarheid van een aan de aarde ontheven geestelijkheid, waarover bijwijlen het aardsche slechts als een schaduw te staan komt" [1]).

VIII.

Ten slotte wordt, in de verbeelding van dezen dichter, de natuur symbolische uitdrukking der Liefde. Liefde wil hier zeggen schoonheidsverlangen, het verlangen naar een schoonheid, die zich in de zichtbare dingen maar ten deele verwerkelijkt, die zich nu eens verbergt, dan weer onthult, die de dichter in zich bewust wordt, maar nimmer volkomen benaderen kan.

Willem Kloos, die dit schoonheidsbesef te onrechte met dat van het „Eindloos-eene en Eeuwige" vereenzelvigt, omdat het is een zich-bewust-worden van de harmonie tusschen het uiterlijke en het innerlijke gevoels- en gedachteleven, welke geen van beide eindloos en eeuwig zijn, — Willem Kloos heeft in zijn beoordeeling van Boutens dingen gezegd, die hier ons begrip van den dichter kunnen verhelderen:

„Uit de wijde zee der Onbewustheid, die diep-in achter al het levende en on-levende ligt, en die als een heel verre Emanatie is te beschouwen van het Eindloos-eene en Eeuwige .... uit dien Achtergrond en Binnensfeer der zielen ... komt alle ware poëzie, omdat zij, die zee, het is, welke het diepste wezen des waarachtigen Dichters in rustelooze

---

[1]) J. Jac. Thomson, *Literair keuroverzicht* (*Stemmen des Tijds*, 6e jaarg., III).

beweging van harmonisch-zachte deining houden blijft... Voelt de dichter den lust in zich om te dichten, dan komt dit, omdat hij diep-in-zich iets hoort, alsof het daar zingt, 't is geen geluid en toch óók geen stilte".... Na deze gewaarwording te hebben vergeleken bij zachte muziek die over 't water klinkt en waarnaar de wandelaar blijft luisteren, vervolgt Kloos: „Is hij nu een echt-voelend mensch,... dan zal de mogelijkheid ontstaan, dat hij, onder het vaag luisteren naar die vage muziek, voorstellingen van wat hij eens gehad heeft, maar verloren ging, van wat hij, buiten de sfeer zijner dagelijksche bezigheden om, sterk hoopt of stil verwacht, in zijn hoofd krijgt, ja zelfs kunnen er, als hij nog langer toeft, gedachten in hem rijzen aan het lot des menschen hier op aarde, aan de beteekenis des levens, en andere... overpeinzingen van dien aard" [1]).

Het is die openbaring eener mysterieuze gevoelssfeer, grenzend aan die van het onbewuste zieleleven, die in den dichter verlangens wakker roept, welke hij tracht te bevredigen met behulp van voorstellingen, aan de natuur ontleend. Omdat de dichter in zich die verlangens gevoelt, waaraan zich voor hem de idee van schoonheid verbindt, ziet hij die voorstellingen ten deele geobjectiveerd in de natuur en dus schijnbaar uiterlijk, ten deele innerlijk, als persoonlijk eigendom, en tevens als iets onbereikbaars, omdat het verlangen immer onvolkomen bezit veronderstelt.

Van zulk een geestestoestand vinden we bij Boutens de uitdrukking in *Praeludiën*, 38-39. Het verlangen neemt hier bij hem den symbolischen vorm aan van een witte zwaan, welke zich in zijn gevoelsleven als op ver-verspiegelende

---

[1]) *De Nieuwe Gids*, XXXVIe jaarg., 2e halfjaar, 1921, p. 463, 465.

watertochten beweegt. Het voorwerp van zijn verlangen, de schoonheid, vervult elk oogenblik zijn gedachten, het realiseert zich op allerlei wijze in zichtbare vormen, waarnaar dan des dichters liefde uitgaat. De schoone voorstellingen, die hij zich onder den drang des verlangens schept, worden in woorden uitgebeeld; en de schoonheid der dichtvormen is in harmonie met de schoone gedachtebeelden die in zijn ziel verscholen lagen, maar door het woord, als hun echo, te voorschijn worden geroepen. Heel zijn peinzen is nu het onvermoeide pogen om die schoonheid te ontdekken, waar zij zich verbergt, maar in den glans, den sterreschijn zijner verbeelding, zich onthult.

Het schoonheidsideaal kan bij Boutens menschelijke vormen aannemen, die zich dan bij zijn natuurvoorstellingen aansluiten en daaruit zich geleidelijk losmaken. Wat hij aan schoonheid in het natuurgebeuren ervaart, doet hem allereerst de komst dier geliefde verwachten, als in *Heel den langen lentedag...* uit *Vergeten Liedjes.* Dan worden de uiterlijke dingen der natuur de materie, waaruit hij, in zijn verbeelding, de gestalte zijner geliefde tot aanzijn roept. Zóó in *Praeludiën* (43), zoo in *Bezit* (*Vergeten Liedjes*). Het aldus gevormde liefdesbeeld staat zoodoende in voortdurenden samenhang met des dichters natuurindrukken. De schoonheid van den maannacht vereenigt zich met het ideaal zijner liefde (*Praeludiën,* 67-68), de verten zijn luw van dit liefdesverlangen, dat in het windbegin door de teere takken beeft (*Praeludiën,* 70). In den sterrennacht staat de vaste rust van het gelaat zijner geliefde den dichter voor oogen (*Vergeten Liedjes: Nacht*), in den na-middag verdiept de lucht zich tot harer oogen blauw (*V. L.: Namiddag*). Met huiverenden eerbied is de dichter voor dit vizioen vervuld, dat als uit een andere wereld tot hem kwam (*Lente-maan,* 13). Ten slotte

vergoddelijkt zich de onbewuste schoonheid voor hem in *Lente-maan* (33), als hij spreekt van haar oogen die met elken nacht nederdalen achter stergeblinde horizonnen, in den morgen nieuw herboren rijzen als onstoffelijke zonnen:

> Gloedverteederd tot de gouden deernis
> Die met stille schaduwlooze handen
> Dekt in schoonheids levende verbanden
> Aller wereldwonden dorre zeernis....
>
> En zij wonen in het hart van 't wonder
> Als die thuis zijn en zich nooit verbazen,
> En hun dagelijks verjongd verdwazen
> Stijgt uit God en gaat in God weêr onder.

Maar ook kan menschelijke ontroering deze klare oogen verduisteren of verzachten (*Praeludiën,* 45), wanneer de dichter zijn geliefde deelgenoot maakt van de aandoeningen, die zijn eigen ziel beroeren bij den aanblik der natuur (*Lente-maan,* 15). Zij kan zijn de incarnatie van de onbewuste schoonheid, zooals de dichter die buiten zich gewaar wordt, zij kan ook wezen de belichaming van het dichterlijk gevoel, waarvan de innerlijke schoonheidsontroering het kernpunt vormt. Van deze tweeledigheid is Boutens zich opnieuw bewust in *Zomerwolken* (14-17), wanneer de Meimorgen hem in de gedaante zijner beminde tegentreedt en tot hem zegt:

> Uit de zaalge sterrenachten
> Waar mijn maagdlijkheid zich paarde
> Aan uw heimwees donker smachten
> Stamt het vreemd gemengde broed
> Dat bevolken gaat deze aarde
> Met zijn schoonheids nieuwen vloed.

Een tweeledigheid, die, naar Boutens' opvatting, voortvloeit uit de eenheid van het Goddelijk-schoone (*Praeludiën*, 56), en hem in *Sonnet* LXI doet spreken van:

> Twee helle vaten met genâ vervuld,
> Die heimlijk in elkander overvloeien
> Den schijn van zon en maan die heemlen guldt
> En Gods diep licht waarin zijn zielen bloeien
> Naar Liefde, 't eind van alles en 't begin
> Gods schoone wereld en Uw ziel daarin.

„Boutens is een dichter, die in zijn diepste wezen voelt, dat zijn eigenlijke, zijn binnenste, zijn buiten-de-menschenom levende Geest één is met de Natuur, want een deel van deze", zegt Kloos [1]). Deze persoonlijke opvatting van Kloos wordt door de aangehaalde verzen niet bewezen; wèl is het duidelijk dat het verband tusschen natuur- en zieleleven, zich openbarend in de schoonheidsontroering, aan Boutens niet is ontgaan. Het inzicht in de tweezijdigheid van natuur en gedachte leidt hem tot een persoonsverbeelding, die drievoudig wordt, als de dichter zich onderscheiden denkt van zijn symbolische figuren:

> En als mijn oogen naar de heemlen gaan,
> Zien ze uit die spieglende doorzichtigheid
> Zich zoo verdiept en duizendvoudig weêr
> Of daar nachteeuwig, wemel-stilgestold
> In vuurkristallen, boven d'afgrond trilt
> Dezelfde doodnabije gouden-huivring die
> Koelijzig ziel en worteldiep doorsneed

---

[1]) *De Nieuwe Gids*, XXXVIIIe jaarg., 2e halfjaar, p. 438.

Toen wij in avondlijke helderheên
En duizeldicht neigen van oog in oog
Naar onbereikt geluk weêrspiegelden
Elkanders ademlooze oneindigheid... *Praeludiën*, 78.

Boutens' persoonsverbeeldingen voeren hem soms tot de voorstellingen van het antieke heidendom als in den *Voorzang uit „Theseus op Naxos"* (*Carmina*) en *Stemmen* (29). Maar ook hier begeeft hem zijn poëtisch vermogen niet: de Oerania uit *Carmina* belichaamt op treffende wijze de schoonheid, die het heelal vervult en die het eenige voorwerp van 's dichters liefde uitmaakt.

Zoo de schoonheid, nu eens bekleed met vormen, aan de natuur ontleend, dan weer in haar menschelijkheid geïdealiseerd, het voorwerp van al zijn overpeinzingen is (*Verzen*, 22), hij wordt zich haar nabijheid alleen in oogenblikken van hooge geestesspanning bewust: alleen dan gevoelt hij de illuzie als hoogere werkelijkheid (*Lente-maan*, 54). In de stille eenzaamheid van den nacht komt de geliefde tot hem (*Verzen*, 29); hij ziet haar verschijnen, wanneer in de donkerte de zichtbare wereld terugwijkt (*Verzen*, 117-118), en kan zich eerst dan ten volle in haar aanschouwing verlustigen (*Verzen*, 125). Zij hult zich in 't witte kleed van haar verheerlijkt lijf, daarin dragend haar bloedend hart als een gesloten avondkelk (*Verzen*, 103). In haar handen brandt heur hart als een roode bloem; zij is een sneeuw van schoonheid, die wit en breed over zijn leven valt, en vergaat, wanneer de dag hem tot de zichtbare werkelijkheid terugbrengt.

Want de dichter weet dat zijn droombeeld geen tastbare realiteit is (*Verzen*, 35, 86), maar zich vaag en onbestemd voordoet en snel in de ijle lucht vervluchtigt (*Lente-maan*, 19). Hij omgeeft het met al zijn nauw-ontloken poëtische ver-

beeldingen (*Lente-maan,* 23) zijn geliefde staat *in hem* ten voeten uit, zooals hij in *Praeludiën* (68) zegt en dan vervolgt:

> Toen heb 'k mijn oogen om u dichtgeklemd
> En heb mij ruggelings met u gestort
> In donkren tegenstroom van diepen slaap
> En meengen ongezienen dag en nacht
> Dreef ik, een donker beeld, om al uw licht,
> En vond ons beiden nu hierheen gered
> In 't eigen rijk van Droom, ons eerste thuis,
> Dat zooveel dichter bij het land der goden is,
> Dat ik in vreeslooze vertrouwlijkheid
> U zien mag buiten mij en in mij weten
> En — 't eenge wat ik ooit begeer — mijn eigen zijn
> Aanschouwen in uw levend-eenend licht
> Een klaar geheel: een diepe zuivre roos.

Ook *Sonnet* XI bewijst hoe Boutens zich de schoonheid denkt als een schepping van eigen geestelijk vermogen, verdiept en vorstelijk omzaald met het juweelen lichten uit gewelven:

> Waar bezig denken durend duikt te delven,

daar, waar de wereldsche geruchten hun stap inhouden, de geest tot zichzelf inkeert en in mystieke ontroering verzinkt.

IX.

Men heeft de poëzie van Boutens niet altoos de waardeering geschonken, waarop zij recht heeft[1]). C. Scharten, in

[1]) Zie daarover Is. Querido, *Over Litteratuur,* Amsterdam, 1924, p. 86-87.

De roeping der kunst[1]), is gematigd in zijn kritiek op de precieusheid en duisterheid van dezen dichter, als hij van *Vergeten Liedjes* zegt: „Onverdeeld is mijn bewondering voor Boutens' kunst nog steeds niet kunnen worden. En de hoogte dier bewondering mag niet doen zwijgen over hetgeen nog aan deze kunst ontbreekt. Er zijn verzen, waarin het mij voorkomt, dat hij, bekoord door eigen blanken klank, met de glijding der woorden speelt in een geestes-spel, waaraan de ziel niet genoeg deel meer heeft. Er zijn ook de verzen, die nog staan aan de oude grenzen, waar de dichter in duisterheid diepte te zoeken scheen, waar hij zich verstak in een schoonheid die „onvindbaarheid" was".

Scherper is het oordeel van P. N. v. Eyck over *Carmina*[2]); „Hoe verheven-geestelijk, hoe onstoffelijk etherisch en onbereikbaar in de diepten van gedroomde hemelen flonkerend het (voorwerp der liefde) ook zijn moge, het kan door ons alleen gevoeld worden, wanneer de dichter zelf het met menschelijke liefde heeft liefgehad; en hoe zwakker zijn menschelijkheid, hoe onstoffelijker het voorwerp is, — hoe grooter het gevaar wordt, dat de laatste aan den minnaar zijn buitenmenschelijke trekken opdringt en daardoor als onderwerp van poëzie voor altijd onvruchtbaar wordt... Zonder de bindende kracht van het gemoed geen menschelijke liefde, zonder menschelijke liefde, in haar minste beteekenis, geen poëzie.

Boutens' laatste boek ligt hier open vóór mij in vers na vers: bijna nimmer liefde, bijna nimmer overgave, bijna nimmer een zich met de volle persoonlijkheid verliezen in het beminde, bijna nimmer menschelijke teederheid, innigheid,

---

[1]) P. 73.
[2]) *De Beweging*, 8e jaarg., 4e deel, 1912, p. 87-90.

onstuimigheid. Altijd toch de herinneringen, de daden, de woorden, de droomen van en over de liefde. Dit verschil tusschen wezen en schijn in Boutens' nieuwe gedichten heeft één oorzaak: er ontbreekt gistende ontroering, menschelijkheid, hart in deze verzen.

Men voelt nu niet de afwezigheid van gevoel in een schoon aangelegd leven dat er naar strééft, maar men bespeurt een stervend gevoel, men vindt in deze verzen die *dorheid des harten,* die schrijnt, en de schoonste spiegelingen der zinnen hun geur en kleur en gloed, de zachtste spiegelingen van den geest hun zuiverste flonkering en diepsten glans niet laten kan."

Wat nu Boutens' duisterheid aangaat, dat hij niet zoo heel gemakkelijk voor oningewijden te begrijpen is, kan terstond toegegeven, maar is geen bewijs tegen de echtheid zijner poëzie. Bedenkelijker zou het zijn, wanneer hem dichterlijk gevoel, bezieling ontbrak, en deze woordkunstenaar zich bijwijlen verlustigde in beuzelachtig woordenspel, voor welke beschuldiging het bewijs ontbreekt.

Wil men echter te verstaan geven dat Boutens den gloed van den zinnelijken hartstocht mist [1]), dan is dat voor ons een waarborg van de zuiverheid zijner poëzie. Verwijt men hem tekort aan innigheid en teederheid, dan sta daartegenover het feit, dat Boutens' poëzie doortrokken is van mystiek verlangen naar de volmaakte schoonheid, en diepen weemoed om de onbereikbaarheid van een ideaal, dat hij in zich en buiten zich maar ten deele gerealiseerd vindt. Schoonheidsliefde, ideaal verlangen en weemoed om wat onbereik-

---

[1]) In zijn artikelenreeks over *Het Platonisch denken bij Boutens* komt de heer Reichling tot een tegenovergestelde conclusie, en hij maakt er den dichter een verwijt van.

baar-verheven is, staan hooger dan datgene waarvan het gemis bij Boutens als een gebrek wordt aangemerkt.

Slechts zelden verbindt zich bij Boutens de ideale liefde aan een persoonlijke liefdeservaring in den gangbaren zin van het woord, die dan nog in vage termen wordt aangeduid:

> Bij de lamp bleef ik alleen.
> Waar uw kus en lach verdween,
> Sluit de stilte rond mij heen
>
> Tot den effen glans waarin
> Liefelijkste droombegin
> Ik mij klaarst op u bezin. *Vergeten Liedjes.*

Toch is bij hem de lust niet geheel afwezig; zij wordt door hem als voorwaarde voor inniger zielsgemeenschap aanvaard:

> Toch ons zielen konden nimmer
> Tot elkaêr in oogen reiken
> Konden niet uw warme lippen
> Mijne warme lippen kussen
> Hadden niet mijn roode lippen
> Uwen rooden mond gekust. *V. L.: Kussen.*

Doch de lust veredelt zich tot ideale dichterliefde, zooals *Carmina: Oude Wijn* ons leert, waarin de zware purpren wijn, in de lange stille jaren van scheiding door bestendig klaren tot het ijle goud verzield is:

> Dat aan 't dorstig hart geschonken
> Met een nieuw herboren jeugd
> Maakt der ziele zinnen dronken
> Met der goden lichte vreugd....

De *Ode aan Sappho* (*Carmina*) behandelt dit thema uit-

voerig. Zij, wier slanke vingeren op het speeltuig leidden 't lied van vloeibaar vuur, dat zelfs in den dood haar lippen warmt tot 's levens gloed, verrijst voor 's dichters oogen, en:

> Alwie ongelescht door het leven droegen
> Dorst naar liefde nimmer op aard gevonden...
>
> Alwie diepst gekrenkt in hun hoogst verlangen
> Zonder smaad of haat hunnen weg vervolgend,
> Liefdes eenigen eeuwigen naam beleden
> Meer dan het leven;
>
> Die voor werelds donkere roode lusten
> Hunner oogen zuiveren gloed bedekten....
>
> Die in heiliger schaamte gesloten mantel
> Zwijgend schrijden over het plan der aarde
> Slechts bekend en enkel bemind door 't oog der
> Zalige goden,

reien, „naakt en schoon als geen van der dagen kindren," om haar zang „den bloei van lippen en oogen".

Lust en liefde behooren voor den dichter bijeen, „gelijk twee helften van een aangezicht", maar worden ook door een kloof gescheiden:

> Niet breeder dan een manshand, maar zoo diep —
> Het leek of enkel de verlichte lucht
> De deelen samenhield in haar omarming.

Tusschen hen die zich aan weerszijden van die kloof bevinden bestaat overeenkomst. 't Zijn „eenzaam-donkre enke-

lingen", maar ook wezens die elkaar nabijkomen tot vóór de kloof, wier lippen verstolen woorden prevelen:

> Dan neigden zij 't gelaat in steelschen kus
> Of knielden neder in elkanders armen.
> En daaromtrent was geen gezang, maar stilte
> Gebroken door zacht kreunen en door snikken
> Als met den nachtwind waaien over 't veld.

Zoo stelt de dichter het voor in *Carmina: Droom.* Voor hem zijn zinnelijke en ideale liefde nauw verwant, maar toch zoo scherp onderscheiden, dat ze onvereenigbaar zijn. En deze gedachte is zuiver-Platonisch. Men herinnere zich Socrates' woorden uit het *Symposion*, hoe hij, dien men op den weg der liefde geleid heeft en die de schoonheid in steeds edeler vormen mocht bewonderen, ten slotte, aan het eind van zijn weg gekomen, plotseling een schoonheid van wonderbare gedaante ontwaart, de schoonheid die het doel van al zijn streven was, de eeuwige schoonheid, die geen geboorte of dood kent, geen vermeerdering of vermindering duldt, een schoonheid, die zich aan hem niet voordoet met gelaat of handen, of in lichamelijken vorm, en ook niet als redeneering of wetenschap, een schoonheid, die in zichzelf en door zichzelf bestaat, eenvoudig en eeuwig, waaraan alle andere schoone dingen deel hebben. De ware weg, die leidt tot dit doel, is van de tastbare schoonheden uitgaan en voortdurend op te klimmen tot deze bovennatuurlijke schoonheid, door als bij trappen van één schoon lichaam tot twee over te gaan, van twee tot alle, dan van de schoone lichamen tot de schoone daden, van de schoone daden tot de schoone kundigheden, om van die kundigheden weer te geraken tot die wetenschap, die niet anders is dan de kennis der absolute

schoonheid, om eindelijk het schoone te kennen zooals het in zichzelf bestaat.

Voor Boutens leidt deze weg van het uiterlijk aanschouwen tot een zich verdiepen in het diepste innerlijk, waar de verbeelding het best de vormen der ideale schoonheid doet ontwaren. Moeilijk is die weg; wie hem volgt moet zich los maken van de uiterlijkheden waaraan hij zich hechtte; hij wordt een vreemde onder de menschen, die zijn strevingen begrijpen noch waardeeren:

> Ik heb mijn leven eenzaam weggeleefd
> In langen nacht van witten winterdood
> En stil mijn zijn verlachen en verschreid
> Als een, die niets ter wereld geeft of vraagt,
> Wel wetend, dat zij nimmer geven kan
> Meer dan hij reeds bezit in eigen hart,

zegt Boutens reeds in *Verzen* (14). Men vergelijke hiermee hoe hij in *Vergeten Liedjes* roemt over het *Rijk gemis* dat zijn ziel als een onwisselbare schat door de bonte wildernis draagt van de groote menschenstad:

> Heel de volheid van haar hart
> Nardus in zijn broos albast —
> O te liefelijken last
> Voor dees markt van vreugd en smart!

Meer door innerlijke bewogenheid dan door zuiver weten, tracht Boutens de ideale schoonheid te benaderen, maar evenals Plato, is hij een vreemdeling op de markt des levens, en deze vreemdeling onder de menschen moet, onbegrepen,

zelfs hun haat en bitterheid verduren. Niets anders wint van hen het hart:

> Dat hier te zingen waagt
> Geluk zoo vreemd en schoon,
> Dat zijn leed het niet draagt
> Maar zwijkt en klaagt
> Op zijn gebroken toon. *Liederen van Isoude*, 15[1]).

Vóór hij echter den tocht onderneemt en zich verdiept in den rijkdom van het innerlijk leven, etst herinnering „aan ver-hooge schemer-zielewanden in fluweelen braam":

> 't Huivergeluk van zalig-zoet herdenken. *Verzen*, 15.

En dan overkomt hem plotseling de weemoed van een:

> Stem die weent hoe goed zou zijn:
> Soms door lippen blijgekust zijn
> Soms door armen stil gesust zijn
> Bij fel schroeien van vreugd en pijn... *Verzen*, 39.

Van dat oogenblik af houdt hij den blik gevestigd op dit vizioen, dat, voor zijn oogen nu eens vergaande, dan weer even oplichtend, tijd en eeuwigheid vereenigt en door hem met stille aandacht of diepe ontroering beschouwd wordt (*Lente-maan*, 67-68). Een rusteloos verlangen verteert hem naar dit ideaal, als een groot, onbereikbaar geluk (*Verzen*, 93). Want de reis is lang, het leven ontoereikend om tot het einddoel te komen. De dichter gevoelt zich al te dikwijls:

---

[1]) *Liederen van Isoude*, Bussum, 1919. Vgl. *Praeludiën*, 87-88 en *L. v. Is.*, 22-23.

Als een die na lang donker trekken
Hief tot uw licht zijn brekende oogen wond
En in het land van uw geluk maar vond
Een plaats om zijn doode voeten te strekken. *Verzen,* 97.

En geen schijn van geluk kan den weemoed stelpen, die hem overstroomt, zooals na vruchtloos wachten op de heilbeloofde zon, de maan de breede nachtwond niet genezen kan (*Verzen,* 100).

„Hoe komt het," zegt Van Deyssel in zijn „voorreden" op Boutens' *Verzen,* „dat zoo dikwijls weemoed en poëzie ons toeschijnen twee benamingen van hetzelfde te zijn? En dat, wat wij den klank, de melodie van een gedicht noemen, de tot muziek geworden weemoed lijkt te wezen?

Is het niet omdat het vermogen onze smart schoon te zien en er van te genieten, een bode is, welke alleen daalt van de hellingen, die tot het boven-menschelijke reiken?

....Is het omdat onze aardsche oogen de tegenstelling der donkerte behoeven om de heerlijkheid van het licht te proeven?

....Weemoed is licht uit den Hemel de geheele levensschemering door, waarin de Hemel zelve zoo zelden wordt gezien, hij is de stille milde lamp, die telkens schijnt als de avond daalt in het gemoed, hij is de trouwste helper, die zoo goed de plek kent, waar wij altijd heerlijk wondbaar zijn.

Weemoed is de Trooster, die nimmer verlaat. Geluk zij beter, Geluk is beter, maar wie kent véél Geluk? Steil en smal zijn van uit de menschheid de wegen van eigen opklimming tot God, die het Geluk is; zeldzaam is Gods eigen nederdaling in een menschenleven, maar liefelijk en voor altijd ons gegeven is de schat van den weemoed...

Weemoed in haar gewoonheid, in onze vertrouwelijke

bekendheid met haar, schijnt dáarom wel eens wonderlijker dan het wonder zelf, omdat ze een gloor is van het Godslicht, dat zich volkomen heeft vertijdelijkt."

Maar Boutens' weemoed is tragischer, omdat in zijn leed zich vereenigen de herinnering aan verloren geluk en het besef van de onbereikbaarheid van zijn ideaal. Voor hem vertijdelijkt het Godslicht zich nooit volkomen, omdat het tijdelijke de eeuwigheid niet bevatten kan. Dit te weten doet zijn weemoed zich tot wanhoop verscherpen als in *Praeludiën* (83-84) en *Stemmen* (49). 't Geluk onvindbaar, dat is de bittere conclusie waartoe hij komt. Zoo hij er een flauwen glans van opving, de duisternis verdichtte zich spoedig weder, de fluisterstem van komende vreugde verstierf:

> Als over wijde waatren fluisterwoordde
> Uw verre profetie,
> Verbruiste in naë branding voor ik hoorde
> De gave melodie. *Praeludiën,* 15.

De vleugelen van dezen poëet bleken te broos, te krachteloos, om ten hemel op te stijgen:

> Wij dolen, onvervulde stoffelijke schimmen,
> Door den verluchten brand van hof en tuin en laan,
> En breiden moeizaam vochte vleugelen tot klimmen,
> Als heemlen in uw laaiende avond opengaan.
> *Stemmen,* 51.

En het woord dat hij op de lippen nam, blijkt nimmer ten volle de ware, eeuwige schoonheid te vertolken (*Stemmen,* 150). De pelgrims, die bij den avondval aankloppen aan 't zielehuis:

Houden fluisterverwondrend overleg
Van 't schoone huis en van het rijk onthaal
En van het lampelicht vertrek waar woont
Een blijvend gast, maar die zich niet vertoont,
En niet verschijnt aan het gemeene maal. *Sonnet* XII.

Dat is de schoonheid, die zich verborgen houdt, en waarvan de dichter, als hij tot de menschen terugkeert, zelf beschaamd en bloode getuigen moet:

„Ik heb nog nooit haar hoog gelaat aanschouwd."
Sonnet I.

Alleen de stilte vermag nog de geheimzinnige nabijheid van een nimmer-gezienen God te vertolken (S. XXI). En het doodsverlangen overwint den levensdrang van den dichter, voor wien het zoetst van 't leven tot wrangen weedom werd; niets begeert hij inniger dan:

Deze' onvermoeden
Zaligen nood,
Dit ijl verbloeden;
Dees sluimerlichten dood. *Liederen van Isoude*, 75-77.

X.

Zoo blijft den dichter geen andere keus dan zijn eenzaam droef leven te verblijden met een illuzie die de werkelijkheid niet vervangen kan, zijn smart te wiegen op het ryfhme van het lied, en ze op die wijze te verzachten, het schoonheidsverlangen te koesteren als een kostbaar bezit, omdat het de schoonheid doet vermoeden, gelijk de lichtglinstering

over de zee „met haar droommurmelende golving tusschen verlangen en gemis"[1]) den verren dageraad doet verwachten, en met zijn laatste kracht de flauw-flonkerende vlam te voeden, die hem verteert en die alleen hem het onverkort leven kon schenken (*Liederen van Isoude*, 81-83). En dan komt even de vertroostende gedachte bij hem op, dat het rijke, volle leven zich wel als smart wil geven:

> Maar weer vreugde worden moet
> Voor den Man die trouw en goed
> Het verzorgt en pleegt en voedt
> Uit zijns harten overvloed... *Stemmen*, 91.

Het leven krijgt alleen zóó iets van zijn waarde terug. Zijn hart gaat uit naar vroegere dagen, naar hen in wier zang hij de echo van de eeuwige schoonheid beluistert:

> Door u bemin ik werelds oudre dagen,
> Der hooge dooden zoete en reine zeden
> Vóór-openbaringen van u die zagen
> Zangers wier hartstocht echo-bruist door 't heden.
> *Sonnet* XXII.

Dan voelt hij het als een roeping den zegen van wat hij aan schoonheid besefte en genoot anderen deelachtig te doen worden:

> Want dit hebben wij verkozen
> Boven hemelen en goden:
> Bij de donkre vreugdeloozen
> 't Lichte lot van Liefdes boden.
> *Vergeten Liedjes: Avond in 't Duin.*

---

[1]) Vgl. Byvanck, *De Gids*, 1903, p. 356.

Uit zijn smart bloeit de vreugde der toewijding op. Deze schoonheidszoeker wordt schoonheidsbrenger voor wie gezind zijn als hij (*V. L.: Liefdes Avondlied*). „In al-aesthetische eenzijdigheid schijnt uit deze beschouwing te kunnen volgen dat dit alleen de plicht is, die de ziel heeft tegenover haar medezusters: haar te denken in schoonheid, in zinnelijke, tastbare schoonheid, ook om daarmee op te wekken, „voort te brengen", zooals Plato het noemt, de sluimerende gedachte aan de eeuwige idee. Dat is Boutens' leidende ethische begrip geworden, dat heeft zijn levenswerk bepaald. Hij zal in zijn verzen trachten het ontastbare tastbaar te maken; de taal zal voor hem zijn, een symbool van het eeuwige schoon dat hij er in tracht te vangen" [1]).

Dit streven is iets anders dan de deemoed van den Christen, de dienende liefde die armen en ellendigen opzoekt. Boutens acht zich verheven boven het laag-bij-de-grondsche menschdom, hij hult zich gaarne in duisterheid, en is alleen voor ingewijden, voor schoonheidsvorschers toegankelijk. Hij houdt zich ver van de menigte, die toch zijn verzen niet verstaat, maar hij bewondert helden en kunstenaars: een Kruger, wiens „menschenschoudren boven wolken rijzen", wiens menschoogen „opzien in Gods simpele zon" (*Stemmen,* 168), een Gideon Jacobus Scheepers, die voor de vrijheid van zijn volk het leven liet (*St.,* 171), een Toorop (*St.* 172-173), een Rembrandt:

> Wiens kunstverbeelde loutere gedachten
> Tot immer licht bewonderen ontgloren
> 't Vernieuwd gelaat der jeugdige geslachten.
>
> *Stemmen,* 175.

---

[1]) Reichling, *art. cit.,* II, p. 40-41.

Zijn bewondering gaat vooral uit naar degenen die wandelen op de toppen der poëzie, de edele dichtergeesten, waaraan Boutens zich verwant weet:

> Wier aardsche dagen als gebeurtnisloos
> Bewegen tusschen onze kleine daden....
> Maar waar van onzen korten harteklop
> De maten eindgen, vangt hun hartslag aan
> En op de hoogten waar onze adem stokt,
> Begint hun ziel haar opgang naar de goden...
>
> *Carmina: Een andere proloog voor „het spel van Platoons leven".*

Zij zijn de zieneren, die op stille bergen beiden, totdat ze het onzienlijke licht aanschouwen:

> En die hun volk bij 't keeren in de dalen
> Verblindden met den weerschijn uwer stralen
> Op hun verheerlijkt aangezicht.

Zij zijn de priesteren der schoonheid, de voorspraak van zwakken, gebondenen en moeden:

> Die maar door donker vreezen u vermoeden.

Zij zijn de verkondigers van een nieuwen cultus, in een wereld, waar winzucht heft van vrije slaven tol voor der goden gaven:

> En opgeblazen dwaasheid hijgt: daar is geen God.

Niet de religie, wier beteekenis voor de menschen verloren ging, want de levenledige symbolen behooren, als de eerste afgoden van hout en steen, voorgoed tot het verleden:

En de volken uwer haters scholen
Rond de doove altaren heen;

maar schoonheidsliefde zal in den donkren tweedracht dezer aarde een stad en woning stichten, waar de hoogheid van haar naam in stof en geest aangebeden wordt en waar:

Zien en ademen wordt bidden
Al de goden wonen in het midden
Waar al harte- en oogehaarden zamelen.

Aldus geeft Boutens in *Amor vindex* (*Carmina*) zijn levensbeschouwing; dat is voor hem de beteekenis der schoonheid voor de samenleving. De wezenlijke, eeuwige schoonheid is onbereikbaar, haar te zoeken veredelt echter den mensch, verheft hem boven zijnsgelijken, het schoonheidsverlangen wordt een religie, die de edelsten onder de menschen in liefde vereenigt, de belofte der onsterfelijkheid in zich bevat en zijn poëzie tot een gebed maakt:

Zoo leidt gij mijn vervreemde handen
Tot dit onvoorbedacht vertrouwen
Dat zij zich wederkeerig vouwen
Alsof zij in haar eendracht banden

Iets van een mee te deelen zegen....

Een troost, een wachtwoord door te geven
Van die veel leden en die lijden
Dat nooit geluk zoo diep verblijdde
Als het niet zoo lang was ontbleven.

Lente-maan, 17-18.

Verzen die bewijzen hoe vreemd het echte Christendom en deze heidensche schoonheidscultus aan elkander zijn en hoe gering de troost is, die deze brengt, vergeleken bij den rijkdom van genade, door Christus uitgestort.

XI.

In mystiek verlangen wacht deze eenzame priester in Liefdes tempel den dood af, die hem de onsterfelijkheid brengen zal. Het leven, in zijn rijkdom van smart en verlangen voorbode van de genieting der eeuwige schoonheid, vindt voor Boutens in den dood zijn vervulling, en tusschen beide bestaat een onverbrekelijk verband:

> Aan verre grens, waar dag en nacht vervagen
> Gaan de eeuwen openen haar elpen deuren
> Der leedontbloeide ziel die in hel treuren,
> Op eigen tranenstroom gedragen,
> Met vlammenschoon den schemernacht zal scheuren
> En redden door zijn sidderende vlagen
> Haar eeuwigwondre geuren.
>
> Dan zal der blijdschap diep verborgen schat
> In zon van eeuwigheid, aan eindeloosheids kimmen
> Liggen voor ons als een morgenstad
> Uit hoogen hemel neêrgevallen
>
> En al uw tranen zullen in haar luister klimmen
> En, late sterren, in den nieuwen dag verglimmen
> Waar goden lachen in de gouden hallen. *Verzen,* 125.

De dood onthult het mysterie, dat zich achter het uiter-

lijke leven verbergt, en zich alleen bij korte oogenblikken aan den dichter voelbaar maakt. 's Levens geluk en smart, eenzelfde zielsbewogenheid, voeren tot hetzelfde doel:

Lust en smart in uwe handen
Werd hetzelfde hemelsch brood
Eindloos zoet uit uwe handen
Laav' de laatste teug, de dood.
Verg. Liedjes: Invocatio amoris.

Zij lossen zich op in eenzelfde rust, en de dood brengt den vrede dien het leven niet schenken kan:

O vreê waarvan de heete dorst
Al koeler laaft dan aardsche bron
Ik weet, gij daalt niet in mijn borst
Dan met de laatste zon. *V. L.: Vrede.*

Hij stilt des dichters verlangen naar diepe klare rust, zonder droomen (*Stemmen,* 59) waarin hij het ideaal verwezenlijkt vindt dat steeds hem lokt en steeds zijn greep ontglipt (*Stemmen,* 106). Op die verstilling van alle begeeren bereidt de ziel zich voor, wanneer jaren en dagen vervliegen:

Wat lachen, wat weenen:
Een kleed dat afglijdt...
Daar blijft alleen een
Leêge matheid

Een zoete moeheid
Een lijdelijk haken
Naar rust die toezeit
Eén groot ontwaken. *Liederen van Isoude*, 42-43[1]).

Alles wat voert tot die rust is daarom den dichter lief. In den slaap wacht hij de riemloos snelle boot die hem door der droomen wildernis voert tot het „levend-dood ver-na" verkeer met het voorwerp zijner liefde (S. XXXVI). De droom trekt de innigheid van ieder ding mee naar een nieuw gebied vol levende werkelijkheid (*Lente-maan*, 42-43). Maar ook de dag kan hem brengen den kalmen vrede, na 't rustloos peinzen van den nacht, waarin hij wroet naar de juweelen der schoonheid:

En krimpend kreun ik om een eb zoo lang
Dat ik tot diepsten schuilhoek haar doorvoel'

---

[1]) „Geeft Plato's leer geen aanleiding tot een beschouwing gelijk Boutens die doorgaans ontwikkelt? Wanneer wij smart en vreugde beschouwen volgens hetgeen de Phaidros geeft, zijn zij dan niet één, omdat beide gegrond staan in de liefde, inzoover deze n.l. bevrediging vindt of niet? Wanneer dit zoo is, is het dan niet regelmatig doorgedacht om haar te doen eindigen in God, te doen samenvallen als twee wegen naar hetzelfde doel? Ons antwoord moet weer bevestigend luiden, maar met een restrictie: wanneer tenminste *alle* liefde voert tot God, en hier ligt juist de vraag die oplossing behoefde... Plato stelt, opdat de liefde tot God voere, den onafwendbaren eisch der versterving. Boutens ontwikkelt deze gedachte in *Genade* uit *Carmina* helder, verder glijdt hij er meest over heen, schijnt haar bijna te negeeren". De heer Reichling, wiens woorden (*art. cit.*, II, 218-219) we hier aanhalen, blijkt niet goed gelezen te hebben. Boutens toont zich ook in zijn onsterfelijkheidsbegrip een goed leerling van Plato. Voor den Christen is de „versterving" iets anders dan voor den Platonist; geen verstillen van *allē* begeeren, maar van het zondig begeeren naar wat van God afvoert.

Vóor de eerste kimmegolf van 't morgenrooden,
Of om een dag wiens durend diepe dwang
Mij dompel' tot ik, eeuwig stil en koel,
Rustig kan zijn met al zijn andre dooden. *Sonnet* XL.

Heel het leven wordt ten slotte een kalm verzinken in de eeuwige stilte:

Hoe stil wordt leven dat te sterven leert! *Sonnet XLVI.*

En het is wijsheid die rust te verlangen, als men bedenkt hoe nietig alle aardsche leven is, en hoe alle schoon, dat de aarde geven kan een pad is, voerend tot den dood, tot wien de dichter spreekt in *Stemmen* (119):

Mij is elke dag verloren
Die uw lokstem niet verneemt
Want dit land van most en koren
Is mij immer schoon en vreemd;

Alle schoon dat de aard kan geven
Blijkt een pad dat tot u voert
En alleen is leven leven
Als het tot den dood ontroert.

Ook nu blijkt echter 't verlangen naar de rust de rust zelve niet te wezen. In oogenblikken van hooge vreugde en diepe smart kan het groeien tot heftige ontroering, die zich verraadt in 't luide kloppen van het hart. Zoo, wanneer de dichter, op den top der bergen, het schoonste natuurtafreel aanschouwt dat zich ooit voor zijn oogen ontrolde:

'k Dronk nooit of nergens 't leven in
Ik smaakte nooit zoo diep 't gewin
Van elken ademtocht: de dood
Was vlak nabij en fel en rood
Een sterk en teeder lokkend wenken... *Stemmen,* 159.

Dan drinken zijn gesloten oogen „een dieper licht dan aardschen schijn," woorden dringen tot hem door „buiten den weg der doove zinnen," extase grijpt hem aan. Het is duidelijk, dat Boutens den dood niet alleen opvat als een toestand van volmaakten vrede, maar dat hij voor den dichter de hoogste geestesverrukking beduidt, waarin de zinnelijke wereld hem ontzinkt en hij onuitsprekelijke dingen verneemt.

Ook hier is de menschelijke natuur intusschen sterker dan de leer. Voor Boutens wekt de gedachte aan den dood niet altoos een blij begeeren. Het schoone leven is hem nog lief, het geheimzinnige beangstigt, de duistere weg, die tot dit andere leven voert, schrikt hem af en doet hem huiveren:

> Waartoe die voorsmaak, Dood, die bitterwreed
> In iedere levensteuge wrangt en grondt?
> 'k Dacht u te drinken met blijwillgen mond,
> Een nooitgeproefden zuiverrijken wijn:....
> Nu gist gij levens water tot venijn
> Van dorstedurend niet te klaren leed!
>
> *Sonnet* XXXIX.

Dan worstelt het onsterfelijkheidsverlangen met den drang, in het tijdelijke te blijven voortbestaan, die ieder mensch eigen is. Dan hangt hij als een angstig kind lachweenend maar aan Schoonheids kleed, dan valt er een schaduw over zijn ziel, en hij moet zich bezinnen dat immers de hemel hoog en schoon genoeg is om Leven te zijn en Dood meteen (*Praeludiën*, 45).

Wat is voor Boutens de bekoring van het aardsche leven, waaraan hij sterker blijkt te hechten dan oorspronkelijk het geval scheen? Hoe komt het dat de aarde hem nog steeds

een àl te liefelijke vallei schijnt te wezen? De dichter stelt zichzelf de vraag:

Hoe scheidt nog ooit van hier
Van 't klare zonnevier
De ziel, die wilde zwaan, nooit zat van trekken?
Uit dit haar levend huis
Waar stilte en windgeruisch
Als echo zaalgen zang of zoeter zwijgen wekken?

Haar drift die nergens went
Die haat al wat zij kent
En enkel leven wil van wonders verschen honing,
Vindt hier de oneindigheid
Gelijk een tent gebreid
Verrukking eeuwig nieuw haar alledaagsche woning.

In het leven zelf ligt de voorsmaak der onvergankelijkheid, die hij van den dood verwacht. De genegenheid van hen die met den dichter de schoonheid liefhebben is een andere band. En niet zoozeer de verwachting, dat hij de eeuwige rust genieten zal, als wel de overtuiging, dat de dood alles, waarom hij het leven bemint, volkomener geeft dan het leven zelf, vermag over zijn gehechtheid aan het aardsche bestaan de overwinning te behalen:

Wat ongekend verschiet
Van hemelsch chrysolieth
Breekt stervende oogen in zoo toomeloos verlangen,
Dat de onontkoombre dood
Haar wordt tot lieven nood
Die dwingt tot afscheid waar het hart wil blijven hangen?

....Hier peilt geen wake of slaap
Zoo ver van aardes kaap
De stille diepten van der heemlen oceanen,
Dat nooit gedachte vond
Den grondeloozen grond
Dier nieuwe zaligheid waardoor de starren tanen.

Al de strofen van *Terra—vallis nimis amœna* (*Carmina*), waarvan we hier eenige citeerden, geven een duidelijken indruk van den tweestrijd in 's dichters hart. De onsterfelijkheidsgedachte behoudt de overhand, omdat Boutens zich den dood denkt als het hoogste leven, een zuiver en volkomen genieten, waarvan het aardsche bestaan nauwelijks eenig begrip kan geven (*Sonnet* LIII, *Lente-maan*, 35-38). De dood is 's levens voortzetting, een nieuw leven, dat zich bij het vorige aansluit en daarvan de raadselen verklaart (*Stemmen*, 64). Daar vindt de ziel hare geliefden terug (*Lente-maan*, 50, *Liederen van Isoude*, 97). En het is de Liefde, de heilige harmonie der schoonheid, die leven en dood in hoogere eenheid verbindt (*Sonnet* LXV).

XII.

Geloof en verlangen zijn de pijlers waarop de overtuiging van den dichter rust. Zij kenmerken zijn persoonlijkheid. Het geloof, dat op Boutens' zieleleven een onuitwischbaren stempel drukte en zijn poëtische voorstellingen blijvend beheerschte, is van het hartstochtelijk schoonheidsverlangen doorgloeid, waardoor Boutens den wijsgeer-dichter Plato zoo nauw verwant is, *Sonnet* LV is daarvan een merkwaardig bewijs:

Zijt gij daar weêr, mijn oogerijk Geloof?
Ik ken u wel, ik weet wel wie gij zijt —
Gij komt uit heel den ouden goeden tijd:
De dorre luchters spruiten vlammen loof,
Het vuur takt welig, — lag de haard niet doof
Eén oogenblik te voren? — glansbeleid
Spieglen de wanden uw tegenwoordigheid
Vol straalt mijn huis van al herwonnen roof!....

Het geloof bleef hem bij als werking der Goddelijke Liefde, die de ziel van de aarde naar den hemel trekt, waar zij de Goddelijke Schoonheid volmaaktelijk aanschouwen zal.

Teêrder voelt ons hart zijn vader
Neigen naar zijn innger missen
Zachter trekt zijn liefde ons nader
Aan zijn harts geheimenissen —
Lief, het hart van welk een vader! *V. L.: Morgen.*

Hoewel de zekerheid van het Christelijk geloof in hem verloren ging, bleef het Godsverlangen leven in zijn hart; het nam den vorm aan van schoonheidsliefde. En hierin wordt, met des dichters rijkdom, zijn armoe openbaar. Het onbevredigde verlangen naar schoonheid is voor de ziel:

Door de eeuwen toegezeid
Geluk, aldoor vermoed
Als een onthouden goed
Dat kwelt haar onvermoede hoop met onbestemd
verwijt. *Zomerwolken,* 32.

Het stelt zich een ideaal, waaraan, buiten het tijdelijk-

aardsche, het fundament der realiteit ontbreekt. Schoonheid is een Godsopenbaring, die zich tot het zinnelijk-aardsche beperkt en waaraan, uit dat oogpunt, het kenmerk der ontijdelijkheid moet worden ontzegd. Uit de sfeer, waartoe ze behoort, uitgeheven, wordt ze tot een negatief begrip. Schoonheidsontroering, het gevoel voor de harmonie tusschen het zichtbare, waarneembare, en het innerlijk leven, is ontoereikend voor de volmaakte kennis van den levenden God, waartoe een dieper, inniger geloofsgemeenschap leiden moet. Is dit het geval, dan vinden we daarin de verklaring van het feit dat des dichters verlangen nooit volkomen bevrediging vond. Langs andere wegen toch leidt de rechte vaart naar het punt waar het eeuwigheidslicht, door geen stoffelijkheid verdonkerd, „Gods onverkorte oneindigheid" in de diepten zijner genade doet aanschouwen.

Een andere kritiek mag Boutens niet worden onthouden. Zij is door Reichling geformuleerd. „Welke is de liefde", zegt deze in zijn meergemelde studie (IV, 312-313), „die hemel en aarde binden zal? Is dat wel de liefde die zich richt op de schoonheid? Is het wel de taak der uitverkoornen het menschdom te vereenigen tot een éénheid, waarvan zij, de schoonheid en *die* liefde, de kern en het doel zijn? Dit zijn vragen die, niet voldoende beantwoord, een peilloozen afgrond openen voor de voeten van hen, die achter hun denk-idolen aan, de zonnige velden der wereld doorkruisen.

Boutens in zijn verzen, bemint slechts wat schoon is. Van al datgene wat niet aesthetisch welgevallig schijnt, dat wil zeggen, van alles wat geen genot geeft, wendt hij zich af. En hoe dieper een mensch tracht door te dringen in de sfeer zijner liefde, hoe scherper hij toeziet en hoe stiller hij luistert, des te duidelijker wordt dit. Angstvallig bijna heeft hij vermeden, ooit het volle leven te geven, ooit naast het

schoone en het lichte, het donkere te zetten, het donkere, dat wij niet vragen als een voorwerp van steriele beschouwing, maar als doel van een zelfvergeten, onbaatzuchtige, daadwerkelijke liefde. Ook Boutens beging de fatale vergissing van zooveel aesthetisch georiënteerde naturen, het schoone en goede volkomen gelijk te stellen, en zoo het goede te verwaarloozen.... Boutens leefde te veel in den koelen aristocratischen geest van Plato's sociale ethiek, om de volle beteekenis der liefde te doorvoelen...."

En zoo verschijnt ons Boutens' kunst als een Grieksche tempel, zuiver van lijn, harmonisch van afmeting, met blanke marmerzuilen afstekend tegen het azuur van den wolkenloozen hemel, of de grauwe onweerslucht. Daarbinnen hij, de priester der schoonheid, den rug naar de onverschillige of bewonderende menigte toegewend, wierook brandend, die in blauwe spiralen opkronkelt voor Oerania, het beeld dat in stille majesteit troont achter de hooge pilaren.

Men zie over P. C. Boutens o.a.:

Lod. v. Deyssel. Voorreden bij Boutens' Verzen.
Herm. Robbers. De Ned. Literatuur na 1880 (1922) p. 44, 73, 77, 80, 83, 107, 111, 115.
Herm. Middendorp. De Beweging van '80 (1925) p. 84.
Greshoff en de Vries. Gesch. der Ned. Letterkunde (1925) p. 270, 277, 278, 283-286, 307.
J. Prinsen J. Lzn. Handboek tot de Ned. Lett. (1920 2e dr.) p. 721.
A. Verwey. De Dichter Boutens. Proza dl. III pag 1—85.
A. Verwey. Boutens' Beatrijs. Proza dl. X p. 80.
W. G. C. Byvanck. P. C. Boutens. De Gids 1903, I, p. 332.
H. Middendorp. Woorden over Boutens. Tijdspiegel 1915, p. 66.
M. Uyldert. Overgangen II. Groot Nederland 1908, I, p. 728.
J. v. Ginneken. De taaltechniek van P. C. Boutens. Studiën IV.
A. Reichling. Het Platonisch denken bij Boutens. Studiën 1924/25.

W. Kramer. Het Symbool in Boutens' Verzen. Nieuwe Taalgids 1919, p. 1.
W. Kramer. Bloemlezing uit de gedichten van P. C. Boutens met inleiding (Amsterdam 1925).
Dr. H. T. Oberman. De hoofdgedachten bij Boutens. Keur uit de Lett. Nalatenschap (1925) p. 277.
Dr. H. T. Oberman. P. C. Boutens. Keur uit de Lett. Nalatenschap (1925) p. 233.
Is. Querido. P. C. Boutens. Over Literatuur (Amsterdam 1924) p. 80—93.
Mr. J. C. Bloem. P. C. Boutens. Lett. Bijbl. v. d. N.R.Ct. Nr. 85.
H. Padberg. De Mooie Taal (1924) o.a. p. 125, 128, 132, 149—151, 155.
A. A. M. Stols. Bibliographie van het werk van P. C. Boutens 1894—1924 (Maastricht 1925).
L. v. Deyssel. Feestwoorden tot Dr. P. C. Boutens. Nieuwe Gids 1923, I, p. 105—107.
Hein Boeken. Tot Boutens. Nieuwe Gids 1920, I, p. 432—34.
Jo Landheer. Aan P. C. Boutens. Nieuwe Gids 1921, I, p. 784—89.
M. H. v. Campen. Beatrijs. Over Literatuur p. 268 (Sijthoff).
N.R.Ct. Lett. Bijbl. Nrs 10, 42, 140, 153.
W. Kloos. Boutens' Beatrijs. Nieuwe Gids 1909, I, p. 112.

ALBERT VERWEY

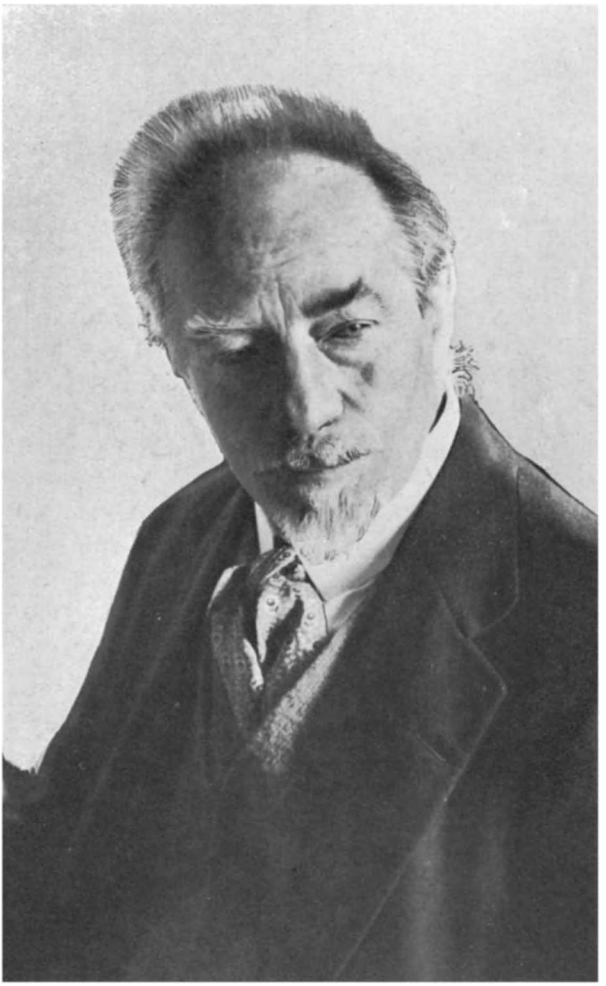

ALBERT VERWEY

door

J. VAN HAM.

Toen d'Oliveira Albert Verwey opzocht om van hem een en ander uit zijn leven en over zijn kunst te vernemen, was zijn eerste indruk: „Die laat zich niet gauw vangen".[1]) Die zelfde indruk krijgt nog ieder, die tot zijn kunst wil doordringen. Verwey geeft zich maar niet zo bij eerste kennismaking. Hij is een degelike, rustige, ernstige Hollander, die spreekt voor een eigen kring van ernstig denkende mensen. Hij is geen liedjeszanger, ook staat hij niet op de markt, hij spreekt geen opgewonden menigte toe; hij leeft in huis- en studeerkamer, ook beklimt hij het hoge duin, al is de weg naar de top wat zwaar; hij schouwt over de vaderlandse grond, naar het bewegen der mensen en staart over de zee, vol geheim. Hij staat wel wat eenzaam daarboven, maar hij ziet meer dan anderen.

Die ongenaakbaarheid voor de massa; dat negéren van het publiek; die eigenschap van zijn poëzie, die is een spreken met zichzelf, een „gemeenschap houden met eigen ziel"[2]) heeft Verwey dat afzonderlike gegeven, dat nu-al zijn poëzie verschijnt in bundel op bundel, haast zonder dat

---

[1]) De mannen van '80 aan het woord, 4e druk, pag. 57.
[2]) *Op de duintop* in „De Maker" pag. 72.

er over gesproken en geschreven wordt. En toch heeft Verwey een kring van vrienden en bewonderaars, ook buiten de kring van De Beweging. Alleen men praat over iemand als Verwey niet zo gemakkelik als over Kloos bijvoorbeeld. En toch is hij zeker niet minder belangwekkend. Niemand is misschien meer Hollander dan Verwey en ook heeft misschien niemand onzer tegenwoordige dichters mooiere en diepere dingen over het leven gezegd dan hij. Dat wordt met een zekere reserve ook door velen wel toegestemd, maar ook wordt dikwels dadelik daartegenover gesteld, dat de vorm het genieten van zijn denkpoëzie sterk belemmert. Het is een odium dat op vele van onze vaderlandse dichters ligt, een rij van Maerlant over Spieghel en Potgieter naar Verwey. De grote massa van ons letterlievend publiek beschouwt nu eenmaal poëzie als een terrein voor vermaak. Als men moe is, of bang voor verveling, als men slecht heeft gedineerd of een onaangename ontmoeting gehad, als men nu eenmaal niets beters te doen heeft, als al het gewichtige en belangrijke werk achter de rug is, dan wordt het de beurt van een sigaretje en een „versje". En de anderen, die wat meer vragen van een gedicht als van een cabaretliedje, die wat meer zoeken dan de banaliteit van alledaagse praat, horen toch ook meestal liever het argeloos geluid van de vele spontaan-naïeve dichters, die altijd iets van het kind behouden, veel liever dan naar de zware stem van die man te luisteren, die het kind-zijn al zo lang voorbij is. Het is dezelfde reden, waarom de nachtliedjes uit van Eeden's Ellen hen dadelik zoveel meer bekoorden dan de magistrale, maar onparafraseerbare Coda.

En nu hebben wij een makkelike manier om ons van dergelike poëzie af te maken en onszelf voor dichterliker te houden dan dat heele rijtje dichters: we plakken er een

etiketje op: *verstandspoëzie* en hebben dan meteen onze eigen gevoelsovervloed bewezen. En we praten van „redeneerzucht, waar, jammer genoeg, onze vaderlandse poëzie te veel aan lijdt" en vergeten, dat we, inkonsekwent als we zijn, aan Potgieter de eer toekennen, dat hij een van de zeer weinigen is, uit een vorig tijdperk, die onze moderne kritiek kon doorstaan en nu voor ons nog betekenis heeft, al lezen we hem misschien even weinig als Potgieters tijdgenoten dat deden. We vergeten, dat er een tijd was, dat Verwey's werk dichter stond bij de smaak van het gewone publiek, maar dat hij zich daarvan *bewust* heeft afgewend.

Wat moeten we trouwens verstaan onder het woord verstandspoëzie? Is alle andere poëzie een soort waaraan het verstand geen deel heeft? Of als ik het zo niet formuleren mag, en ik aan kom dragen met een oud stalpaardje van de theoretiserende, aesthetiekbeoefenende geleerde: de verhouding van verstand en gevoel en het overwegen van het een ten koste van het ander — kan ons denken over de grote levenswaarheden en levensraadselen niet even hoge poëzie voortbrengen als de meest innige ontroering, de heftigste gevoelsuitstorting? Laten we toch eens ophouden eenzijdig te zijn. De beste theorie is om er geen theorie op na te houden, of beter gezegd een zo ruime, dat alle opvattingen er plaats in kunnen vinden. Iets is poëzie of is het niet. Of het poëzie is, zit in heel iets anders dan in de stof die de dichter kiest of in techniese volmaaktheid, waarmee ik niet wil zeggen, dat dit dingen zijn, die geen betekenis hebben. Het geheim van het dichterschap zit ten slotte in de ondefinieerbare persoonlikheid van de dichter. Er is een zekere gespannenheid in zijn persoon, die tot een weldadige bevrijding komt in zijn vers. En van die spanning zal men natuurlik iets in zijn vers merken. Die spanning is tweeërlei:

eerst de spanning van de conceptie, het *wezen* worden van het vers en dan de worsteling met het woord, de denkspanning om de vorm, alles meer of minder in het onderbewuste van de dichter. Waar die spanning is, zo sterk, dat de dichter dikwels zelf gelooft, dat het vers buiten hem om ontstaat, daar is vanzelf poëzie.

Dat vooral Verwey bij ons zoo telkens weer verstandelikheid wordt verweten en hij bij velen doorgaat voor een dichter, die in zijn jeugd veel beloofde, maar later voor de kunst verloren is, doordat hij een verstandsmens geworden is, gaat eigenlik terug op een bewering van Kloos,[1]) nagezegd door Herman Poort.[2])

Kloos erkent maar één soort poëzie, dat is de zijne en al wat daarmee verwant is: een sensitivistiese lyriek. Alleen de „allerindividueelste emotie" is bron van poëzie. Inderdaad kan dit hoge kunst opleveren, al is deze bron dikwels spoedig opgedroogd. Nu stelt hij tegenover dit soort poëzie alleen verstandelik redeneren, een tegenstelling die niet opgaat. Een Dante, die in de diepste ideeën van het mensenleven doordringt, is nog maar niet, omdat Kloos' definitie niet op hem past, buiten de literatuur geplaatst. Laten we gevoel en verstand niet scheiden en doen alsof de „verstandelike" dichters Potgieter, Verwey en zoo vele anderen van nu en vroeger, minder gevoel zouden bezitten dan gij en ik, dan Kloos of een andere van zijn meest emotionele confraters. Verwey is wijsgerig en religieus van aanleg, dacht ge dat daar geen gevoel bij te pas kwam?

Maar al is dan die scheiding van gevoel en verstand verkeerd, in zoverre daar meerdere of mindere dichterlik-

---

[1]) 14 jaar Lit. Gesch. II.
[2]) Groot Nederland, 1913.

heid, meer of minder waarachtig kunstenaarschap aan verbonden wordt, dat neemt niet weg, dat zijn lezers een zeker genoegen moeten vinden in het meedenken met iemand, die het zichzelf niet gemakkelik maakt.

Verwey is een man van grote intellectuele begaafdheid en blijft niet bij het uiterlik der dingen staan; dit doordringen tot het innerlike zijn, maakt dikwijls het lezen, het meedenken tot een arbeid. Dat het voor Verwey zelf ook een arbeid is, bewijst de toon van zijn gedichten, de zware gang der woorden, der zinnen, zwaar van denken. En toch is er ook in die zgn. stroeve stijl een vanzelfheid, die tegelijk deze verzen zo klaar en helder maakt, alsof men ze zelf had gedacht en geschreven. Dat geldt natuurlik niet voor die verzen, die gaan over dingen, waar men buiten staat. Soms blijft een gedicht duister, waar de aanleiding tot het vers ons vreemd is, waar het algemeen menselike door het persoonlike wordt verdrongen. Ook komt Verwey natuurlijk niet altijd tot de schoonste overwinning in zijn strijd met het woord. Zelfs voor een begaafd dichter leidt de poging om het onzegbare te uiten, vaak tot onbeholpenheid.

Maar — als we genoeg één zijn met de dichter om in zijn denken volkomen mee te gaan, dan treft het noodzakelike van zijn uitingswijze, dan wordt wat uiterlik, op het eerste gehoor stroef lijkt, tot een vanzelfsprekende gewoonheid, inniger door het sentiment van de dichter. Het is het gewone, ongezochte doorpraten van iemand, die met zichzelf bezig is. Is de simpelheid van een gedicht als „De werkplaats" uit „De maker" wel anders dan de „duisterheid" van het *Cor Cordium* waar Verwey's „afdwaling" naar de verstandelikheid nog in zijn eerste stadium was? Lees uit „*De Werkplaats*" die roerende bekentenis van eigen kleinheid:

De wand, en de hemel die altijd inschijnt, zagen
Mij vaak alleen: zij hebben mijn wanhoop geweten
Om het onachterhaalbre, mijn vruchtlooze smeekgebaren,
Mijn bleeke woede en mijn haat, mijn toomloos begeeren,
Mijn onvermijdlijke kleinheid van doen en denken.
Verzwegen is niets. Want indien in mijn hart het bewegen
Bedrieglijk voor andren is, ook voor de allernaasten,
Zoo spreek ik het nochtans tot mijzelf en het duidlijk
Verstaan wekt niet de schaamte die 't verbergen
Noodzaaklijk aanhangt. Maar het beste is mooglijk
Wat ik niet weet, het onbewust verzweegne.

Vergelijk daarmee nu de aanhef van Cor Cordium:

Ziel van mijn ziel! Leven, dat in mij woont,
  Veelnamige Mysterie, die ik noem
Mijn Ik, mijn Zelf, mijn Wezen, — die u toont
  Altijd een andere, en uw eigen doem
Spreekt op u zelve en dit mijn lichaam maakt
  Het werktuig uwer woorden, 't instrument,
  Dat gij bespeelt en maakt aan de aard bekend
Uw melodieën, dat aanstónds ontwaakt
  Dit menschdom heinde en veer: — u roep ik aan,
Opdat gij spreke en van mijn lippen drijv'
  Lente van zang, die over de aard zal gaan,
En 'k thans niet mijn, maar uwe woorden schrijv'.

Is dat niet in beide gedichten het praten van een, die in de oproep van de kernziel van zijn dichterschap en in het terugroepen in zijn geest van de strijd om dat meest innerlike te veruiterliken dezelfde, rustige kalme beheerstheid heeft in zijn stem, dat men alleen heel diep zacht voelt

trillen de emotie, die dit alles draagt? Is dat niet in beide fragmenten een vanzelfsprekende gedachtengang, is er eigenlik niet een merkwaardige eenvoud van woorden en zinnen, zo veel eenvoudiger dan het pralende van velen, die wel gemakkelik worden verstaan? En bladerende door de vele verzen van Verwey, zult ge weinige vinden, die ingewikkelder zijn van constructie. Alleen men moet wennen aan dat doorpraten. Soms kan hij, al werkende aan een beeld, een bijzin maken, die u de adem beneemt, en als ge dan geen belangstelling genoeg hebt om mee dat beeld te voltooien, en gaat zoeken — te vroeg — naar het vervolg van de zin, dan stoort ge de dichter en verwart u in zijn vers. Maar over het algemeen zijn het niet de woorden, zijn het niet de zinnen, die Verwey's verzen moeilik maken. Gewaagde, overpersoonlike woordvorming, wonderlike, oude, uitheemse woorden vindt ge bij Verwey niet meer dan bij een ander, de zinsbouw, al is ze wat meer geconcentreerd, nadert dikwels het gewone spreken. Wat Verwey voor velen moeilik maakt, is zijn van het alledaagse afwijkende gedachtenwereld. Als men bij een genoeglik koffiepraatje eens even afdwaalt met zijn gedachten, is het niet moeilik even later aan het gesprek deel te nemen, alsof men niets heeft gemist. Maar als bij Verwey ons even verlaat de bereidwilligheid om naar hem te luisteren, zijn we buiten zijn sfeer geraakt en spreekt hij niet meer voor ons. Ik heb er al eenige malen op gedoeld en zou het wel telkens willen herhalen: het eenige geheim om een dichter, maar vooral om iemand als Verwey te verstaan, is het afleggen voor een oogenblik van eigen persoonlikheid, het laten spreken van de dichter in ons zelf, alsof men zelf de dichter was van zijn vers en het zonder enige bijgedachte meezeggen tot het einde, het volkomen openstaan om de

gedachten van de ander te ontvangen. En dan vallen alle moeilikheden weg. Want de ene gedachte is niet moeiliker dan de andere. Verwey's gedachten zijn niet moeiliker op zich zelf dan de onze. Als we een dichter niet begrijpen, dan is dat — afgezien van onbegrijpelikheid door onbeholpenheid of opzettelike gezochtheid en niet dadelik te vatten toespelingen — een gebrek aan verwantschap. Voor die verwantschap moeten natuurlik wel enkele faktoren in ons aanwezig zijn, maar we zijn gekompliseerd genoeg, dat de elementen voor vele geesteshoudingen in ons aanwezig zijn. Wat ons meestal belet een zekere graad van verwantschap te voelen, is het ontbreken van onze bereidwilligheid. En die bereidwilligheid ontbreekt bij velen van ons, wanneer iemand anders tot ons spreekt dan we gewoon zijn toegesproken te worden. En nu ben ik zo ver, dat ge me een sirkelredenering of zelfs inkonsekwentie toeschrijft, omdat het lijkt of ik nu toch weer bij een moeilike afwijkende vorm de oorzaak zoek van Verwey's moeilik te benaderen dichterschap. Niet de vorm als uiterlik grammaties-stilisties verschijnsel, niet de plaats van het onderwerp, het weglaten van het lidwoord, het meer of minder gebruiken van een tegenwoordig deelwoord of iets dergeliks maken een schrijver moeilik, — op uiterlikheden zijn we gauw genoeg afgericht —, maar het anders-mens zijn, het anders denken en daardoor het anders spreken. Dàt is het nieuwe, het eigene van Verwey: zijn in zich zelf gekeerd zijn, het verwerken van de hele uiterlike wereld tot eigen levensverinniging. Dat, als we maar luisteren willen, dit meest verborgene toch tot ons spreken gaat, komt doordat Verwey ons telkens iets van ons eigen hart openbaart, omdat uit de abstractie, het levendpersoonlike ons treft, meer dan persoonlik, doordat het

diepte heeft en daardoor het algemeen-menselike tot openbaring brengt.

Bij de bespreking van Verwey's dichterschap zal ik niet trachten naar volledigheid te streven. Hoewel ik geloof, dat een zuivere kijk op de groei van zijn talent slechts verkregen wordt door jaar voor jaar na te gaan, om te zien, wat dit in Verwey's produktie betekent en bij elke nieuwe bundel stil te staan, om de hoofdgedachte er uit te lichten, en in verband daarmee zijn kritieken te lezen, om te zien welke figuren, in binnen- en buitenland, zijn belangstelling hebben; hoewel ik geloof, dat een breed-opgezette biografie niets van dit alles verwaarlozen mag, zal ik me hier beperken tot het geven van een korte karakteristiek van Verwey's dichterlike werkzaamheid, in de verschilende perioden van zijn leven.

Verwey's optreden als dichter valt al heel vroeg. Op 16-jarige leeftijd al samen met Kloos aan het schiften van Perk's verzen, schrijft hij op 17-jarige leeftijd reeds het naar vorm en inhoud zoo rijpe gedicht *Persephone.*[1])

Van de eerste periode, toen hij meedreef in de algemene stroom van bewondering voor Keats en Shelley en verzet tegen de rhetoriek van een vorig geslacht, is Persephone zeker wel het meest bekende en merkwaardigste gedicht. Door Willem Warnar van Lennep ingeleid tot de schoonheid van het jambiese vers in zijn vrije behandeling bij Keats, verdiept door studie in de kring van Alb. Thijm, wordt een tijdlang deze poëzie zóó een met zijn wezen, dat hij in staat is een gedicht te scheppen, dat daar staat in onaangevochten schoonheid: Persephone, getekend als schone slaapster, droomster eerst, als fiere, zelfbewuste

---

[1]) Verz. Ged. I p. 16 e.v.

vrouw later, als ze op 't honend woord van de bleke Styx de teugels neemt, haar plaats inneemt, hoger dan Aïdoneus en de Styx duizelend terug doet wijken. Vooral dit laatste gedeelte is prachtig van beeldend vermogen en versbehandeling,

Uit diezelfde eerste tijd dateren verzen als *Rouw om het jaar*,[1]) *In memoriam patris*[2]). In een sonnet uit deze tijd aan van Eeden schrijft hij, dat zijn stemming zoo teer is, dat hij bang is, „dat zij zal breken onder 't schrijven". Hier zijn we midden in die eerste Nieuwe Gids-periode, de sensitivistiese poëzie, paralel loopend met het impressionisme van het proza van een Van Deyssel bijvoorbeeld. Sterk blijft zeker wel de werking ook nog op ons van die uren, zooals hij ze groepeert rond het lijk van zijn vader, die als kinderen op de tenen naar de dode kijken en zacht zijn naam fluisteren, zijn schone gedachten en zijn klagen herdenken. Hier nadert hij echter tot de grens van poëtische uitzegbaarheid. Een ander dichter, die heel nauw aan deze poëzie verwant is, Gorter heeft later die grens overschreden; door Kloos' bewondering gedrongen om steeds verder te gaan, heeft hij een verfijning van sensaties in overpersoonlik woordgeknutsel vorm trachten te geven, wat ten slotte voerde tot onverstaanbaarheid en tot verzen van kinderlike onbeholpenheid.

Verwey keert zich na deze proefnemingen weer naar het sonnet. Toch is hij in de cyclus *Van de liefde die Vriendschap heet*[3]) nog altijd dezelfde als die Persephone dichtte. Geen vers demonstreert de invloed van Keats en Shelley en Perk misschien beter dan dit bekende sonnet:

---

[1]) Verz. Ged. I p. 41.
[2]) Verz. Ged. I p. 43.
[3]) Verz. Ged. I p. 50 e.v.

Ik ben een dichter en der Schoonheid zoon.
Alles wat schoon is, is me een vreugd altijd.
Mijn hart is menschlijk, maar of 'k lach of lijd,
Mijn lachen en mijn leed zijn beide schoon

Ik heb de macht dat ik wat schoon is toon
Aan andren, door de taal die ik belijd,
Zoodat wie leest bedroefd wordt of verblijd,
Maar zich bedroevend vreugd smaakt van mijn schoon.

En zóo zal ik, die altijd dichter ben,
Nooit enkel lijden, daar geen oogenblik
Der schoonheid wonder van mijn ziel zal vliên.

En daarom (zoo ik recht mijzelven ken)
Zal 'k altijd troosten kunnen, wie als ik
Lijden, maar in hun leed geen schoonheid zien.

De vertaling van het bekende „A thing of beauty is a joy for ever" en de weemoedige gedachte van Perk's *Iris* zijn hier met het belijden van eigen dichterschap dooreengeweven tot een gaaf en klaar sonnet, dat maar één bezwaar heeft, nl. dat het lijdt aan de schijn van een pose.

In deze zelfde cyclus vinden we het bekende Christussonnet. Zijn opgroeien in een orthodox-Christelik gezin uit de Réveilkring, zijn eerste onderwijs op een Christelike school, die Christelike opvoeding is in Verwey z'n poëzie van het begin af tot op nu te bemerken, soms in uiterlikheden, in het kiezen van een beeld, in het grijpen van een uitdrukking, maar ook in het hele karakter van zijn kunst, dus in zijn hele persoon. Misschien mogen we zeggen, dat zijn behoefte om de dingen van het dageliks gebeuren in

geestelik verband te zetten en om geestelik bezit in de dingen van het gewone leven te manifesteren, een moderne beleving is van wat in réveilkringen leefde; dat zijn, misschien minder prakties toegepast, maar toch even innig doorvoeld verband van ideëele en werkelike wereld een moderne vorm, een merkwaardige uitingsvorm is van het 19de eeuwse Réveil.

Er zal nog gelegenheid zijn om op Verwey's levenshouding terug te komen; genoeg, dat in deze cyclus herinneringen aan de Bijbel menigvuldig zijn en ze hun toppunt bereiken in de directe toespraak tot de Man van Smarten met de doornenkroon. Hier is het als in het geciteerde sonnet het lijden, dat tot schoonheid wordt, wat hem in de eerste plaats boeit in Christus, en dan het wondere liefdesmysterie, „dat geen sterfling weet".

Naast u aanbidde de aard geen anderen God!
dichtte Perk.

Daar leeft geen ánder God! Gij zijt alleen,
zegt Verwey in het *Cor Cordium*[1]), maar richt zich hier niet als Perk tot de Schoonheid, maar tot de kern van zijn wezen, het Cor cordium, Ziel van zijn ziel, het onbewuste zelf. Hij wendt zich af van de stemmen der mensen, waar hij tot nu toe naar geluisterd heeft en wil luisteren naar zichzelf, al voelt hij, dat hij het onmogelike wil:

't Bewuste onthult het onbewuste niet

maar toch is en blijft, wat dit Cor Cordium „Ons in 't harte drijft," en ieder, „die zijn zelf vergeet, en meer dan zelf liefde

---

[1]) Verz. Ged. I p. 80 e.v.

van menschen mint" zal zijn als een kind dat om een pop de liefde van zijn moeder vergeet.

Maar nu is hij ook
Als een kind, dat groot wil zijn,
  En 't laat paardjes en poppen in een hoek
  Leggen, en leest in een heusch jongensboek
Van roovers, waar zijn tin-soldaatjes pijn

Van in hun buikjes kregen, als zoo'n klein
  Tin popjen een buikjen had;[1])

Proberend en zoekend tracht hij de nieuwe vorm te vinden, hij begrijpt zelf, dat het experimenteren, dat hij nu doet, geen kunst is, slechts het dragen van de stenen, oppermanswerk:

Dit is geen Kunst: dit is wat 'k uit moet spreken
  Over mijn Kunst, eer 'k mijn Kunst-zelf kan maken:
  Heel 'n berg van woorden, die mijn schouders raken
En waar 'k, voor ik iets doen kan, uit moet breken.

Hier heb 'k geen handen, die als oogen smeeken
  Om Schoonheid, die ze in 't woord nauw durven naken:
  Werkhanden roer 'k, die 't puin van oude daken
Ruimen van 't erf, waar 't nieuw dak uit zal steken.

Grijpt niet mijn knuiste': elk zou als moker beuken
  Op 't hoofd dat bukte in 't vatten naar mijn handen: —
    Zwaarknokig kneus ik — een opperman der Schoonheid.

Ruim baan voor 't werk: geen gruis mag 't fijn goed kreuken

[1]) Zeven Sonnetten IV. Verz. Ged. I p. 103.

Dat van mijn Huis zal schutten stijl en wanden
't Huis waar mijn Schoonheid woont en mijn rijk
loon leit[1])

En even later:

Ik hoop dat niemand dit nu Kunst zal noemen.
Ik die 't kan weten, zeg u dat 't niet waar is.[2])

Vooral technies is deze periode interessant. Neem maar direkt het gesiteerde sonnet: *Dit is geen kunst:* de sterke enjambementen, de opeenbotsing van medeklinkers: *waar 'k voor ik iets doen kan,* of het pogen om met woorden te etsen in *Een Oud Amsterdamsch burgwalletje,*[3]) waar met korte, scherpe krasjes een stadsgrachtje wordt getekend:

't Rijk dak-zicht, steil schoorsteenig, roodt en blauwt
Op 't oud stads-stukje en 't zwart burgwalke is zwaar
Bouwvalgen warbouw, vlug opgeevlend, maar
Vol met al 't dak- en muurtuig; luikje en bont,

Droogrekje en raampje en bloemplant; — 'n hekje
omhout
Elk huisje; — hier waltrapjes en een paar
Stoep-bankjes met een boom; — daar 'n allegaêr
Pothuisjes met afdakjes en een woud
Gootpijpen.

Of neem: *Bij den dood van J. A. Alb. Thijm.*[4])
hij zei. Thym 's dood

---

[1]) Van het leven I 6. Verz. Ged. I p. 112.
[2]) Van het leven V. Verz. Ged. I, p. 127.
[3]) Verz. Ged. I p. 106.
[4]) Verz. Ged. p. 141 e. v.

'n Roomsch werkvrouwtj', met een hoofd als 'n pippeling
Onder 'n wit mutsje, kwam bij m' thuis en zei:
M'neer Alberding was dood. De dokter zei 't.
Mijn moeder zei 't me aan tafel: Mietje zeit,
Dat Alberdingk Thym dood is. D'dokter zei 't.
Wreed: dwars 't stadswarlen door klappen drie monden
Drie woorde', als vogels 't bosch door 'n zelfd geluid
En 'n oud mansbeeld, schoon levende in mijn ziel,
Valt om en leit, 'n grijs lijk, in mij, droefst woud.

Het zelfde anarchisme toonde zich in de rijmen. Rijmen als duiten op uit en, vatten op wat een, malkander op d'andren kant er, venster op ver. Wie Albert Verwey wel eens heeft horen lezen, moet zich even hierbij voorstellen de wijze waarop hij verzen leest: een zekere eentonige zang, waarbij de klinkers lang worden gerekt, zodat wat voor ons een spellingrijm lijkt voor hem een volrijm is.

Maar toch zijn deze zo in alle opzichten vreemd aandoende verzen voorbeelden van het onevenwichtige zoeken van Verwey naar zijn nieuwe kunst. Hij weet dat hij 't oude voor goed de rug heeft toegekeerd, maar hij heeft nog niet de rust gevonden, de zelfbewuste zekerheid van de dichter, die weet, dat hij een taak vervult.

In 1890 trouwt Verwey met een dochter van Johannes van Vloten, krijgt beschikking over diens bibliotheek, studeert veel in oudere schrijvers, geeft bloemlezingen uit met aesthetiese toelichtingen. Reeds met Kloos samen had hij de 17e- en 18e eeuwse dichters gelezen.[1]) Voorstudie voor zijn later literair-histories werk, maar in deze tijd geeft hij

[1]) Inleiding pag. 61.

zich er meer ernstig aan, en het dieper indringen in de geest van de klassieke dichters, het bestuderen van een man als Vondel, die zo midden in het leven stond, richt ook zijn blik naar de wereld rondom hem.

Als uiting van die verovering van de rust, van die bezonkenheid, verschijnen dan de bundels: *Aarde, De nieuwe tuin, Het brandende braambosch, Dagen en daden, De kristaltwijg.*

Nu ja, ik heb al die jaren
Gebeuzeld, bedachtzaam gepraat;
Om de dingen die buiten me waren
De ziel in me gehaat.

Ik wou filosoof, geleerde,
En vak-mensch zijn:
Ik dacht dat ik dus-doend meer de
Zaken zou zien en minder de schijn.

Maar owaaime, de zaken warden
Vaag om me rond;
Totdat ik hun heldre gestalten
In mij vond.

In me — en toen zag ik naar buiten —
Binnen en buiten was een.
't Is een wonder — 'k mag de oogen sluiten
Of oopnen, 't is nu ál een.[1])

Binnen en buiten wordt één: niet het landschap, ook niet de emotie door dat landschap gewekt, maar die twee tot een hogere geestelike eenheid[2]); de idee achter de werkelik-

[1]) De natuurlijke aarde II, Verz. Ged. I p. 287.
[2]) E. d'Oliveira, De mannen van '80 aan het woord p. 55.

heid, de realiteit van het onreële, dat is wat hij voortaan zoekt te benaderen. Niet de plastiek van Persephone, niet de emotionele kunst van Kloos, maar geestelike kunst geïnspireerd door de dingen rondom, door de volle aarde: de natuur, de gebeurtenissen van het grote wereldleven en die van het alledaagse gebeuren van het huiselik leven. Of zooals Prinsen het in zijn Handboek uitdrukt: „Hij wil niet langer eenvoudig uitdrukken, wat de aandoening in hem wekt; hij wil die aandoening zetten in de straling van zijn eigen geest. Hij wil zijn geest kristalliseerend laten werken op de stof, die van buiten komt." [1])

Het best vinden we zijn herwonnen dichterschap toegelicht in *De nieuwe tuin.* Al dadelik het eerste sonnet uit de eerste reeks van deze bundel geeft met een prachtig beeld rekenschap van het nieuw verworvene met de weemoedige herinnering aan het oude in die mijnwerker, die moede van „'t een-zelvige delven" gaat maaien „langs bebloemde slooten"

> Maar maakte 't mijnwerk maaiershanden sterker,
> Bij volle zon blijft in zijn oog besloten
> 't Droevig geglinster van zijn vroegren kerker. [2])

De zanger wordt zó in alle zekerheid als de meerdere boven de koning geplaatst, dat hij zeggen durft dat hij meer aan droom bezit dan de rijken der geschiedenis, meer wonderen van bloemen en zacht gefluister dan het koninklik park, dat de koninklike legers de grenzen niet kunnen overtrekken die de dichter trekt met zijn dichterwoord. Er is een genot in die eigen tuin van de dichter, die de vreugde

---

[1]) Prinsen Handboek p. 674.
[2]) Verz. Ged. II p. 1.

over de volle aarde van de vorige bundel nog overtreft.

We kunnen niet bundel na bundel afzonderlik bespreken. Toch wil ik op de vele mooie verzen wijzen uit *Dagen en daden*, op dat schitterende slot van *Pinksterheil:*

> Heilige vlammen dalende op een volk,
> Armsten van visschers, vorsten Gods gelijk,
> Needrigste en grootste, waar 't heelal door straalt.
> Ons kracht is klein, ons hart is arm, ons woord
> Is machtloos in de winden die er gaan —
> De vlam brandt stil; de geest is eeuwig sterk;
> Liefde die nooit verlaat verwint op 't eind.[1])

Ook herinner ik even aan die vele verzen over de Boerenoorlog, die op Verwey zoo'n diepe indruk heeft gemaakt: in proza en poëzie getuigt hij van bewondering voor dat kleine volk in zijn strijd tegen de overmachtige vijand.

Bij deze bundels sluit nog aan een bundel die door zijn kleine oplaag weinig bekend was geworden en pas volledig bekend en gewaardeerd werd na de plaatsing in de *Verz. Gedichten.*

In een korte inleiding vertelt Verwey, dat het sterven van een vriend de aanleiding was tot het ontstaan van deze verzen. Deze bundel *Uit de lage landen bij de zee* vertelt van de strijd tusschen leven en dood, waarbij het leven overwint, zoodat hij zijn levenstaak weer met nieuwe kracht kan aanvaarden.

Het eerste sonnet van deze bundel doet mij altijd met enige wrevel denken aan een bespreking van Carel Scharten, die, erkennende Verwey's dichterschap, de gelegenheid

---

[1]) Verz. Ged. II p. 185.

te baat neemt om zijn zelfingenomenheid belachelik te maken. Nu is het een feit, dat de tachtigers — en Verwey niet het minst — de betekenis van een dichter in de wereld niet laag aanslaan. De dichter vervult een grote en grootse roeping en een belangrijker plaats komt hem toe in de maatschappij dan hem meestal wordt geschonken, doch dit gevoel van eerbied voor het dichterschap, van bewondering voor eigen dichterlike betekenis zelfs, is iets anders dan persoonlike ijdelheid en gaat dikwels — zeker niet het minst bij Verwey — gepaard met een grote bescheidenheid.

Bij een zelfbeschouwer en -ontleder als Verwey krijgt soms de lezer de indruk van iemand die zich vergaapt aan eigen belangrijkheid. Die goed leest, zal er wat anders vinden: „zelfzoekers die wij waren zochten we een zelf dat afzag van zichzelf." [1])

Maar ook al laat men zich verleiden om de neiging tot zelfbeschouwing te verwarren met dichterijdelheid, dan — lijkt me — moet men toch nog met het vooropgezette doel om Verwey op een ijdelheidje te betrappen zijn gaan lezen, als men komt tot de balkongeestigheid van Scharten.

Ziehier het vers:

De Noordzee.

De Noordzee doet zijn gore golven dreunen
En laat ze op 't strand in lange lijnen breken.
Zijn voorjaarswater marmren groene streken
En schuim en zwart waaronder schelpen kreunen.

---

[1]) De legende van de ruimte p. 69.

Zie van 't balkon mij naar den einder leunen
Met oogen die sints lang zoo wijd niet keken:
Een droom in 't hart is me eer ik 't wist ontweken
En 't oog wil buiten me op iets komends steunen.

Hoe ben ik altijd weer vervuld, verlaten:
Vervuld van liefde en hoop en schoon gelooven;
Verlaten als mijn droomen mij begeven.

Maar dan komt, o Natuur, langs alle straten,
Uw kracht, uw groei, uw dreiging, uw beloven —
Hoe klopt mijn hart van nieuw, van eeuwig leven[1])

In dit sonnet vat de dichter al de hoofdgedachten van de hele bundel samen: Na de schok, die de dood van zijn vriend veroorzaakte, staart hij voor 't eerst weer over de zee. Van het balkon van zijn huis buigt hij zich naar de einder van de wijde zee; de wisseling van dood en leven, van vervuld en verlaten zijn deint in zijn hart; de natuur, de aarde brengt hem weer terug tot het leven, tot nieuwe arbeid en strijd.

Scharten ziet hem niet als de geslagene, die terug tot het leven keert, maar — in zijn lust tot spot — pakt hij één regel, uit het verband der gebeurtenissen en uit het verband der zinnen:

„Al op de eerste bladzijde verschijnt de dichter ons, naar vorstenwijs op het balkon; doch hij verraadt zich door de erbijgevoegde uitnodiging, hem daar wel te willen zien staan".[2])

Scharten heeft niet begrepen, of in zijn lust om te ridiku-

[1]) Verz. Ged. III p. 1.
[2]) Carel Scharten. De krachten der toekomst II pag. 111.

liseren niet willen begrijpen, dat de dichter hier niet op 't balkon treedt naar buiten, nadat hij lang in het donker heeft gezeten, om zich te laten aangapen door 't gemeen; hij treedt naar buiten, nadat hij lang in het donker heeft gezeten, om naar de zee te zien, om na het doffe staren op de dode, weer te turen naar de ewig levende zee.

Hoe verlokkend het ook is, om uit deze bundel veel te siteren, moet ik, die trachten wil een beeld van de dichter Verwey te ontwerpen, aan veel voorbijgaan. Ik maak echter een uitzondering voor een van de laatste sonnetten uit de bundel. De dichter voelt de bevrijding zó sterk, dat hij de lage landen bij de zee verlaat en stijgt, stijgt.... en zijn paradijsdroom droomt:

Ziet ge niet, o, mijn ziel? — De boomen blozen.
Velden zijn bloemenvol onder de zon,
Beken springen te voorschijn of een spon
Uit een vol vat sloeg: dauwig staan de rozen,

Waartusschen zangvogels zingen en kozen
— O wie als zij zingen en kozen kon —
En alsof eeuwge morgenstond begon
Stijgt van gediert geluid en zwijgt bij poozen.

Zie wie daar komen! Menschen opgericht
In schooner stand dan we op onze aard ooit zagen
Hoe groot en vrij hun blik: zijn handen dragen

Een vrucht, zij leidt een lam; maar wilde dieren
Volgen hen stil door die schoone revieren,
Lettend gehoorzaam op hun hoog gezicht[1])

[1]) Verz. Ged. III p. 56.

Dit is een gedicht, zuiver als kristal en rustig van stille bezonkenheid, klaar en eenvoudig van woord en gedachte, van een harmonieuse evenwichtigheid als bij de zalige paradijsrust past.

We komen nu aan een nieuw belangrijk moment in Verwey's leven: de oprichting van *De Beweging*.

Had Verwey zich reeds vroeg teruggetrokken uit *De nieuwe Gids*, had hij zich gehouden buiten de strijd tussen Kloos en Van Eeden, daarna lang met Van Deyssel samengewerkt in het *Tweemaandelijksch tijdschrift*, nu plaatst hij zich nog meer afzonderlik door te breken met Van Deyssel.

Van Deyssel en Verwey waren onderling te zeer verschillend om samen de leiding van een tijdschrift te hebben. Ook stond Verwey in de twist die tussen Van Deyssel en Van Eeden ontstaan was, toch meer aan de kant van de laatste.

In *De Beweging* is het naturalisme geweerd; niet dat Verwey een groot naturalisties kunstenaar niet zou kunnen waarderen, maar hij vond ons naturalisme niet belangrijk genoeg; bovendien was er in andere periodieken gelegenheid genoeg om het te publiseren. *De Beweging* wilde hij houden voor wat hem geestelik nader stond, wat hem door enkele belangrijke critici zoo kwalijk wordt genomen, dat hun vijandschap voortduurt tot op de dag van heden.

De Beweging was niet een zuiver literair tijdschrift: Berlage, de Boer, Is. de Vooys werden in de redactie opgenomen en bestreken bouwkunde, filosofie en sociologie.

Al schreven Van Eeden en een Stijn Streuvels hun prozawerken in het nieuwe tijdschrift, de poëzie en de kritiek bleef toch het voornaamste. Tal van jonge dichters werden door de Beweging ingeleid, Gutteling en Uyldert waren hem

misschien wel het meest verwant, de laatste schreef een boekje, een bundel studies over Verwey, wat wel tot het beste behoort, dat over Verwey geschreven is.

Van Verwey zelf verschijnt ook weer veel poëzie in *De Beweging*, die dan ook weer gebundeld wordt. Eerst *Het blank heelal*, waarin *De gestalten van mijn levenstijd*, waarin de dichter zelf een overzicht geeft van zijn leven en zijn kunst, dat wel het meest instructief is, om de dichter te leeren kennen. Alleen — en zoo gaat het dikwijls bij Verwey — pas instructief als men de dichter reeds in zijn werk zelf heeft gevolgd. Wie onvoorbereid een dergelik vers in handen neemt, staat voor een duister geheim, een man, die in raadselen spreekt, die gewichtig-geheimzinnig doet over zichzelf. Voor wie van Verwey houdt, is het heerlijk die verschillende gestalten gade te slaan. Het beminnelikst is wel het beeld van het ouderlik huis:

„ik had — maar wist het niet —
Mijn Vader lief die mij zacht leven liet
En die, kort voor zijn dood, beval: als *hij*
Anders dan wij zal zijn, laat hem dan vrij.
Die hij was ik. Drie vier jaar later eerst —
Ik haast een jongling — kwam dat laatst en teerst
Bevel, gelijk een schild, door goeden Voogd
Geboden, weren wat Hij niet gedoogd
En vroeg voorzien had: dwang die mij niet leek.
Ik die nooit sprak, die nooit toonde of ik keek,
Had jong aan Hem geleerd de blijde vreugd,
Het diepe lijden, de ongewone deugd
Van ongewoon zijn in gewonen schijn.
Hij was mijn Mensch: hij had die eedle lijn
Van leven die naar andren heenbeweegt

Gelijk een lichtstreep en een schijnsel veegt
Van schertsen over 't leed waaruit hij rijst.
Maar door dat leed had hij — wat niemand prijst
Die 't niet doorgrond heeft — de onbevangenheid
Voor alle leven en dat stil beleid
Dat boven allen strijd zich vredig houdt.
Mijn Moeder was wel anders: nog beschouwt
Haar zoon dat beeld waar met den vinger 't Boek
Zij aanwijst dat haar heil was, — naar den hoek
Waar 't laatste bed stond van de dertigjaarge
Gaat weer mijn kindervoet en met meewaarge
Herinnering hoor ik 't woord, dat mint, niet wint:
Wanneer je stout waart, zie naar boven, kind.
(Den andere' avond, in de donkre kamer
Gezet, tilde ik 't gordijn op: aangenamer
Dan ooit pinkten de sterren: 't gaf mij vrede.)
Ik zie haar nog hoe zij de eerste gebeden
Mij leerde en hoe zij 's avonds in den kring,
Staand, schoon al krank, stemde in het psalmgezing.
Haar strenge poëzie was voor mijn Vader
De schoonheid van zijn jeugd, dan bracht ze 'm nader
— Doordat zij stierf — de schoonheid van het lijden.
Ik heb in hem altijd gezien die beiden
Door daagsche schoonheid heen.
Mijn broeder was
Met me, zijn zachtre naast mijn trotscher pas.

Nog jaren lang hoorde ik als onze zuster
Den Bijbel voorlas, maar ik was bewuster
Van ander leven, — doch van de' ouden staat
Zag ik de grootheid soms, op haar gelaat.[1])

[1]) Verz. Ged. III p. 92, 93, 94.

ALBERT VERWEY

Er is in deze bundel en in het *Levensfeest*, dat er op v een grote verscheidenheid: een grote afwisseling in vormen en een wonderbare veelheid van onderwerpen

(Ik) heb gevonden
Dat alles leeft en alles waarde heeft.[1])

Zijn volle, overvolle levenskracht giet hij uit in dat v vol ontleden van eigen mens-zijn:

Gelooft gij dat ik koud ben? ik ben dronken
Van wijnbloed; op mijn wangen bloeit de roos.
Alleen in donker schijn ik bleek en boos,
Maar uit mijn oogen sproeien vuurge vonken.

Ik ben verborgen: droevige sintels schronken
Zich knettrend saam, waar — schurkende leproos -
Mijn ziel bij wijlt; dan rijst, met klaar gebloos,
Ze in 't licht, van nieuwen dag als melk doorblonke

Ik ben gebonden, maar breek aldoor uit.
Een kreet, een donder, dan een hel geluid.
Ziedaar, mijn roode haan in al uw daken!

Leem, steen en ijzer sluimren in vulkaan,
Maar de afgrond smelt ze en vlammen-stroomge orl
Drijft ze op ten hemel om *uw* kou te wraken.[2])

Met de bundel *Het zichtbaar Geheim* van 1915 zijn w een nieuwe periode van Verwey's leven gekomen. Ik we

het begin van deze beschouwing er reeds op, hoe Verwey's Christelike opvoeding hem nooit geheel heeft losgelaten, hoe hij telkens met eerbied nadert tot het heilige, al staat hij ook ver van alle officieel Christendom, al zou ik zelfs niet durven beweren, dat ook maar uit één vers blijkt, dat Christus in zijn leven leidende betekenis heeft. Toch is er in hem steeds een zekere religiositeit, die nauw aan een zeer ruim, ondogmaties Christendom verwant is.

In *Het zichtbaar Geheim, Het zwaardjaar,* vooral *Goden en Grenzen, De weg van het licht* en *De legende van de ruimte* komt dit alles veel sterker uit.

Aan het eind van *Het zichtbaar Geheim* staat een vers, zooals we er zoo vele bij Verwey vinden, waarin hij een terugblik slaat op zijn leven: *Nieuwjaarsmorgen* en daar zegt hij plotseling heel scherp de gang van zijn mens- en dichter-zijn:

die hooge geest
Die eerst mijzelf, daarna Natuur geleidde,
Haar en haar werking in mij schouwde en scheidde,
Zag in het vuur van uw verrijznisfeest,
Onze ingeboren Godheid, zich vergaan.[1])

Hij vat dus zijn hele voorgaande leven samen als voortkomende uit één geest, die echter vergaat voor de verrijzenis van een geheel andere: „onze ingeboren Godheid".

Ik droeg u in de wereld, maar niet ik,
Gij droegt me er en ik zag door alle ruimen
Uw felle kracht als wet in 't flonkrend schuimen,
Dat alle dingen doen één oogenblik.

[1]) p. 272.

Wat was Natuur dan 't Schepsel van uw handen?
Wat was de Tijd dan 't woordloos maatgetik
Waarover gij de golvingen doet branden
Van uw beweging, en o zoete schrik,
Wat is het Woord dan gij: o make ik 't niet te
schanden,[1])

Hier wordt iets van het karakter van die Godheid gezegd, die de natuur schiep, die boven de tijd staat en het Woord zelf is.

Het karakter van Verwey's religie komt nog beter uit in een bede als deze:

Geef nu dat ik door niets verhinderd
Mij hef tot u, mij in u stort,
Dat door gedaant noch vorm verminderd
Mijn vonk geslorpt door de uwe wordt,
Dat niets ons blijft dan witte laaiing,
Dan vlotte en bliksemklare geest,
Een oogwenk van ontzachbre waaiing
Nauwlijks een Zijn en dan Geweest.[2])

De mystieke aard van zijn Godsdienst blijkt hier al zeer duidelik: het opgaan in, het een zijn met de Eeuwige; nog geen Christelike mystiek; niet omdat hij vlak daarop in het volgende gedicht de hoogste droom noemt wat voor ons is de meest brandende werkelikheid:

een Heiland;
Geest, vrijwillig in het vleesch gekruist;
Hoogste zaligheid: een hemelsch eiland
Waar geen golf van tijd om breekt of bruist.[3])

[1]) p. 272.
[2]) p. 212.
[3]) p. 213.

Niet daarom: Verwey voelt achter woorden als leven, droom, verbeelding, God, andere dingen dan de gewone gangbare en is daarom niet op een woord te vangen, maar wel omdat het essentiële van het Christen-zijn hem vreemd is: berouw, boete, zondebesef, schuldbelijdenis, behoefte aan vergeving.

In *Het Zwaardjaar* onder de indruk van de groote oorlog geschreven komt dit alles minder sterk uit, in *Goden en Grenzen* en *De weg van het licht* daarentegen spreekt dit weer veel sterker. Hij tekent de mens die geheel toebehoort aan de Meester [1]) die in Hem opgaat, omdat hij uit Hem voortkomt.

In de Meester ligt de begrenzing van de mens.

Alleen de Verbeelding, die zelf aan het Goddelike raakt, kan de mens in staat stellen zijn grenzen te verbreken en het eeuwige en onpersoonlike te benaderen.

Toch kan niemand buiten die begrenzing. Het menselike is begrensd te zijn en over de grens heen te smachten naar het Onbegrensde, maar het Onbegrensd *zijn* is het niet-menselike.

Het Onbegrensde is binnen het bereik van den mensch in de liefde, waardoor het ene geslacht voortkomt uit het andere en de mens een schakel wordt van de eindeloze keten der geslachten.

In zoverre is de liefdehartstocht goddelike hartstocht; in het persoonlik karakter van zijn hartstocht ligt echter zijn menselikheid, zijn begrensdheid.

Hij schrijft deze gedachten neer in de tijd, dat hij bezig is aan de bestudering van het werk van de Middeleeuwse dichteres Hadewych, voor wie de Minne ook in haar

---

[1]) Vergelijk Uyldert *Mythische mystiek* Onze Eeuw 1922.

mystieke vergeesteliking is de stap naar de eeuwigheid.

De Eeuwigheid. — De laatste woorden van de bundel *Goden en Grenzen* beloven aan de dichter het „verwerven" van God.

De onsterfelikheid van de ziel, de eeuwigheid van de vergankelike mens. De dichter eindigt bij dat, waar alle denkers ten slotte komen: het raadsel van de ewige ziel, door Verwey als mystikus, gezien als het verwerven van de Godheid, het sterven met Gods hand in de zijne, het opgaan in de Ewige.

> De grenzen vielen en tot nu toe waren
> Grenzen mijn eenge steun.

zegt Verwey op de eerste bladzij van *De weg van het licht.* Daarom heet ook het eerste gedeelte van deze bundel *„De bevrijding"* en ziet hij *„Van kim tot kim".*

Hij voelt zich uit zijn begrensdheid treden tot de vrijheid, de vrijheid, die de liefde is, want alleen de liefde is volkomen vrij, omdat ze de vrees buitendrijft. Het is die liefde, die de eenheid van het menselik geslacht bewijst en brengen zal. Het is de instinktieve ziele-eigenschap, die boven al ons verstandelik bezit gaat, de ingeboren kracht, die sterker en meer waardevol is dan onze hoogste wijsheid, de pijl van licht door de Goddelijke schutter door het heelal geschoten, maar volgens het woord van Chr. Huygens is de weg van het licht een opeenvolging van verbroken evenwichten en zo is in de weg ook de zonde, maar boven al de liefde.

Gedachten die hier mee paralel loopen, vinden we in dezelfde bundel ook in het magnifieke gedicht: *Tot de God in zijn leed,*[1]) al moeten we hier wel heel sterk onder-

[1]) pag. 66.

vinden, hoe ver toch Verwey ook weer van ons afstaat, die zich telkens een God kiest, die Verwey's persoonlike denkbeelden draagt, de dichter die Goden maakt naar zijn beeld en zijn gelijkenis.

Verwey door het verwerven van de wijde blik, het schouwen van kim tot kim, voelt zich nog meer eenling dan vroeger, voelt zijn eigen ongenaakbaarheid en voelt daar ook de pijn van. Dat zelfde leed in sterke mate heeft God, die weet dat de mensen Hem zoeken, dat Hij velen tot zich trekt, die zich te pletter vliegen tegen Zijn licht. En zo wordt dan Zijn beeld in twee woorden getekend: *lijdende erbarminglоosheid.* Het eisen van duidelike openbaring en openlike gemeenschap is niet goed omdat het buiten de natuur van het Goddelike ligt; daarom zijn er de grenzen, daarom is er de verdeling, waarachter juist de eenheid des te sterker spreekt, de eenheid van de op de onsterfelikheid gerichte wil[1]).

Ik kan natuurlik in een paar regels maar gebrekkig de gedachten van de dichter weergeven; ontegenzeggelik is er veel moois in zijn zoeken naar een redelike, Goddelike verklaring van de eenheid achter de veelheid, van de gescheidenheid tegenover de Ene, maar wij voelen de tekening van God toch beslist als verwerpelik, een God, die wel in mede-lijden, maar toch in ongenaakbaarheid het onbereikbaar zijn als hoogste goddelike wet voelt.

In *De Maker* lijkt het dan ook of Verwey ook hier nog geen bevrediging vindt. Hij voelt zich leeg in het leven staan. Hij spreekt dat heel sterk uit in de verzen *Roepen uit de diepte.* Vooraf gaat echter een reeks verzen, die onder de naam *Geluk* worden bijeengegroept. Het merkwaardigste

---

[1]) p. 99.

daarvan is „*Een Ontmoeting met Bilderdijk*". Bilderdijk heeft hij vanaf zijn knapenleeftijd gezien als de vijand, de mens, die anders is dan hij en wiens dichterschap hij in alle vormen haat. Nu hij zelf de ouderdom voelt naderen en Bilderdijk weer op zijn weg ontmoet, ziet hij hem anders. Hij ziet in Bilderdijk iemand die aan hem verwant is. Dit veranderde zien komt echter niet voort uit eigen veranderde overtuiging, maar doordat hij Bilderdijk woorden in de mond geeft, die niet van Bilderdijk zijn, maar van Verwey. Bilderdijk doet in deze samenspraak met Verwey een bekentenis:

ik was nazaat en de sterke stroom
Van 't vaderlandsch gebeuren dreef me aan de oever,
Waar 'k almaar klaagde: of mijn Verlosser koom.[1])

Het lijkt me al dadelik vrij gevaarlik Bilderdijks hemelverlangen te verklaren uit het op de oever gedreven worden, het buiten de gemeenschap gedreven worden van B. door de gebeurtenissen in het Vaderland.

Daarom, zegt Bilderdijk, voerde ik mijn geest buiten de aarde.

Tot hoon van wijze en zot
Zocht ik mijn werklijkheid omhoog.[2])

Maar Verwey die in gelukkiger tijden leeft, heeft zijn werkelikheid

„ongezocht
zien samenvallen met zijn aarde. Uw schoone
Heelal is 't bovenaardsche in de aardsche locht."

Maar toch, al vond Bilderdijk niet als Verwey het lied

[1]) p. 9.
[2]) p. 10.

van vreugd, maar slechts dat van verlangen, toch was ook dat kunst.

De kunst van Verwey is veel hoger, want die kent niet de aarzeling, die altijd achter zijn lippen beefde, maar

> Nochtans is 't één leven
> Dat door ons volk, door Maerlant, Vondel ging,
> Dat in mij stug en sterk is nagebleven.

Het lijkt me dat Bilderdijk hier vervormd wordt tot een 18e eeuwse Verwey, die slechts door de omstandigheden er toe gedrongen, een figuur geworden is, die zo op 't eerste gezicht toch hemelsbreed van Verwey verschilt. Ik ontken niet gemeenschap, maar zou bij het bepalen van het verschil toch graag iets anders laten gelden dan tijdsverschil alleen.

In deze hele bundel spreekt verder wel heel duidelik, dat Verwey zich oud voelt worden. Gedachten van dood en ewigheid gaan door hem heen.

> Twee stroomen vullen dan 't heelal: één rijzend,
> Vloeden van glans die lichamen omspoelt;
> Eén dalend, donker, tot de dood verwijzend
> Wie in zijn troeble wieling neerwaarts stroelt.
>
> Hoe wreed is dit vizioen. En nochtans wagen
> Mijn oogen klaar dit dubble beeld te zien.
> De zang toont nooit een ander: juichen, klagen,
> En tusschen beide 't angstwekkend „misschien".[1])

En dan klinkt me in de oren dat ontstellende *„Roepen uit de diepte"*, een wanhopig leegheidsbesef, slechts zwak verzacht door de slotstrofen.

---

[1]) p. 49, 50.

I.

Uit mijn ellende
Roep ik tot U.
Voor ik u kende
Kreet ik als nu.

Hongrende zinnen
Drinken uw dag,
Denkingen spinnen
U in hun rag.

Eén ding daarneven
Blijft mij ontzegd:
U, o mijn leven!
Dienen als knecht.

IJver verteert me
Doellooze wil
Vat en doorspeert me,
Rad om zijn spil.

Zinneloos wentlen!
Weglooze reis!
Nergens een kentlen
Buiten mijn kreis!

II.

O, bitterheid, dat als ik sta
En met een schreeuw de stilte splijt,
Ik mij op anders niets berâ
Dan op doelloos — en ledigheid.

En dat ben ik, die levenslang
Van u mijn taak en opgaaf kreeg,
Nooit hunkerde in verlaten drang,
Nooit vruchtloos om een uitweg heeg.

En dat zijt gij, die voor elk wicht
Een weg weet waar het dartlen kan,
Door wie elk dier juist dat verricht
Waartoe het al zijn krachten spann

Mij laat ge als Petrus zijn die jong
Kon gaan en doen zooals hij wou,
Maar die men oudgeworden dwong
Te doen wat hij niet wou, maar zou.

Mij erger; want uw dwang op mij
Is dat ik zit en niets moet doen,
Terwijl ik wenschte, één amerij,
De riem te ontknoopen van uw schoen.

III.

En nu, juist nu, heb ik mijn kracht
Gespannen tot de laatste dracht,
Opdat ik de allerzwaarste vracht
Mocht dragen.

Mijn leege handen hef ik hoog.
O of ge u uit uw toren boog,
Tot ik door bidden u bewoog
En klagen!

Maar gij blijft stil en toont u niet,
Al weet ik dat uw oog mij ziet,
Al galmt mijn hart, dat gij gebiedt,
Uw slagen ....

Gij zijt in mij: ik sloot u in!
Gij waart in mij, van aanbegin!
Tot eeuwigheid maakte uw gewin
Mijn dagen!

Alleen, ge moet voorzichtig zijn en niet menen, dat hier levensleegheid beleden wordt als een gemis aan innerlik bezit: Het is leegheid van resultaten, leegheid van daden, de schaamte van met lege handen aan 't eind van het leven te staan. Voor zichzelf heeft hij wel degelik een belofte verkregen, een levenskracht, een levensvulling en sterke overtuiging gevonden. Het is een bewondering afdwingende levenshouding, waarin hij zijn gedachte plaatst lijnrecht tegenover de Christelike gedachte; nog nergens heb ik bij Verwey zoo duidelik een uiteenzetting gevonden van zijn denken over zonde en genade, nergens heeft hij ook zo duidelik gezegd, hoe de zijne essentieel van de christelike belijdenis verschilt. Hij is er in alle geval niet aan voorbijgelopen. Trouwens als Verwey een vraagstuk tegenkomt, gaat hij er nooit aan voorbij en het heeft mij verwonderd, dat hij het geweldigste probleem, dat van zonde en genade, pas hier in zijn wezen treft:

Zij zeggen dat ze in zijn zonde
Ontvangen zijn en geboren; dat zij geërfd wordt
Van 't één geslacht op 't ander, dat van haar zich
Te zuivren meer eischt dan wil: genade,

En dan nog 't Middelaarschap van een zondelooze.
Ik evenwel zeg dit: met de genade
Zijn wij geboren: die is 't eerste en eene.
Maar van de geboorte aan leven we in de wereld:
Ik dacht lang vrij van haar te bestaan: haar tweespalt
Had me aangeraakt, maar steeds met een snelle
beweging
Ontrees ik haar zwelgen: boven haar afgrond zweefde
Mijn duif van genade. Toen heeft ze ook mij gegrepen.
— — — — — — — — — — — —
Ik huiver wanneer ik de dag zie
En weet: ik was daar en ik ben ontstegen, Deernis
Bevangt me als ik denk aan de velen die daar nog wonen. [1])

Ik zeg: ik voel bewondering voor deze geweldige levensdurf, die zich als begenadigde los van de wereld denkt, maar zie toch liever Verwey als in vorige bundels roepen tot de Verborgene, of als een Geslagene, zooals hij zichzelf in *Het zichtbaar Geheim* voor de spiegel plaatst en de breuken van duizend zonden ziet. Het beeld van de mens, over wie de duif van Genade steeds zijn beschermende wieken slaat is een zeer optimisties maar lichtvaardig beeld. Als de genade primair is, vanwaar dan de zonde? Van de wereld, zegt Verwey. Wie is die wereld? Zijn dat niet mensen als hij, over wie de genade? Vanwaar dan de zonde, van waar die wereld *buiten* de genade?

Maar het was me niet om een theologies twistgesprek te doen.

De legende van de ruimte is een rustige bundel. Het beeld van de toren die stevig staat, in vrede met het licht dat

[1]) p. 84, 85.

lang zijn nachten verontrust heeft, geeft enigszins weer de bezonken, rustige toon van de gehele bundel.

Er is een kalme tevredenheid, een stil aanvaarden van het leven en altijd iets goeds vindend in het kwaad:

„De aarde is een hel"
„Met in die hel een hemel." [1])

Rustig, zich oud voelende worden, maar vol toekomstvertrouwen:

Een oud man! zeggen er, en schoon mijn haren
Maar weinig grijzen, weet ik nu toch wel
Dat de lichamelijke winter komt.
Maar in mijn hart is lente. [2])

Wat in deze bundel verheerlikt wordt, is *Het Leven,* dat is de zienlike realiteit van wat het ongeweten geheim is van het onzienlike. Daarom, omdat het Leven is het waarneembare uitvloeisel van het Goddelike. Daarom is liefde tot het Leven een vanzelfheid en is een „noodzakelike Verbeelding" (lees: een noodzakelik Geloof) het wederkerig bemind zijn door het Leven.

Want hoe toch zou ik van u
Kunnen wenschen dat gij mij liefhadt
Als niet in u de liefde van 't Leven zelf
Mensch werd;
Want andere liefde begeer ik niet
Zooveel in mensch, dier, plant, ja in sterren en steenen

---

[1]) p. 41.
[2]) p. 31.

Liefde van 't Leven is
Zooveel begeer ik.[1])

Als ik terugstaar over het werk van Verwey vind ik een dichter, die nooit stilstaat, in wie de drang naar het werk zo sterk zit, dat zijn gedachten aldoor bezig zijn om het diepste in een mens naar boven te brengen. Hij openbaart ons aan onszelf. Dat doet hij in een taal vol van de meest pakkende, originele beelden. De heerlike, ruime zee en het wijde landschap, dat hij ziet van de duintop: de rijke aarde, ze maken zijn poëzie tot iets zo zuiver Hollands, evenals zijn krachtige, forse toon en zijn rustige aandachtigheid, dat we bij alle verschil van opvatting telkens de verwantschap voelen in de zoekende ernst. Ze zullen nog lang na Verwey hun betekenis behouden.

Een leven weeft er stil in de gedichten
Die weinig lijken en maar schaarsch bekoren
Omdat ze als kalme onwankelbare plichten
Voor d'ongeboren tijd worden geboren.
Zij zijn d'beelden die voor veel geslachten
Zullen doen zien wat wij dachten en lachten.[2])

---

[1]) p. 18.

[2]) Verwey's drama's, zijn hier buiten beschouwing gelaten. Hoewel niet onbelangrijk, konden ze voor het doel waarmee deze inleidende beschouwingen tot Verwey werden geschreven, gemist worden. Evenzo kon ik de bundel *„Rondom mijn werk"* als minder belangrijk, weglaten.

Men zie over Albert Verwey o.a.:

J. Prinsen J. Lzn. Handb. tot de Ned. Lett. Gesch. (1920 2e dr.) p. 664, 683, 718.
Greshoff en de Vries. Gesch. der Ned. Letterk. (1925) p. 194—97, 205, 207—10, 214—17, 218, 226, 227—30, 249—50, 295,, 306—07.
Herm. Robbers. De Ned. Literatuur na 1880 (1922) p. 15, 17, 32, 37, 41, 43, 81, 100, 128.
Herm. Middendorp. De Beweging van '80 (1925) p. 38, 39, 66, 68.
E. d'Oliveira. De mannen van '80 aan het woord, p. 51—71.
Fr. Coenen. Studies van de tachtiger Beweging (1924) p. 200—207.
Is. Querido. Over Literatuur (1924) p. 12—21.
C. G. N. de Vooys. Hist. Schets der Ned. Letterk. 6e dr. p. 150.
M. Uyldert. Albert Verwey. Haarlem 1908.
P. N. v. Eyck. Albert Verwey. De Gids 1924, afl. 1.
P. N. v. Eyck. Rede over Albert Verwey. De Bibliotheekgids, 1 Febr. 1925.
Joris Eeckhout. Literaire Profielen I (1925) p. 126 v.v.
W. Kloos. Veertien Jaar Lit. Gesch. 1880—1893, I, p. 115—118; II, p. 119—131.
Lod. v. Deyssel. Over Albert Verwey. Verz. Opstellen, V, p. 1 v.v.
Ch. M. v. Deventer. Holl. Belletrie v. d. Dag, dl I, p. 137—143; dl II, p. 235—41.
M. Nijhoff. Verwey de dichter. N.R.Ct. Lett. Bijbl. Nr. 175.
Fr. Bastiaanse. Holl. Poëzie in 1901. Onze Eeuw 1902, p. 462 v.v.
Is. Querido. Letterkundig Leven, II, (1916) p. 90 v.v.
M. Uyldert. Mythische Mystiek. Onze Eeuw 1922, afl. 9 (p. 310—43).
C. Scharten. De Roeping der Kunst (1917) p. 16—20 en 50—68.
K. v. d. Woestyne. Alb. Verwey. N.R.Ct. Lett. Bijbl. Nr. 176.
Is. de Vooys. De lage landen bij de Zee. De Kroniek, Nrs. 538 en 539.
Is. de Vooys. Het Blank Heelal. De Beweging 1908, II, p. 113.
Is. de Vooys. Het levensfeest. De Beweging 1912, I, p. 95.
P. N. v. Eyck. Lezing en herdenking. De Beweging 1918, p. 121—27.
Lett. Bijbl. v. d. N.R.Ct. Nrs. 155 en 156. Het Professoraat van Alb. Verwey.
W. Kloos. Alb. Verwey Professor. De Nieuwe Gids 1925, I, p. 344.
P. H. Ritter Jr. Proza van Alb. Verwey. Elsevier's Mschr. 1921.

A. S. de Koe. Naar aanl. van Alb. Verwey's Proza. Onze Eeuw 1924, afl. 1.
N. J. Beversen. Verwey vertaald. De Ned. Spectator 1904, Nr. 6.
W. G. C. Byvanck. Nieuwe Gedachten van Alb. Verwey. De Gids 1900, III, p. 135.
J. I. de Haan. Heengaan uit Holland. Hollands Dichters v. Eeden en Verwey. Alg. Handelsbl. 9 Jan. '19.

Mr JACOB ISRAEL DE HAAN

Mr JACOB ISRAEL DE HAAN

door

A. J. VAN DIJK.

„Wanneer de blik van den historiebeschouwer zich naar „het verleden richt en de langvervlogen eeuwen doorzoekt, „dan ziet hij van den duisteren achtergrond der geschiede- „nis vele gestalten zich losmaken en naar voren komen op „het groote wereldtooneel, daarover heenglijden, langer of „korter tijd zich daar ophouden en tenslotte verdwijnen. „Eén gestalte is er, van de oudste tijden af, die zich van dien „donkeren achtergrond heeft losgemaakt, en naar voren is „gekomen, en die nog steeds op dat wereldtooneel staat en „er een bizondere plaats heeft ingenomen en..... nog in- „neemt." [1]) Dit is de eeuwen-oude en eeuwig-jonge gestalte: het Joodsche volk.

De historie nu van dat Joodsche volk, vanaf dat opkomen tot op heden, is een gansch bizondere. Van de glorie der patriarchen, tot de groote verstrooiïng in slaven-ellende blijft een éénheid bestaan, onverwoestbaar en taai, trots eeuwenlange ballingschap, vervolging en verdrukking. „Ontstaan uit den stamvader Abraham [2]), die als een eenzame herder uit zijn vaderland gaat, en zonder te weten waar hij komen zal, door echt geloof een inwoner is geworden in het land der

---

[1]) Opperrabbijn Justus Tal in „Vragen van den Dag" 35e jaarg.
[2]) Dr B. Wielenga in „De Bijbel als Boek van Schoonheid", pag. 135.

belofte, waar hij in tabernakelen woont als gast. Daar bezoekt hem de Almachtige, die hem rijk maakt met schatten beneden en een wonderstad boven. Maar ook hem deze belofte doet, dat hij een vader zal worden van vele volken, en dat koningen uit hem zullen voortkomen."

Zoo is het Joodsche volk dan ontstaan uit het Joodsche huis en zijn Joodsche familie en groeit het op en breidt zich uit in zijn patriarchen-glorietijd en wordt in éénheid sterk, niet door overwinning, maar in verdrukking door en onderworpenheid aan de Farao's van Egypte. Uit dit land der dienstbaarheid is het door zijnen God uitgevoerd, verkoren een heerlijk land als een rijke buit te ontvangen. Als een bizondere groep menschen gaat het door wilde woestijnen naar het oude land der stamvaderen. 't Wordt weggevoerd in ballingschap, nog eenmaal mag het keeren in vrijheid en jubel, om de muren te herbouwen; tot ten laatste de Romeinsche macht zijn zelfstandig bestaan vernietigt en 't zwerven gaat over heel den aardbol, door alle landen. Het woont onder alle volkeren, beleeft alles mee, maar vergeet nooit zijn eigen bestaan als éénheid en leeft op de oude historie voort, die wonderlijker is dan van eenig volk!

Diep in hun harten zien de Joden de gebeurtenissen uit het verleden leven; hun taak, hun levensleer, beginselen en ethika hebben ze van hunnen God zelve gekregen. Dat vergeten zij niet en dat houdt hen tezamen.

Juist op de historie staat het Jodendom gebouwd. En het rust op die geweldige momenten uit het verleden, het overdenkt die in de gansche diepte hunner waarde en beteekenis. Elke dag toch spreekt tot den Jood van vroeger. En elk werk en elke uiting van den Jood spreekt hiervan. Al de voorschriften, die ze eens ontvingen, beleven ze nog, omdat deze herinneren aan wat geschied is op den bliksemenden

Sinaï, en ze vervullen hem van een grootsche toekomst vol van idealen en beelden.

Wij zelven zijn
Door twintig eeuwen heen nog schooner wonder.
Volkeren stormen, loopen ons ten onder
Maar ons volk leeft sterker na elke pijn.

Maar door dit beleven van zijn voorschriften wordt de Jood ook gevormd, ook beheerscht. Want ze zijn in zijn leven ingeweven en in zijn ziel ingeprent, waardoor een levens-discipline ontstond, ter vorming van volk en individu; en die ze tevens in hun isolement van uitverkoren volk deed voortleven en onvermengd voortbestaan. Dat is hun Heilige orde.

Dat alles te weten is noodig om een Joodsch werk te lezen en te verstaan.

Want dat de Jood zijn historie innerlijk beleeft is duidelijk in elk Joodsch werk, en bizonder in dat van J. I. de Haan.

Maar er zijn meer bizonderheden noodig om een werk van een Jood te begrijpen.

De Joodsche dichter — die toch evenals elk ander dichter, een zingende ziel van zijn volk is — bezit in het Hebreeuwsch geen levende taal meer, kan zich dus niet anders uitspreken dan in een aangenomen, een geleende taal, Romaansch of Germaansch of Slavisch, een taal die op zich zelf al een ander karakter en een anderen klank heeft dan eigenlijk wel de klank en het karakter der Joodsche ziel is.[1]) En nu ze zich dus gedwongen zien in die geleende

[1]) Zie Scharten, Kroniek Ned. Letteren '16. En het antwoord van de Haan. Wel is 't opmerkelijk wat in 1926 het Centr. Blad voor Israelieten, vermeldt: Binnenkort verschijnt te Tel-Aviv een

taal zich uit te spreken, nu voelen ze dit zoo sterk, dat ze zelf de taal gaan vervormen naar hun Oosterschen geest, omdat de trots onuitroeibaar in hun hart wortelt. En ook vooral bij J. I. de Haan.

Nog een andere bizonderheid in verband met de taal moet even worden aangeduid. Immers schreef men in Israël geen verzen, zooals wij die kennen, maar bediende men zich bij voorkeur van den spreukvorm, met vele schakeeringen zonder strenge maat-indeeling, zonder rijmbegrip; de Hebreeuwsche prosodie bestaat uit of berust op het parallellisme, een arm wetenschappelijk woord voor de bloeiende beeldspraak en het rythmisch spel, den reidans der gedachten. En ook dat komt weer sterk uit in de verzen van J. I. de Haan.[1])

Vandaar, dat men bij 't scandeeren van zijn verzen naar onze preciese regels nooit uitkomt. Ook is de beeldspraak in de Oostersche poëzie karakteristiek, en van bizondere kracht, wat nog uitkomt in de gewone dagelijksche gesprekken van Joden, bloemrijk en aanschouwelijk. Met vreugde wendt hij stoute beelden aan, de smart breekt uit in roerende klachten, maar vooral de woede geeft hem huiveringwek-

---

door dr. J. Grünberg verzorgde Hebreeuwsche uitgave van Einstein's „algemeene en speciale Relativiteitstheorie". Einstein schreef voor deze uitgave zelf de volgende voorrede: „Het verschijnen van mijn boekje in de taal onzer voorouders vervult mij met bijzondere vreugde. Het is een bewijs van de ontwikkeling waartoe deze taal is geraakt. Het gebruik van het Hebreeuwsch is niet langer beperkt tot het uitdrukken van Joodsche aangelegenheden voor Joden, maar leent zich er ook toe alles weer te geven wat menschen interesseert. Het Hebreeuwsch vormt een belangrijken factor in ons streven naar cultureele onafhankelijkheid." — Natuurlijk blijft de bewering van Scharten t.o.z. van 't werk van J. I. de Haan van volle waarde.

[1]) Zie vooral het buitengewoon belangrijke hoofdstuk van Dr B. Wielenga in De Bijbel als Boek van Schoonheid pag. 176.

kende verwenschingen. Ik denk hier aan de vurige liefdetaal van Salomo; de smartelijke klaagliederen van Jeremia, maar bovenal aan de ontzettende dreigingen van de profeten Israëls, die als striemende zweepslagen neerkwamen. Laat ik dit even mogen illustreeren met Ps. 137. Trillend van ontroering en ingehouden tranen:

> Aan Babels wateren, daar zaten wij en weenden,
> als wij dachten aan Sion.

Met dien plotselingen heftigen inval:

> Indien ik U vergeet, o Jerusalem, zoo vergete
> mijn rechterhand zichzelve.
> Mijn tong kleve aan mijn gehemelte, zoo
> ik aan U niet gedenke....

Maar dan zoo diep bitter eindigend met een bijna stuitend:

> O dochter Babels, die verwoest zult worden!
> welgelukzalig zal hij zijn, die uwe mis-
> daad vergelden zal, die gij aan ons mis-
> daan hebt; welgelukzalig zal hij zijn, die
> uwe kinderkens grijpen en aan de steen-
> rots verpletteren zal.

Dit alles doet wel sterk overdreven aan, maar wordt toch bij alle Joodsche dichters gevonden.

Een Da Costa vergeleek zichzelf bij een paard dat zijn berijder gehoorzaamt en eindigt aldus:

Mijn God, mijn ziel verlangt voor U ten krijg te spoeden!
Maar gaat die zucht te ver, o! tem mijn ongeduld!
Het klemmen van Uw toorn zal mij de hoop doen voeden,
Dat Ge in den dag des strijds mijn Ruiter wezen zult.

Ook bij de modernen is het niet anders — getuige b.v. het roerige proza van Querido, de overvolle kritieken van Van Campen en de eigenaardige spreektaal in de tooneelwerken van Heijermans. Dit nu heeft zijn grond. Bij den Jood moet alles meesleepend, temperamentvol zijn, de beelden moeten de woorden versterken, krachtig maken, vurig doen zijn.

Sterk komt dit uit bij de dichters en profeten van Israël:

> „Alzoo zegt de Heer: „Ik zal Jeruzalem
> uitwisschen, gelijk men een *schotel uitwischt.*"

Of wel:

> „Ik ben moede van mijn zuchten; ik doe mijn bed den *ganschen nacht zwemmen.*" Ps. 6.7. „Ik ben uitgestort als water, en *al mijne beenderen* hebben zich vaneengescheiden; mijn hart is als *was*; het is gesmolten in het midden mijns ingewands" Ps. 22 : 15; „zij zetten hunnen mond tegen den hemel, en hunne tong wandelt op de aarde." Ps. 73 : 9[1]).

Ik achtte het noodzakelijk deze opmerkingen te maken als inleiding tot het werk van J. I. de Haan. En dan nog enkele noodzakelijkheden over het leven en helaas ook reeds over het sterven van dezen dichter.

Ik geef geen volledige biografie, wat zou 't leeren? Wel is 't noodig dat voor alles nog een teere kwestie wordt toegelicht, die bij de Haan niet te ontwijken is. Men herinnert zich nu eenmaal, dat hij de schrijver is van Pathologieën en Pijpelijntjes.

---

[1]) Zie ook Dr B. Wielenga De Bijbel als Boek van Schoonheid.

Dat hij zich noemde — openlijk noemde — de dichter der (verboden) vriendschap.

> Ik zong het zoet der schuwste zonden,
> In teerste taal.

Hij wist zich „Gods Gevangene". Men vergeeft hem dit nooit, wel vergeet men, helaas, zijn roerende klachten en boetgezangen.

„Het uiterst verfijnde proza van Pathalogieën is homosexueel tot in het rhythme en de ineenschakeling der volzinnen, welke nooit met één „omdat" of één „want" de gegedachte afronden, aldus vindend hun bevrediging-gevende oplossing, — doch steeds met meerdere „omdat"-ten en „want"-en, die de immer nog dorstende gedachte verder koesteren.

Het schoone van deze kunst, ook van de verzen dier vriendschap, is de trillende oprechtheid, de moedige en toch ingetogen schaamteloosheid.

Deze bloei van het tegennatuurlijke en verheerlijking van het onvruchtbare, een uiterste van individualisme, is tegelijk zoo verregaand on-Joodsch als voor een Joodschen dichter maar mogelijk blijkt".[1])

De Haan, de hooge dichter, is gevallen als een andere Oscar Wilde. Vermoeid van op de hoogten te verkeeren, daalde hij af, opzettelijk naar de laagten op zoek naar zinnenprikkeling.

Ik acht het noch noodig, noch wenschelijk op deze zaak verder in te gaan. Maar wel wil ik u zeggen van de bange

---

[1]) Scharten, t.a.p. Ik meende om het buitengewoon moeilijke van dit geval goed te doen dit citaat zonder weglating van een enkele zin over te moeten nemen.

boete en het zware berouw, die als reactie hem terugwierpen tot de kern van zijn Jood-zijn. Hoewel zijn natuurlijke gesteldheid daarmede niet veranderde.

En daarmede stijgt hij tot een hooge trap langs een pad met doornen. Volstrekte deemoed is nu zijn deel geworden.

Van die deemoed, van brandende wroeging en lange smart zijn de verzen vervuld. Geen dag, geen uur, met zijn plechtige stonden, bant de wroeging uit zijn hart:

> Er is geen dag, die mijn hart meer vernoegt
> Sinds ik verloor het heil dier Heilige Dagen.

Hij herdenkt de scheiding van 't ouderlijke huis op 't Loofhuttenfeest.

> .... Mijn Vader legde zijn handen
> Zacht en heilig op mijn geheven hoofd.
> Hij gaf zijn rijke zegen: „Zonder schande
> Geleide u God, dien gij trouw hebt beloofd."

Maar hoor nu de uitbrekende smart:

> Getrouwheid zonder schande, Vader, Vader,
> Wat hebben mijn vreugden van mij gemaakt!

En op Sabbath-dag denkt hij aan zijn moeder, toen hij ten zegen zijn hoofd hief, en nu:

> Al jeugd vergaat. Moeder ik ben verdwaald,
> Mijn heete handen tasten in het duister,
> Moeder, ik wil weer terug naar den luister,
> Die van onzen heiligen Sabbath straalt.

en:

Vader, Vader, hoe fel heb ik geleden
Sinds ik uwen zegen schond en uw beden...
En 't heilig niet van 't heilloos onderscheidde.

Hoe roerend klinkt zijn waarschuwing tot den jongen vriend:

Ik was een knaap als gij...
God geve, dat gij mijne wegen mijdt.

Tot ten slotte de troost in het hart een eindelijk antwoord geeft, als nog eenmaal met pijnlijke strengheid, het leven wordt gedaagd voor de vierschaar van eigen recht:

Heeft één Dichter tegen zijn Volk misdreven,
Als ik misdreef door ongebonden leven,
Als ik misdreef, ijdel en ongetrouw?
Des rouwt mijn lied. Geen troostwoord kan verzoeten
De wreede wroeging der voldreven Daad.
Ik heb geen tranen genoeg om te boeten
Wat Daad en droom bedreef aan gretig kwaad.
Geen troostwoord? Neen, Uw woord heeft mij getroost,
„Israël die misdreef, blijft Israël,
Uw lied houdt glans, die geen Leed dooven kan."

Laat het vonnis ook u verteederen. Dat ook gij dezen dichter wilt gedenken als staande, maar tot vallen gereed, want zijn pleiten is als het pleiten van een boeteling.

Jacob Israël de Haan, is uit de school van Verwey[1]), dus

[1]) v. Eeden in Langs den Weg pag. 37. De Haan is nooit rhetorisch, veel minder droog dan Verwey, en toch spreekt hij met de strenge hoogheid, waarnaar rhetoriek vruchteloos streeft, en die ze in holle galmen nabootst.

een dichter uit „De Beweging". Een tijdschrift, waaraan hij zich had gewijd met groote liefde.

In zijn „Heengaan uit Holland" herdenkt hij dit[1]) „Lange, stille winteravonden en zalige zomerdagen, heb ik daarin lezend versleten."

Er was een band ontstaan, die hem én aan „De Beweging" én aan de medewerkers bond.

„De gemeenschap hielden wij heilig." De hoogachting voor Verwey, — de ziel van „De Beweging" — erkent hij met deze woorden:

> „Albert Verwey heeft de nieuwe Nederlandsche dichtkunst voor verwildering bewaard, Verwey heeft ons de tucht geleerd en de trouw. Wij hebben begrepen, dat zwijgen geen schande en geen zwakte beduidt. Maar dat het schande en zwakte is, wanneer men middelmatige verzen publiceert. Wat „De Beweging" voor de jongere dichters heeft beteekend, kan niet in logische, wetenschappelijke woorden worden gezegd. Maar zij die deze gemeenschap hebben genoten, kennen die beteekenis en erkennen haar. „De Beweging" is het tijdschrift van de Dichters geweest, en Albert Verwey was de Dichter van het Dichterschap."

Zoo was dan de groep der jongeren een diepe geestelijke gemeenschap. En de eenheid bestond in de erkenning van het Dichterschap.

---

[1]) Feuilletons „Alg. Handelsblad". De H. is n.l. als Correspondent voor het Handelsblad naar Jerusalem gegaan, en schreef van daar een zeer groot aantal brieven. Ook verscheen bij Em. Querido, A'dam, een klein boekje „Jerusalem", waarin evenals in de feuilletons en de latere bundel Kwatrijnen, de teleurstelling, maar ook zijn groot verlangen naar Holland telkens doorbreekt.

Albert Verwey was voor hem een goede en strenge meester, maar nooit een nabij en getrouw vriend. Dat was Frederik van Eeden. Ook van Eeden herdenkt hij bij zijn afscheid[1]):

„Het is twintig jaren geleden sinds ik, een jongen angstig voor het dreigende leven, zijn steun en vriendschap zocht en vond. Moeilijk zijn vele van die twintig jaren geweest. Ons scheidt de wijde zee en 't bonte landschap. Maar onze vriendschap wankelt niet.

Ik heb alles beleefd, wat een Joodsche jongen in dezen tijd aan dwaling en aan keer beleven kan. Maar deze vriendschap, deze vereering is ongeschonden gebleven en onbeschaduwd tot op dezen dag..... Ik ken geenen dichter en geenen geleerde, voor wien Holland minder dankbaar is geweest dan voor dezen."

Over eigen leven schrijft hij enkele bizonderheden:[2])

„Toen ik veertien jaar was, zond mijn vader mij naar de Rijkskweekschool voor onderwijzers te Haarlem. Toen ik achttien was, kwam ik als onderwijzer in het leven. Mijn sterkste gevoel: een doodsangst voor het leven. Maar ook: te leven een sterke wil. Wat ik toen, om allerlei redenen, wilde, dat heb ik toen bereikt. Een doctoraat in de rechtswetenschap.[3]) Maar met moeite.

---

[1]) Feuilleton Alg. Handelsblad. Ook in de bundel „Kwatrijnen" (P. N. van Kampen & Zn.).

[2]) „Het Joodje", van Carry v. Bruggen, dat wellicht de diepe persoonlijkheid van de Haan wil laten zien, is als zoodanig mislukt. v. Praag, 127.

[3]) Rechtskundige Significa en hare toepassing op de begrippen „aansprakelijkheid, verantwoordelijkheid, toerekenbaarheid". Ik meen in deze studie daarover niets anders te moeten opmerken, dan

> Des daags aan het broodwinnend werk. Des avonds aan de studie en aan de wetenschap. Leermeesters en studiegenooten heb ik niet gehad. Ik ben eigen wegen gegaan, de leerling van niemand, en de meester van velen. Rust was mij noodig en de stille innige werkzaamheid. Het berouwt mij niet, dat ik tien jaren aan mijn proefschrift werkte. Voordeel of waardigheid heeft de wetenschap mij nooit gegeven. Ik heb mij streng gehouden aan het voorschrift der Joodsche Wetgeleerden. En van mijn wetenschap geen kroon gemaakt (om te pronken) en geen bijl (om mede te verdienen.)

Ik meende goed te doen deze groote stukken te citeeren, omdat ze merkwaardig zijn en weinig bekend en toch zooveel van den dichter ons leeren. Voor ik nu zijn werken ga behandelen, wil ik U 't einde van zijn leven zeggen. De laatste jaren zijn misschien nog wel de moeilijkste van dit moeilijk leven geweest. Want wel was „zijn heengaan uit Holland" de eindelijke vervulling van een hartewensch, te komen in het Land der Vaderen, en van uit dat Land te leven voor zijn volk. Maar hoe groot was de teleurstelling, die hem tegenkwam uit de poorten van Jerusalem, en het heimwee, dat als een huik hem omhing wanneer hij zijn gebed uitzond, rustende tegen den ouden klaagmuur.

> Die te Amsterdam vaak zei: „Jerusalem"
> En naar Jerusalem gedreven kwam,
> Hij zegt met een mijmerende stem:
> „Amsterdam, Amsterdam."

---

dat de H. in deze dissertatie o.m. bedoelde aan te geven, dat een zuiver logische taal van groot belang is, voor elke wetenschap in het algemeen en voor de rechtswetenschap in het bizonder. Zie verder De Gids 1916 III pag. 387.

En dagelijks werd het verlangen sterker. De bundel Kwatrijnen[1]) is de heimwee-kreet van een hopeloos teleurgestelden pelgrim, die in dezen tocht geen rust vond.

Ach: alles wat ik nog verlang,
Is moe van drift en moe van drang,
Moede van winst en moe van derven
In Holland leven en in Holland sterven.

De God zijner Vaderen heeft 't anders gewild. In Jerusalem is hij gedood.[2]) Hij lag ontzield in de straten van de God-stad. En hij is gelegd in den heiligen grond van het heilig Jéroecholojim. Jarenlang heeft hij gewacht en geluisterd:

---

[1]) P. N. van Kampen, Amsterdam 1924.

[2]) Merkwaardig is, dat de thans overheerschende groep in de Zionistische beweging n.l. de anti-godsdienstige groep, die zoo sterk socialistisch en communistisch getint is, overal den Arabischen arbeider geheel uitsluit, en met de toegezonden gelden uit de diverse landen den Joodschen arbeider z'n hooger loon garandeert. Een ongezonde toestand, die tot groote verbittering leidt aan de zijde der Arabieren, die ten getale van 600.000 man, niet zoo maar even uitgeschakeld kunnen worden.

De orthodoxe Joden, de Aguda-groep, wenschte in vrede met de Arabieren samen te wonen in hetzelfde land. De Haan behoorde tot deze richting.

Hij werd daarom gehaat; toen prof. Obbink met hem door Jerusalem wandelde, spuwden de Joden, die zij ontmoetten, op den grond. Prof. Obbink zei tegen de Haan: „dat doen ze ook niet uit eerbied voor U". „Neen", antwoordde de Haan, „maar wel uit eerbied voor U, want als ik alleen loop, spuwen ze me in mijn gezicht."

In het laatst van Juni 1924 werd hij te Jerusalem door een zijner tegenstanders vermoord. Dit fanatisme is een groote schaduwzijde van het Zionisme.

Voor literatuur over het Zionisme noem ik o.m.: Prof. Dr H. Th. Obbink: Op Bijbelschen Bodem, pag. 247. Prof. Dr F. M. Th. Böhl: brochure over Palestina, Het Zionisme en de Hebreeuwsche universiteit. J. I. de Haan, Brieven in het Alg. Hand. blad 1922-'24. Dr A. Friedemann, Brieven in het Alg. Hand. blad 1925-'26.

„Het koortsig huivrend hoofd omhuld".

Stervensbereid.

„Wie hoort den valen tred des doods,
komend om onvergeven schuld?"

En nu woonde hij in het beloofde land, mild van melk en honing. En hij is niet verkwikt. Jerusalems straten hebben zijn bloed als „waardeloos water" gedronken. Men heeft hem gedood, als Naboth bij zijnen wijngaard.

Dat was 't einde....

Jerusalem, Jerusalem! Gij die de profeten doodt die tot u gezonden zijn.

Laat ik nu de verschillende verzenbundels behandelen. Dan pas zult ge den dichter in zijn zenuw-rukkend leven kunnen volgen.

De Libertijnsche Liederen, als eerste der bundels bestaat uit vier groote gedichten.

De motieven dezer liederen zijn ontleend aan *Les Libertins d'Anvers,* het boek van Georges Eekhout, den Belgischen romanschrijver. De Haan's opdracht is ook voor dezen Belgischen meester.

Uw stad was machtig en uw vorstlijk volk
van zinnen fel,
In koop- en kaapvaart kloek.
Hoe klaar beeldt gij hun werk en spel
In uw schoon boek.
Ik las, verheugd en vond het hongrend
hart schoon,
In vreugdenloozen tijd
Dus worde u, veel of weinig loon
Mijn lied gewijd.

In het episch gedicht *Escal-Vigor,* ontleend aan *Escal Vigor Le Compte de la Digue* van Eekhout spreekt de dichter van zijn genegenheid tot den schrijver, en hoe hij in bange uren tot hem vluchtend troost vond. Heel het vers is de uiting van dankbare verknochtheid.

De reeks verzen over de *Antwerpsche Libertijnen* openbaren een visioenaire levens- en verbeeldingskracht. Neem deze ras-typeering:

> Geen kapers kloeker en in geene stormen
> stouter schuimer
> Dan een Antwerpsche maat
> Zij meten zeeën, ruimer, ruimer
> Dan één volk gaat.
> Maar werven winsten ook méér dan één
> volk, het vol vertier
> Dringt over brug, door poort
> Langs weg en water, vaart en veer
> Ter Scheldeboord.
> En elke maat, die met zijn zeilen veilig binnenkomt,
> Brengt van zijn blijde jeugd
> Schat, ongewogen, onbesomd
> Aan lust en vreugd.

Maar na deze romantiseering volgt onmiddellijk een vers, waarin de lyrische natuur gevoelig voor de schoonheid der verschijningen, sterk blijkt:

> Een reus zoo groot, dat hij op oever en den overkant
> Gelijk zijn voeten stelt,
> Hield kad' en stroom en mijlver land
> In zijn geweld.

Een knaap bekampt en overwint dit gedrocht:

Hem velde een ranke knaap, die met zijn
schoonbloeiende jeugd
Hem in verwarring bracht,
Stervend genoot hij nog de vreugd
Van 's vijands pracht.

En dan hoe eigenaardig-erotisch, lyrisch en klagend:

Hoe moeilijk valt vaak de macht der Kerk voor
zinlijke mannen,
Zoo talrijk in de stad,
Vergeefs gebreukt, gebrand, gebannen,
Gebracht op 't rad.
Het verst ketterden buiten de ban van de
Kerk de Kloevers,
Liefde en lust was hun deugd,
De dokjongens, de schoone boevers,
Dartel van jeugd.
Wel arm aan aardsche schat, maar rijker dan
bisschop of koning
Aan vreê, die beter baat,
Hemel en aarde zijn hun woning,
Vol schoon geraad.

Menig man bindt de vrees of hebzucht aan
heerschende heeren,
Wat bond hun blijde jeugd?
De vriendschap en het vroom begeeren
Van vrije vreugd.

Zij leden liever veel dan dat ze anderen luttel leed,
Of nadeel zouden doen,
Zij schonken weg, brood, bed en kleed,
In 't ruw seizoen.

Bijna is heel deze bundel gevuld met strijdgerucht en oorlogsverwoesting, en de onrust van den toenmaligen tijd, van straatroovers en dappere ridders. De aarde dreigde in 't niet te verzinken en uit hare standplaats te wijken.

Kometen aan de lucht; een hand met een
felstralend zwaard
Half geel en half bloedrood
Dreigt het naar onze aard
Met ziekte en dood.

Die krom dienden staan recht, smeden hun
ploegschaar tot een wapen,
In de hand, die krampt, geducht,
Zij jagen ridders, muiters, knapen
Op losse vlucht.

Zij sloopten sterkte en stad, waar zich
een edelman verborg,
Haavnen elk heerlijk huis,
Maar sparen met gewijde zorg
Der kleinen kluis.

Voor een derde gedicht in dezen bundel: *Sophocles en de jonge slaaf*," wordt Hellenica door Pierre Quillard als bron aangewezen.

En ten slotte is het laatste deel *Pindanes dood* een zelfstandige bewerking.

Hoewel buitengewone kwaliteiten van den dichter uit deze verzen aan te geven zijn, toch is hij niet, wat hij zal toonen te zijn, in een volgend werk.

„Hem ontbreekt het dramatisch vermogen, waardoor hij, als elite, ook zou doordringen tot de menigte. Maar dit kan ook als een teeken geacht worden van zijn ernst en zijn karakter. Hij heeft nog geweigerd te zoeken, wat hem alleen op grond van zijn eigen-gerechtigd werk moet geboden worden: de volks-vereering.[1])

Wat hem deed groot worden, deed opkomen, deed Jood blijken, was Het Joodsche Lied[2]). Hier spreekt de Jood, hier spreekt de ras-geest, hier spreekt hij tot zijn natie over heel de wereld, hier spreekt hij tot zijn volk als een machthebbende, met klassieke kracht en geweld. Hier stoot hij klanken uit, die over de wereld bazuinen, die de harten aller Joden treffen.[3]) Dat alles nu komt van den geest, die ze ingaf, en die machtig is, omdat hij uitkomt uit de diepte van de ziel, waarin een innerlijk beleven merkbaar is.

Hier zijn geen lieflijke verzen, die zoet vloeiend den hoorder of lezer omgeven, geen zangerige maat, die rust brengt, maar een wereld-maat, met plotselinge heftigheid en zware intonatie en emotie.

Deze bundel is dan ook sterk nationaal getint, en treft ons in zijn grootheid als eerbiedwaardig.

> „Geen natie bestaat er van zoo groote eenheid, van zoo innig ras-besef, als het Joodsche volk. En ik weet geen enkelen nationalen dichter, die zulk sterk, zulk noodwendig werk maakt als J. I. de Haan". [4])

---

[1]) Dr Fr. van Eeden. Langs den Weg. pag. 22.
[2]) W. Versluijs, Amsterdam 5676 (1915).
[3]) Met Joden bedoel ik hier en elders de geloovige joden.
[4]) Fr. van Eeden, Langs den Weg, pag. 37.

En wanneer ik nu dezen bundel open en zijn woorden opengaan, dan is zijn vraag hem te zien als zanger van zijn verdreven volk.

En dan spreekt hij over de dagen van het jaar, van heel het jaar, om de plechtige stonden en om feest te houden op de vierdagen van het joodsche jaar; want „Rondom het jaar zijn gelegen de vreugden van Israël." [1])

Schoonste van allen is de Sabbath.
En vroeg in 't voorjaar 't lichte Lotenfeest
Als ieder vader voor zijn kindren leert
Hoe vroom Mordechai zijn volk heeft gediend.

En de Lente brengt de vreugde van het feest der Overschrijding, als de Doodsengel de dorpels voorbij ging en de smart over Egypte sloeg.

Dan de tijd van den Omer en den Oogst en der Wetgeving.

Daarna komen de droeve dagen:

De zeventiende Tammoez, de Drie Weken
Tot Negen Ab, in zooveel vreemde streken
Weten de volken, dat zij hulploos klagen.

Tot het Nieuwjaar de Bazuin laat schallen en Jaum Kippoer — de gerechtsdag — komt, en het blijde bloemenfeest der Loofhutten. Dan volgen Slotfeest en Vreugde van de Wet die den winter inhalen. Pijnlijk in den donkeren winter herdenken ze de week van de Tempelwijding:

---

[1]) Voor de beteekenis van de verschillende feestdagen, voor zoover noodig, verwijs ik naar: De Joodsche Ceremoniën door L. Wagenaar, Opperrabbijn te Arnhem. Baarn, Hollandia-Drukkerij.

Acht avonden met loflied en lichtluister.

Als op het Nieuwjaar in de kerken de bazuin geblazen wordt, denkt de Jood aan zijn bevrijding, want dan wordt in den Hemel de Groote Bazuin geblazen. Daarom wordt elk Nieuwjaar

Verheugd begroet
Met licht, liederen en bazuingeschal
Of dit dan het laatste jaar wezen zal,
Dat een hoog volk vernederd leven moet?

Groote Verzoendag. Dat is de dag met die eigenaardige psychologische beteekenis, de dunne draad, die velen, die afdwalen, nog aan het Jodendom bindt. Een dag van groote wereldbouwende waarheden, omdat dan luide spreken de gedachten aan de grootheid van zijn God en de kleinheid van den mensch, van zijn vermogen, om rein te blijven, rein te worden van de bezoedeling. Die dag is doordrenkt met die begrippen: opheffing uit de laagte en stijgen door innerlijke kracht.

Juist in dat vers weet de Haan zijn Jodendom te belijden, historisch maar ook innerlijk belevend.

Wie zou zich dit niet uit zijn jeugd herinneren? Reeds een avond voor den Grooten Verzoendag — Kaul Nidrei, — begon hij in huis te bidden en te vasten, heel den nacht door en 's morgens vroeg naar de kerk; dan in doodskleederen gehuld, bidden en vasten tot den avond.

Nog ziet hij de Synagoge als hij met zijn vader naar binnen treedt:

Schaduw en schemer in het oud gebouw
Dat werd stil-aan van licht en zon vervuld.

En luistert nu naar dat innige, echt joodsche gebed:

Heer. al de zonden van ons bloed vergeef ons.
Laat ons niet buit aan bitter bittre vloek.
Schrijf Vader en mij niet in Uw Doodsboek.
Heer: al de zonden van ons hart vergeef ons.

Want dezen Dag wordt in Uw Boek geschreven
Wie sterven zal aan bonte builenpest,
Water of vuur of door vijand geprest,
Maar ook wie zal in vollen vrede leven.

Dat is nog de afhankelijke Jood, die alles van den God zijner Vaderen verwacht: zegen en vloek. En verder weet hij nog, hoe zijn Vader leert van de Romeinsche moorden, hoe ze hun Rabbijnen hebben doodgekweld.

Een man, die wijs was, de tong uitgerukt
Waarmee hij sprak, woorden als goud zoo goed,
Een man, die schoon was, in regen van bloed
Tedere huid van 't krimpend lijf geplukt.

Zoo wordt het den Jood geleerd, ingeprent in zijn ziel. Zoo is de Jood vervolgd. Let op de laatste regels van dit vers, de eigenaardig wellustige manier van zegging, welke ingehouden hartstocht verraadt.

Voor ons eigenaardig bekoorlijk is het Loofhuttenfeest, wanneer de Jood met zijn gezin zit in de schaduw van zijn loovertent.

Dan denkt de Jood aan de morrende mannen, die door de woestijn zwierven, maar ook voelt hij zich één met alle Joden ter wereld.

Allen onder een gelijk dak. Onder een bladeren dak, waardoor Gods sterren blikken.

Zeven dagen woont hij daarin en voelt, dat muren en vestingen niets zijn, maar dat de bescherming van boven moet komen.

Want ook nu erkent hij diep herdenkend:

Twintig eeuwen zwervend
Door leven wreeder dan hun zandwoestijn
Omdat wij vreemden en bijwoners zijn
In ieder land het eigen land diep dervend.

Daar denkt de dichter aan terug:

Iederen herfst bij 't dalen van de dagen
Bouwde mijn Vader 't riet gedekt gebouw,
Leerde ons herdenken en hooghartig dragen.

In die tent beleeft de Jood zijn historie, en droomt hij zich op weg naar eigen land en voelt groot verheugd

dat zij eens weer veilig,
Vorstelijk wonen te Jerusalem.

Ook gaan ze heel de geschiedenis terug denken. En wie heeft zulk een historie:

Slaven ellende in Egypte.

Maar dan:

Zijn werk was de uittocht met
Tien wonderen
De Roode Zee liet hij schuimend neerdonderen.
Om Sinaï legerden zij, Mozes ging
glanzend bergop; hoorde uit Gods eigen mond
Wet, die nooit wisselt.

In zulk een vers is voelbaar de éénheid, die móet zijn een band.

En de Jood kent zijn historie en hardheid des harten.

Het brood ontbrak: toen liet God daaglijks dalen
Zijn dauwend Manna gelijk honing zoet
Des nachts geleidde 't volk een weidsche gloed
Des daags bundels van bonte zonnestralen.
En tóch morren. Ook Mozes is gestorven
Zijn graf ligt onbekend in Moabs dal
Dat geen dwaler daar dienend keeren zal.
Veertig jaren heeft het volk omgezworven.

Dit alles herinnert zich de dichter van het Joodsche Lied en nimmer droomde hij schooner. Maar ook nimmer komt het wreede leven hem bitterder wekken en met groote smart en deemoed breekt het uit:

Voor weinig aardsch heb ik 't hemelsch verloren,
Mijn lied klaagt luid....
Ik vrees mijn vreugden en ik kan niet keeren
Naar vrede en vroomheid van de Looverhut.

De Joodsche herdenkingsfeesten zijn vele! Hun vrome vaderen hebben veel geleden, hebben veel beleefd en ze hebben het aan hunne kinderen verteld en hun kleinkinderen tot in verre geslachten zeggen het aan hunne kinderen.

Toen land en stad Jerusalem beloopen
Van vijanden boog, maar in woede hoog
Richtte zich op, al 't volk in 't wapen vloog
Vijand sloeg, en verbrandde op helle hoopen.

En in die herdenkingsdagen is hun vreugde en eenheid hoog en sterk.

> ....Want één is gebleven
> De taal van 't volk zoo vér uitéén geslagen,
> Eén is de vreugde onzer herdenkingsdagen
> En één het leed van ons ballingsleven.

Fel slaat hun hart uit wanneer ze terugdenken aan hun vijanden, die het lot over hen werpen. En de Jood spuwt op den grond en stampt met zijn voet, wanneer de naam van Haman de Agagiet genoemd wordt.

> Haman de Hater had het Doodslot geworpen
> Trots en toornend tegen Perzische Joden
> Dat men allen op éénen dag zou dooden
> En buit plunderen in steden en in dorpen.

En nu dertig eeuwen later vieren ze feest en juichen over Mordechai die den Agagiet versloeg. Dertig eeuwen later is de haat onverzwakt, maar ook de vreugde niet verdoofd; met licht en luister, bonte bloemen en diep dankend lied houden ze hun Lotenfeest, maar:

> Over hun vreugde valt een grauw Duister
> Schaduw van angst, waarvoor de vreugde vliet.
> Omdat wij vreemden zijn.

Is 't bij zulk een onrustige vreugde niet een ruim geluk, wanneer de Jood elk jaar rondom de seiderschaal met vrome wijding zijn bevrijding herdenkt?

> Op de schaal gebraden been: het Lam
> Waarvan het bloed kleurde iedere deurpost
> Dat de Doodsengel, die 't Volk heeft verlost
> Uit onze woningen geen dooden nam.

Dan proeven ze de bittere kroon en den wrangen wortel, als het bittere slaven hunner vaderen. Maar ook zoete vruchten in wijn geweekt; en de oude van dagen, de grijze Jood, zit met zijn kroost aan:

Mijn Vader hief het ongezuurde brood:
„Dit is 't brood, dat onze voorouders aten
Toen zij reisree, gepakt en gehaast zaten
En geen tijd hun voor 't gisten overschoot,
Dat ieder, die honger heeft, binnentrede
Neme zijn spijze van ons heilig feest
Want hongerende slaven zijn wij geweest
Wij herdenken het in werk en gebeden."

En dan drinken ze zoeten wijn uit zilveren beker. Spreken aandachtig Vaders bede na, waarin de brandende begeerte hoog leeft:

Heden in Holland: met Gods wil weldra
Te Jerusalem, onvervolgd en zeker.

En wanneer de nacht over het avondfeest daalt, dan zette Vader:

Gezegend brood en zoeten wijn gereed,
Hij kan komen, Elia, de Profeet,[1])
Die voert verspreiden van ons volk te gader.
Hij kan elk jaar komen: Eén weet zijn Tijd
Die wendt wat wreedaards wikten, en wiens wegen
Rechtvaardig zijn, dus houd uw hart genegen
Als een feestelijk huis voor zijn heerlijkheid.

[1]) Dit is voor zoover ik kan nagaan de eenige maal dat de H. van den Messias spreekt.

En zoo schuilen ze in het ghetto samen, in de armzalige Jodenwijk, waar hun bouwvallige huizen angstig samengedrongen staan om de oude vermoeide synagoge, vermoeid van de vervolgingen en plunderingen niet alleen, maar ook van 't lange, lange wachten, en beleven het groote van wat God aan hun haters heeft gedaan.

Daarvan zingen ze:

> het paard en zijnen ruiter heeft Hij in de zee geworpen, Hij heeft Farao's wagen en zijn heir in de zee geworpen, en de keur zijner hoofdlieden zijn verdronken in de Schelfzee [1]).

En in dat lied klinkt de Joodsche psyche van alle tijden.

Dan bereidt hij zich weer vijftig dagen voor, om zijn Wekenfeest ter herdenking van de Wetgeving op Sinaï te vieren en van den voorjaarsoogst rondom Jerusalem.

Dat is de Omertijd en dan dragen ze hun synagoge vol bloemen.

Want Israël heeft het daar aan den Sinaï beleefd, hoe God in zijn geschiedenis en in die der menschheid ingreep! Toen het de woorden hoorde, de „tien woorden", die door zoovele eeuwen heen geklonken hebben.....

> En zij ontvingen de wet en recht uit Mozes handen, als
> Eeuwige kracht van ons zwervende leven
> Die geen tijd wisselt en geen mensch verzet.

Hoort wat ze jubelen om dit eeuwige in trots:

---

[1]) Bijbel Ex. 15.

Vertreedt vrij onze velden, brandt de steden
Waarin wij woonden, rustig en schatrijk,
Wreede volken, niet één ons gelijk
In pracht van wetten, Liederen en gebeden.

Ons is de Wet alle eeuwen door gebleven
Sterker dan steden, meer dan heerschappij.
Zij wordt hersteld, wanneer wij weder vrij
Wonen in stad en cederrijke dreven.

Zij is de kracht, die géén volk ons ontneemt
Die ons herdenken doet en torsend dragen
Lasten van leed door de eindelooze dagen,
Al zijn volken wreed en hun wetten vreemd.

Ik behoef zulk een vers als uiting van vurigen rassentrots in 't geloof maar even aan te wijzen om al dat hooge onwankelbare van den Jood te doen gevoelen.

Naast die hooge trots op hun werkelijke glorie — want ook wij belijden immers deze historie met dezelfde zekerheid — klaagt en rouwt de Jood om zijn val in even open realiteit.

Treurende treedt hij zijn rouwdagen tegemoet. Zeventien Tammoez. Toen sloeg Titus het beleg voor den binnenmuur van Jerusalem.

Drie weken daarna, op den negenden Ab, werd de stad veroverd. Daarom zijn die twee dagen vastendagen. De drie weken een rouwtijd. Gedurende die Drie Weken dwaalt van des morgens tien uur tot des middags drie uur een duistere demon rond, die Kétèf Merierie heet „Het bittere Verderf."

De Haan als vurig Jood voelt de scherpte van het leed en de schande van het verlies:

Dit zijn de Drie Weken, dat wij geen stap
Door 't leven gaan, zonder dat ons het leed
Van Jerusalem aan de harten vreet,
Tot aan den vastendag van Negen Ab.

Dit zijn de Drie Weken, dat wij maar schamel
Maaltijd houden; bij 't aldaaglijksch brood
Bidden wij, dat God ons uit onze nood
Van de vier hoeken der aarde verzamel.

Vreeselijke dagen voor den Jood. Over den heiligen grond, spoelden Romeinen bloed als waardeloos water.

Vijanden van 't Heilig Jeroecholajiem
Die een Volk voort drijft met dreunende horden,
Mijn Lied weent wraak, mogen uw steden worden
Gelijk Sodem, Amore, Adma, Zebojiem.

Maar in dit alles voelt de Jood zijn eigen verdrijving en de eeuwig wentelende wraak, die hem vervolgt als de duistere demon Kétèf.

Rondom mijn hart bouw ik een heilge muur
Die Kétèf niet breekt, van Liefde en gebed.
Gods naamletter draag ik als amulet
Op mijn hart, dat ik niet valle in het vuur.
Mijn hart klopt snel, Heer, in uw Heilige Handen
Leg ik mijn ziel, mijn Liederen. Geef mij rust.

De Negen Ab, de val van Jerusalem, is de dag, die als een zware onrust den Jood zijn smart doet herinneren, want is er één dag, die zoo wreed zijn smart vermeerdert:

De Geteekende Dag: toen Titus de klem
Van zijn legioenen stikkende sloot
Rond de teere keel van Jerusalem.

Bittere Dag: Toen de wreede koningen
Van een zonnig land en goudrijk land, Spanje
Dreven 't volk uit zijn schoonste woningen
Naar mistige landen van Oranje.

En zoo snikt de Jood zijn smart uit in een hartroerende klaagzang, die aan de treurzangen Davids en de klaagliederen Jeremia's doet denken:

O, Jeruzalem, wreed verslagen stad
Mijn Vriend die vorsten voor uw vrienden had,
Volkren voor slaven.... het Heilige Huis
Van uwen Heer vernield door de Romeinen
Uw Priesters gemarteld en Uw Rabbijnen.
Mijn hart, mijn hart, bloedt om uw leed, o Stad
Waar een Vriend het vleesch van zijnen Vriend at
Om te dooven helhongerende pijnen.
Het vuur dat Jerusalem nederbrandde
Woelt in onze hongerige ingewanden.
En van uw Zangers het stervend geween
Schreit door de maten van mijn Liederen heen.
Vader, Vader die in de Heemlen woont.

„Jerusalem, de wreed verslagen stad, de geweldige stad, die de navel is van Gods aarde".[1])

---

[1]) de H. in: Jerusalem. Querido A'dam 1921.

De stad waarvan Jirméjahoe klaagde:

„Hoe zit die stad *zoo* eenzaam, die vol volks was! zij is als eene weduwe geworden, zij, die groot was onder de Heidenen, eene vorstin onder de landschappen, is cijnsbaar geworden. Zij weent steeds des nachts, en hare tranen loopen over hare kinnebakken; zij heeft geenen trooster onder al hare liefhebbers; al hare vrienden hebben trouwelooslijk met haar gehandeld, zij zijn haar tot vijanden geworden.[1])

En in deze klaagzang over Jerusalem en het oude volk, komt een rauwe smart naar voren uit een angstkloppend hart. In dit vers spreekt een eeuwenlange vervolging, die elke Jood voelt vermeerderen bij 't klimmen der tijden.

Een barre ballingschap en een trekken langs dor-heete landen, met den moordenden vervolger als een geweldige roede daarachter, hijgt door het vers. Dat is een zang van een Joodsch dichter. En daar zien wij ook nu nog den vloek dreigend boven de moede hoofden.

Op, op mijn Lied, schrei nu om wreede wraak
Laat af van liefde, ons is de wraak het hoogst.

En in dichterlijke verwensching als een vertoornde psalmist:

Vader, wees ons een wisse wreker.
Zend Uw ziekten, dieptreffend en zeker.

---

[1]) Bijbel, Klaagliederen 1 : 1 en 2.

Maar ook met profetischen geest, die wonderbaarlijker in vervulling ging dan de zanger misschien dacht:

Sla land en steden van de Russen raak
Met honger: want wij hebben daar geleden
Honger die vlijmt.....
Hun land was hard, hun hart doof voor gebeden.
Vader, die de oogsten beschikt, vloek hun oogst.
O, Vader, Vader, wees een wisse wreker
Sla hun land neer, herstel onze stadsmuren
sterk en zeker.

Na deze liederen van de vele feestdagen, die deze zanger zong, rondom het jaar en de God-gewijde dagen, volgt een geheele afdeeling met verzen, aan den heiligen Sabbath gewijd.

De Dag, die zoo een groote plaats inneemt in het leven van iedere week, is voor den Jood in al de diepte, de innigheid van zijn familieleven. Daar zijn grootsche verzen in deze afdeeling. Grootsch, omdat de dichter met heel zijn ziel de waarde weet van de kleine middelen.

Een paar brandende kaarsen. Een wit tafellaken. Een paar heele brooden. Een vredige rust. En daaromheen een atmosfeer van heiligheid en veilig vertrouwen.

Vooral in deze verzen zetelt een heilige Godsvereering in blijde rust en klare vreugde.[1])

....nu vieren vromen den Sabbath uit
Met wijn en wierook, licht en melodie.
Mijn Vader schenkt den wijn over de randen

[1]) Zie vooral ook „Sabbath in Jerusalem" pag. 38 in: Jerusalem, Querido A'dam 1921.

Van zijn beker, teeken van overvloed;
Hij ruikt de specerijen scherp en zoet
En zegent het licht met geheven handen.
Dit is zijn bede: ‚Die 't onheilig scheidt
Van 't heilig, hoede ons in zijn veiligheid,
Vermeere ons als sterren in 't nacht getijde."

Maar hoeveel vreugde deze echte wijding schenkt, in geen afdeeling treurt de dichter luider zijn smart. Van week tot week komt deze dag en van week tot week komt zijn val hem voor oogen en, neergeslagen door berouw en verlangen, is almaar zijn bede:

....ik ben verdwaald
Mijn heete handen tasten in het duister
..... ik wil terug naar den luister
Die van onzen heiligen Sabbath straalt.

En in dat geslagen hart is ook nog de smart van elken vromen Jood, dat ze vér zijn van hun land.

Zoo eindigt dan ook deze bundel en de Joodsche liederen. Zoo hebt ge den Jood, den ijverigen Jood gehoord en gezien, voor en bij zijn volk, maar ver van zijn land. Het geheele Joodsche volk, zooals het over de wereld is verstrooid. Nooit meer en nooit beter kon de Haan zijn volk, in zijn geheel bereikt hebben; met de Feestliederen heeft hij allen toegezongen.

Ik wil nu direct nog iets zeggen van diezelfde liederen, die hij zong vanuit Jerusalem.[1])

---

[1]) Geen herhaling dus, maar een andere bundel verschenen bij de Wereld Bibliotheek. Het Joodsche Lied II, 1921.

Natuurlijk kwamen daar opnieuw de zangen van de vreugdedagen van het Joodsche Jaar. Hoe zou 't anders kunnen.

Hier zingt hij opnieuw al de vreugden uit die eeuwen door den Jood het hart blij maken.

Daarom breekt er een jubel uit na bange en droeve jaren:

> In 't eigen land: Ik heb het lied gezongen
> Waar de weg rust, dat het rusten verblijdt.

En boven elke innigheid vindt hij dan de vreugde in het eigen lied.

> Want het eigen lied is den Dichter nader
> Dan het eigen bloed in het bonzend hart
> Het leven voert langs vriend en langs verrader
> Het lied verlaat niet in vreugden en smart.

En dan dit nog:

> Het eigen lied in 't eigen land te zingen
> En zalig drinken van zijn vollen lust.

Nu is er kalmte in zijn stem

> Eén is het lied van de herinneringen
> Van verlangen, van bezinning en rust.

En dan volgen de zangen van echt Joodsche vreugde over de groote vierdagen, wijdingsvol van teere kracht en geloof.

Daar achter den hoogen ernst en de kalme kracht duwt hij weg een onderdrukten strijd, als een bedwongen zee, die in de verte zijn schuim toont.

Nog hijgt de hemel van 't hartstochtelijk stormen
De wolken wijken wisselend vaneen.

— — — — — —

O, Lied: weer grijpt ge mijn hart in uw toover
Mijn is het hart, dat nog hijgend vertrouwt.

Nu ik nog de bundel Liederen[1]) open, nu komt de geweldige smart uit het tegenstrijdige als donkere wolken ons omslaan.

Deze bundel is geweld uit het hart, dat den bloedstriem des oorlogs voelde.

Als een moderne Jeremia zit hij neer bij de ruïnen van de beschaving dezer eeuw.[2])

„Ik ben de man, die de ellende gezien heeft."

Telkens weer worden wij tot het maken van vergelijkingen verleid.

Met een overstelpt gemoed en een ziel vol bitterheid zit de klager zijn leed uit te spreken. En toch weer zoo geheel anders dan de groote klager van Israël. Bij die is het één erkenning van schuld en rechtvaardigheid in de straf[3])

> „Aanzie, Heere! want mij is bange; mijn ingewand is beroerd, mijn hart heeft zich omgekeerd in het binnenste van mij, want ik ben zeer wederspannig geweest; van buiten heeft mij het zwaard van kinderen beroofd, van binnen is als de dood."

Maar bij De Haan is het 't troostelooze van 't aanschouwen als een noodlot, en de armelijke hopelooze erkenning:

---

[1]) Liederen P. N. van Kampen & Zn., Amsterdam 1917.

[2]) De oorlogsverwoestingen zijn door den Jood natuurlijk geheel anders gevoeld, dan door ons, zie o.m. v. Kol. De Joden en de Vrede.

[3]) Bijbel Klaagliederen 1 : 17 en v. v.

Geen winter heeft ooit de aarde zóó vervloekt
Met overmacht van nacht en barre naakte
Als de milde zomer, die wreed bezoekt
En bloeiend land tot het uiterst met brand en braakte.

Bij Jeremia is het een vluchten, vol berouw en gebed om genezing en bekeering tot den Heer:

Waarom zoudt Gij ons steeds vergeten
Waarom zoudt Gij ons zoo langen tijd verlaten?
Heer, bekeer ons tot U, zoo zullen wij bekeerd zijn.

Maar bij dezen Jood geen vluchten tot den Allerhoogste om 't bankroet der beschaving, waaronder ook zij smachten.

Het woest geweld vermoordt al smartlijk klagen
En bedwingt de harten, dat elk man lijdt en zwijgt,

Troosteloos zijn deze liederen boven alle, omdat het geloof, de vaste grondslag, weggenomen schijnt, de zegen is veranderd in vloek.

Nu doet het zoet van den zomer mij weenen
En haatlijk is mijn hart zijn milde lust
Want braakte en brand zijn op de aarde verschenen
En alle volken kampen verwilderd ontrust.

Avond: de kleuren van de late lucht
Verinnigen zich tot één teedre tint
Van bleekend blauw, de sterrennacht begint
Zijn toovertochten zonder één brekend gerucht.

Maar ach: in hoeveel oogen breken kleuren
Des zoeten hemels voor de laatste keer?
Hoeveel makkers schenden met scherpe scheuren
Uitsplijtende kogels het lijf tot heilloos zeer.

Hoeveel makkers liggen machtloos ter aarde
Wier ellende niets meer dan sterven hoopt,
Onder 't bonkend kanon of onder paarden
Razend vluchtend worden zij neergetrapt, gesloopt.

In deze enkele verzen is reeds de armoede der wanhoop tusschen de schoone woorden en beelden zichtbaar geworden als een schamelheid van het vers, dat somtijds haast in een woest-vreemde maat en beelding overgaat.

De Aarde spreekt:

Volkren heb ik in weelden groot gebracht
Wier wrevel thans tot woeden overslaat
Zij maken machteloos elkanders macht
En schenden mijne Schoonheid blind van haat.

Waarom? Waarom? Hield ik niet siddrend open
Elke Lente voor hun zaaisel mijn schoot?

Waarom? Waarom? Thans houd ik siddrend open
Voor hun hartebloed mijn bevende schoot.

Mijn Zon, waarom geven zij al hun hopen
Hun jeugd, hun kracht, een onverzaden Dood?

„Aan moeders graf" is een aandoenlijk afscheidslied, een afscheid dat telkens herhaald wordt; dit vers geeft een blik

in dat sterk geslingerde, sterk verwoeste hart, waarin toch een groote ontroerende liefde, als een goudschat, bleef bewaard, want:

> Stierf zij, nimmer sterft haar milde min.

Geen tijd doodt deze liefde:

> Heur Jaartijd keert en moeders kindren komen
> Als nooit gescheiden biddend aan heur graf
> Voor éénen Dag laten zij Daad en Droomen,
> Voor één Dag leggen zij hun zorgen af.

En aan dat graf, daar is de dichter weer het kind: „zij gaf ons leer en zegen," daar is hij de wijze, die weet:

> Hoevele wegen komen hier te zamen
> Binnen de heiningen der doodenhof:
> Machtig hopen, weidsch winnen, ruim beramen
> Het eindigt alles in een handvol stof.

Daar is hij weer klein afhankelijk en

> Aller harten in het gebed vereenigd
> Herdenken wij hoe goed mijn Moeder was.

Maar daar is hij boven alles, — o, gij die nu altijd maar den val, nooit de slagen en boete van De Haan onthoudt, — daar bij het moedergraf, daar is hij de vervolgde, de arme dwalende, de eenzaam verlatene, de angstig zoekende ziel, die om rust smeekt en hunkert

Moeder is rusten waar gij eenzaam rust
Een stoorloos rusten zonder zonde en pijn?
Beter dan krank wandelen van lust tot lust,
Is het bevrijd van alles dood te zijn.
Uw hart was zóó vast aan mijn hart verbonden,
Brak de macht van den dood ons vast verband?
Weet gij niets van mijn zeden en mijn zonden,
Mijn banloos dwalen door steden en land.
Moeder, mijn bede: voor u werd onthuld
Het klare Raadsel van den Eeuwigen Dood,
Mijn brandend hart met bitterheid vervuld
Wendt zich tot Moeder in zijn zeere nood.
Moeder: breek zijn geheim en als mijn Droomen
Mij voeren tot de grens van mijn Gebied,
Verbreek uw Doodsban om tot mij te komen,
Weiger mijn hart zijn zeker lijden niet.
Beter kan ik het wreede weten dragen
Dan ik strijd tuschen hoop en wanhoop draag
Elk jaar keerend zal ik niet weder klagen
Gelijk ik heden op uw grafstee klaag.
Moeder, moeder, op de begroeide kling
Uw graf, leg ik bevend mijn linkerhand,[1])
Wij scheiden: ieder in zijn stad of land
Herneemt zijn Daad, zijn Droom, zijn twijfeling.
Mijn tocht herneemt door de verdorde dagen
Mijn tocht herneemt door menig schrikbren Nacht,
Want Daad noch Droom verlichten 's harten klagen
Waar ik, nog hooploos hopend, hem verwacht.

„Aan den Dood" is niet alleen een der meest tragische zangen uit dezen bundel, maar van heel het werk van dezen

[1]) Gebruik bij het verlaten van het graf.

Dichter. Tragisch door den toon van geestelijke onwetendheid, tragisch door den angst, wanhoop en onmachtsstemming.

En deze stemming is opgeroepen en op hem geslagen aan het pas verlaten graf; „waar het gras hoog groeit".

> Ik heb de ruimten van mijn jeugd genoten
> En menig vreugd heeft mij wroegend berouwd.

Nooit las ik zulke doordringende smart-verzen. Nooit hoorde ik zulke diep-pijnigende zangen. Hier is een verschil met zijn tijdgenooten. Kloos zegt: Lieve Dood. Boutens: Goede Dood. Bij de Haan is 't :

> Wreed rammelend geraamte
> met kakebek en snerpe zeis
> Die levens afmaait zonder schroom of schaamte.

En in wilde woede over de zege van den Dood, stuift hij in een brandende drift op:

„Maar thans vraag ik rekenschap van uw Daad".

Thans, nu:

„der steden af geraasd geraamte
Heft zijn ellenden naar de zonnelucht
Uw wil, Uw werk...."

En dan de val:

> En naar het Raadsel van uw klare oogen
> Schrijnt het schreien van mijn ellendig lied
> Betoon het strevend leven mededoogen
> Verwoest schatten van Jeugd en Schoonheid niet.

't Zijn geen woedekreten tot God en geen gebalde vuisten ten hemel, maar een gebed om mededoogen tot den Dood is het zoeken van de oplossing van een beangstigend probleem aan den verkeerden kant.

„Herdenking" is een typeerend Joodsch vers in deze afdeeling.

Zat van eeuwenlange miskenning en onderdrukking.
„Ons bracht de Tijd maar smart."

En in den grooten woedenden oorlog, doodt de eene Jood den anderen Jood. Dat is een martelende wetenschap.

Wij strijden in elk land, wij hebben in geen land
gewonnen
Wie wint: het is ons leed,

Wij gaven in elk land de weelden onzer volle krachten
Het was den haters winst.

Hier dringt de Semiet door in de psychologie der rassen tegenstelling. Zij blijven de verachten:

Want ieder volk zal ons, die juichend dienden,
toch verachten
Als aller volken 't minst,

En 't einde:

Keer tot u zelven in; Wreedheid der Volken
jammerlijk bejag.
Mijn wangen branden, mijn Lied rilt van schaamte.

Een andere afdeeling is gewijd aan Russische vrienden, de ongelukkigen met droom van vrijheid in 't zacht donker oog, nu met ketenen beladen; „een rauwe last om polsen en om voet."

Zangen over Siberië een land als een graf.

Vele der verzen zijn opgedragen aan of handelen over George Dmitrenko, een vriend van De Haan.

Liefst van allen, zoo dapper, zoo trouw, zoo trotsch.

Om dezen vriend, die veroordeeld werd naar Siberië, trok hij naar Rusland naar Generaal Djounkovsky, aan wien dat vers: „Dat hij George Dmitrenko spare", is opgedragen. Voor hem vernedert de hooge Jood zich.[1]) Al 't Oostersch en hartstochtelijk temperament van den dichter breekt zich baan in schokkende zangen.

Mijn lied stikt in mijn hart als 'k aan u denk
Muren des daags en 's nachts voor bed een plank.
George Dmitrenko werd rechtloos gericht
En naar het land der Yakoeten gezonden.
Het land der Yakoeten: hoort het allen
Die, gelijk hij, zomer en jeugd genoot;
Daar sterft hij nacht en dag een tragen dood
tot wanhoop en verwarden waan vervallen.
— — — — — — — — — —

[1]) Deze reis van drie weken door Rusland, werd meer dan het oorspronkelijke plan was, een studiereis met betrekking tot het Russische strafrecht en penitentiair recht zoowel voor volwassenen als voor jeugdige personen. Deze reiservaringen vallen natuurlijk buiten mijn onderwerp. Zie „In Russische gevangenissen" door J. Is. de Haan. Uitg. Mij. voor Goede en Goedk. Lectuur, A'dam, z. j. (Serie Handboekjes Elck 't beste).

Vergeet mij niet; als in 't lichtbrekend Oost
Lentezon stijgt, staar ik naar uwe streek
Oostwaarts heen, Oostwaarts, waar uw zon thans bleek
De kale schraalten van uw toendra's troost.

Zijn hart stort hij uit voor Georges broer Victor. Ik behoef niet naar een anderen treurzang te verwijzen als ik deze regels overneem:

Want als een vriend zoo was u waard uw broeder
En meer dan broeder is mij waard die vrind
Inniger dan drie zonen van één moeder
Zijn wij, die hoop en haten samen bindt.

Een andere afdeeling aan Russische vrienden draagt een bepaald cachet, meest herinneringen aan ongelukkigen. In deze verzen is hij een geschokte, de dramatische lyricus, die klaagt en kreunt om 't wee van die velen. Roerende weemoedzangen teekenen hier den klagenden Jood, die ook in zijn treuren een stemmingshoogte bereikt.

Het meest merkwaardige is dat: Aan Oscar Wilde.

Reading: schrei niet, hier is het wreed gebouw
Waar een dichter in den tredmolen liep.

In een tredmolen: loop dat niet de grond
Uw voeten breekt, die onder uw voet wijkt
Kramp vast uw handen, als uw kracht bezwijkt
Slaan wentelende treden uw voeten wond.

Ik heb u zóó beklaagd, maar was 't geen waan?
Is één stad rijker dan uw starre cel
Mijn leven meer dan tredmolen, die fel
Raakslaat wanneer de voeten moeder gaan.

Hier is scherper dan ooit de tegenstelling van innerlijk en uiterlijk lijden geteekend, wat is lichamelijk lijden, pijn en ziekte in gevangenis, meer dan zieleleed, onrust en wroeging in vrijheid?

De laatste afdeeling — de grootste — geeft de veelzijdigheid met rustige woorden. Soms zelfs weer met vroomheid. Toch blijft hij ook in deze liederen zoo heel ver van zijn vroegere vrome verzen en vrome stemming; en niets herinnert ons meer in zijn werk aan Israëls grooten zanger, die na al de verschrikkingen van woede, krijg en onrust — ook innerlijke — met benijdenswaardige kalmte, zijne ziel stemde aan de woorden zijns Lieds:

„Mijn ziel, keer tot Uw ruste weder."

Hier klopt, in dezen bundel, altijd door de wroeging van weten en herinnering; hier is 't aldoor een stijgen en dalen maar immer armer keeren en een vallen na zwaren strijd. O, wel met heldenmoed kampen, maar dan weer een strijdloos vallen.

De Liederen klinken als zwaarmoedig dreunen en dof gestamp van verre treurzangen. En bij stil nadenken over deze klachten en kreten, die niet ophouden, is 't of de donkere processies van dit smartvolle leven voorbij trekken, als stoeten van rouwdragenden, die met hun treurmuziek in nevelen verdwijnen. Nergens ook maar één vers dat verademing spreekt, nergens dank voor de menigvuldige verlossing, waarvan een David roemen mocht.

Al de geslagen wonden, schrijnen door, ook na de heling, en na de gezochte troost, duikt de smart weer welig op.

Eindelijk: de smart is bleven, maar heeft de vreugde meegenomen en de dichter arm achtergelaten.

En met smart vervult het, wanneer het einde melden gaat: „de verleider heeft gewonnen."

> Ik weet: wie eens met u heeft aangezeten
> Keert nooit weer waar men vrome bede hoort.

Wat hij ook beweert van 't rijker worden aan schoonheid uit hemelverre streek, deze rijkdom is de ware niet. De schat blijft verre.

Deze bundel is als een zwarte keten, die een gevangene teekent. Elk vers is gezet in mineur. Vroolijkheid en vreugd is er niet. En deze dichter heeft ze niet gegeven, omdat de ziel ontroerd een groote smart vergaarde en vreugde komt van andere snaren.

> „Maar deze snaren der ziel zijn gebroken".

Zoo is 't leven van deze geslagene dan voorbij gegaan. Zeker na de bundel „Liederen" is hij opgestaan, is hij terug gekomen als de verloren zoon, tot het geloof zijner Vaderen, misschien weer vallende.

De oorzaak van dit tragisch heen en weer geslingerd worden tusschen matheid, berouw en boete, en dan weer dorst naar weeldegenot en zonden is niet vreemd. Het groote levensleed, dat hem telkens terug trok, met taaie banden, tot de oude zonden, weten wij vér verheven boven een geestelijken hoogmoed, die behagen schept in koketteeren met berouw en boete. Zijn leven was geen tartend tergen, maar een bange tocht door de verdorde dagen en door de kilte van de sterrenklare nachten.

En wanneer men nu gaat over zijn hooge verzen, dan ook ziet men de peillooze diepten van zijn leven. Achter elk

vers, achter elk woord, ook achter elke vreugde was strijd. Een dubbele smart, en een altijd durende pijn.

Zij die het leven van De Haan als mensch in allen ernst hebben doorvoeld, die moeten geduizeld hebben van den diepen afgrond, die voor hen zichtbaar werd; maar zij hebben ook niet veroordeeld, zelfs niet geoordeeld. Zij zullen nog ontroeren, om het gebed van dit altijd hongerende gemoed:

.....mijn God heeft mij vergeven
En Zijn genade wreekt de wegen niet
Waarlangs ik zwierf bij spel en ijdel lied.

Ik weet wat ik wou en wat ik verloor

Wat ik verlang? Niet meer de wilde weelde
De woede, die naar donkre daden drijft
Slechts dat mijn ziel, die zooveel goeds verspeelde
Na zooveel kwaad, in vroomheid vreedzaam blijft.

Wat ik verlang? Ik heb zooveel gewonnen
In overmoed, dat ik verloor in smart:
Geve mij God, gezuiverd en bezonnen
Een smeekende ziel en een zingend hart.

Ik was dertien jaar; toen legde zijn handen
Een vrome man ten zegen op mijn hoofd.
Zijn zegen heeft mij niet behoed voor schanden
God gaf. Hij nam. Zijn naam blijve geloofd.

En nu, daar van uit Jerusalem, kort voor zijn dood komt een laatste bundel verzen „Kwatrijnen"[1]) waarin nog heel

[1]) P. N. van Kampen & Zn., A'dam 1924.

het leven wordt overzien. Elk vers is als een ademstoot van een opgejaagd, vermoeid mensch.

> „Een koortsige stem die maar niet wil zwijgen huivert uit een bodemlooze stilte omhoog en verstomt plotseling, staat weer op in bevende, razende, snikkende klanken, en ijlt, ijlt onweerstaanbaar voort. Dat er bloed aan de moderne ziel kleeft: ge voelt het hier, uw vingers zijn vochtig. Vanaf zijn uittocht naar Palestina, omspannen deze kwatrijnen De Haan's Palestijnsche jaren. Ze omvatten een tragiek en een nederlaag.[1])

Toch voor ik ook deze „kwatrijnen" sluit, dit laatste vers, dat even oplicht:

> Ik eindig het Boek van mijne Kwatrijnen.
> En wensch u, lezer, beter lied en lot.
> Maar toch: geslagen door de harde pijnen,
> Weet ik het goed: „Mijne hulp is mijn God."

Nu heb ik U een dichter doen zien. Is er wel een die het vers op zulk een hoogte weet te houden? Die de beweging zijner ziel overstort in de maat en de beweging van het vers?

Met buitengewone gaafheid heeft hij zijn verzen geschreven.

„Klanken van zulk eene waereld-beteekenis zoozeer standhoudend in den grooten wilden tijd van beroering zijn in ons land sinds Vondel niet gehoord".[2]) „Het zijn juweeltjes van stemming en zich-in-liefde herinneren. Het zijn verzen-

---

[1]) Bernard Verhoeven, J. I. de Haan in Erts Almanak 1926, S. L. van Looy, Amsterdam, pag. 141-146.

[2]) Dr Fr. v. Eeden, Langs den Weg, pag. 37.

met-geloken-oogen, in een diep innerlijken droom verzonken en er zich niet van bewust worden dat zij hun droom uitspreken, en gehoord worden buiten zich." [1])

Voor veel verzen heb ik gestaan met een gevoel van afhankelijkheid en kleinheid.

Maar dit was voor mij een ruim geluk en een groot loon: de dichter te kennen in zijn machtige verzen, groot van statig gedragen leed.

En ten slotte is dit wel de groote reden, waarom ik De Haan heb behandeld; omdat hij was een Joodsch dichter.

Een Jood, die hunkerend onder den Gebedsriem uitzag naar 't Heilige land.

Een Jood, die het Jodendom beleefde.

Die in zijn Joodsch geloof kracht zocht en vond en meer dan dat, als een krachtige held telkens zijn hoofd hief naar den hemel boven de voor hem zoo wreede wereld.

> God sprak: „Leg dan heden al uw ellende,
> Gelijk mijn hemel al zijn wolken, af
> Ik, die u in uw moederschoot kende,
> Geleid u zeker naar uw graf."

Hij wist en voelde zich één met zijn volk, het uitverkorene, en daarom zong hij tot U en mij, tot allen die hem verachtten en bespotten en vertrapten, griefden en neersloegen als vroeger de oude profeten. Niet om zijn voorspellingen, maar om zijn moed, om zijn levensdurf. Daarom ook waren zijn woorden vonkend en vlambrandend, ontzaglijk van zwaren gloed en menschelijke smart, want hij had in zich eeuwen oud adellijk bloed, dat van patriarchen afkomst sprak.

---

[1]) M. H. van Campen, Over Literatuur.

Een eindoordeel? Vormfouten? Technische onjuistheden? Zouden de woorden, zou de taal van een machtig man gebonden kunnen worden in preciese regelen van onze taal?

En nu is ons grootste gevoel deernis. Door elk vers komt de ontroering over ons en slaat het mededoogen ons hart in onrustigen klop. Onze ziel is niet te stemmen bij de woorden dezer liederen. Omdat wij heel deze bekende woorden hooren over een diepen afgrond, die ons scheidt. 't Is het roepen tot de aarde en geen antwoord volgt. En toch kan onze droefheid over het zoeken zonder vinden niet meerder en onze smart over het vallen na een korte worsteling niet dieper zijn dan die van den dichter zelve. Was dan het zoeken niet een waar zoeken? Was dan het roepen niet oprecht? Was de worsteling dan een schijnvertooning zonder staal van den nood der ziel?

Behoef ik te zeggen, dat wij heel veel verzen moeten veroordeelen, dat veel verzen ons zelfs grieven en tegenstaan?

Maar toch blijft deze dichter voor ons een verloren zoon, die opstaat, tot zijnen Vader gaat en weer terugkeert naar de verlaten zwijnendraf, om opnieuw den kamp te beginnen tegen de trekkingen der liefde van 't Vaderhuis, dat heimwee werkt. En dan leeren wij dat de strijd in den vreemde, al is 't hart met zijn hunkeren thuis, de overwinning niet behaalt. Wie is het, die de wereld overwint, dan die gelooft, dat de Messias is gekomen? En nu wil ik juist over den inhoud mijn oordeel uitspreken, niet omdat deze van een dichter, maar omdat deze van een Jood is.

De vromen zongen zangen van de historie-vervulde dagen, de roerende verlangen-zangen naar het verbroken Jerusalem, naar het beloofde land der vaderen en de eindelijke komst van den Messias voelen en begrijpen wij beter dan velen. Ook zij hebben nog de beloften, die ons niet vreemd

zijn: „Ik zal hunne ongerechtigheden vergeven en hunner zonden niet meer gedenken." [1]) En de zware woorden van Ezechiël en de gerichten in de vallei met doodsbeenderen.

Wanneer ik hier dan ook over de woorden van een Jood spreek, dan geldt het niet hem persoonlijk, want hij zingt voor een gansch volk, maar dan geldt het het Jodendom in zijn geheel.

En dan zal 't niet zijn, om een oordeel uit te spreken over de Joden, maar meer over velen van ons, want het is niet zóó, als velen doen, dat wij er zijn om de straf van den vloek te voltrekken; en mijn woorden om tot inkeer te komen zijn niet tot den Jood, omdat hij Jood is, maar dat hij zich bekeere en leve, en een bede dat zijn zinnen, die verhard zijn tot op den huidigen dag, zoodat een deksel op zijn hart ligt, mogen veranderd worden. Want dan komt er vrijheid, een benijdenswaardige vrijheid, voor den Jood, ook voor den rusteloos dwalenden Jood.

Laten wij dit ook gedenken en met omzichtigheid ten opzichte van den Jood wandelen.

Luister: „Alzoo zegt de Heer der Heerscharen, het zal (in die dagen) geschieden, dat tien mannen, uit allerlei tongen der Heidenen grijpen zullen, ja de slip grijpen zullen van eenen Joodschen man, zeggende: Wij zullen met ulieden gaan, want wij hebben gehoord, dat de Heer met u is. [2])

En ook wij zijn langzame pelgrims en vreemdelingen, die trekken naar Jerusalem.

En onze Koning is van Israëls God gegeven.

En onze Koning is een Koning der Joden.

---

[1]) Bijbel Jer. 31—34.

[2]) Bijbel. Zach. 8 : 23 (zie ook Jer. 11 : 11 en 12 en Jer. 46 : 27 Ezech. 37 : 25.)

Men zie verder over J. I. de Haan:

Greshoff en de Vries. Gesch. der Ned. Letterk. (1925) p. 274, 313-316.
H. Robbers. De Neder. Literatuur na 1880 (1922) p. 92.
Dirk Coster. Nieuwe Geluiden (2e dr. 1925) p. XIV—XVI.
Dirk Coster. J. I. de Haan. De Stem, 5e Jrg.
M. Uyldert. .J I. de Haan †. De Bibliotheekgids 1924, p. 219—221. (met portret).
J. Greshoff. J. I. de Haan †. De Witte Mier 1924, p. 326—327.
G. Walschop. J. I. de Haan †. Dietsche Warande 1924, p. 697—707.
Alb. Verwey. J. I. de Haan. Proza dl. IV, p. 136.
B. Verhoeven. Jacob Israel de Haan. Erts, Lett. Alm. 1926. p. 141—145.
H. Roll. Persoonlijke herinneringen aan J. I. de Haan. Amst. Wbl. 1924.
Lett. Bijbl. N.R.Ct., Nr. 40, 143, 180.
J. E. v. Vriesland. Het Joodsche Lied. Nieuwe Gids, Apr. 1919 en Gr. Nederland, Juli 1922.
Mea Mees-Verwey. Levensbeschouwingen over het Zionisme en zijn dichter in Nederland, Groot Nederland, Oct. 1922.
Carry v. Bruggen. Inleiding bij „Palestina" van J. I. de Haan (Amsterdam 1925).
F. v. Eeden. Langs den Weg (1927) pag. 21.
C. Scharten. Kroniek d. Ned. Letteren, 1916-'17 (1917).
M. H. v. Campen. J. I. de Haan in: Over Literatuur (2e dr. 1918 W. B.) p. 67.

MARTINUS NIJHOFF

MARTINUS NIJHOFF

door

J. HAANTJES.

Martinus Nijhoff is een zeer langzaam werker.

In 1916, 21 jaar oud, publiceert hij z'n eerste bundeltje „De Wandelaar",[1]) 48 stuks, dan volgt een afzonderlik uitgegeven gedicht, „Pierrot aan den Lantaren" (1919), daarna in 1924, z'n twede bundel „Vormen", 38 verzen groot[2]). Deze laatste bundel werd kort na z'n verschijnen, bekroond met de Amsterdamse prijs voor poëzie.

De titel „Vormen" geeft ons een aanwijzing, wat Nijhoff met z'n poëzie bedoelt. Z'n verzen zijn verbeeldingen van zijn gevoelens; geen brede schilderingen, maar 'n enkele greep, in een paar regels op papier gezet.[3]) Neem b.v. maar het eerste gedicht uit „De Wandelaar", waarin bijkans ieder couplet 'n nieuwe personifiéring van gevoelens bevat: 'n wandelaar, 'n kloosterling, 'n kunstenaar, 'n toeschouwer vanuit een hoge toren.

Maar het kan nog korter soms, dan in 'n enkel couplet. Het kan zijn in 'n enkele regel, dat hij de vormgeving

---

[1]) Twede, *gewijzigde* druk 1926. In deze studie is de eerste druk gebruikt. Voor de veranderingen in de twede uitgave, zie mijn bespreking in Opwaartsche Wegen IV, en Henrik Scholte in „Den gulden Winckel" 1927.

[2]) Twede, onveranderde druk 1925.

[3]) Zie over de betekenis van „Vormen" verder D. A. M. Binnendijk in „Propria Cures" 29 Nov. 1924.

vindt voor zijn gevoelen; „'t eenvoudig leven Gods" is bij hem „ een man in blauwen kiel en een vrouw in een geruiten rok en witten boezelaar." 't Kan zelfs zijn in een paar luttele woorden. Een uitdrukking als „vroom Keulen" uit „Kerstnacht" heeft in twee woorden, wat in „De Wandelaar" nog in één couplet was vervat.

Zo komt het dan ook, dat sommige verzen zijn geworden tot een wonder van plastiek. In „De laatste dag" b.v. is de gehele lijdensgeschiedenis van Christus op een meesterlike wijze in één sonnet samengevat.

Natuurlik moet zulk een poëtiese houding — wil ze niet opgelegd zijn, maar voortkomen uit des dichters innerlik wezen — meteen de aard bepalen van des dichters voertuig, van zijn taal. Ook daar overheerst het beeld, d.w.z. het woord, als drager van een betekenis.

Hoeveel anders wordt Nijhoff's poëzie daarmee, dan ze b.v. voor Gossaert was! Daar was de rytmiese stroom het voornaamste. Al de andere poëtiese fraaiigheden, nieuwe woorden, vreemde woorden, alliteraties, ze werden gedragen door deze golf van rytmiek. Bij Nijhoff staat woord aan woord gereid. Hij bouwt z'n verzen, zoals een jongen een blokketoren bouwt, er kan geen blok gemist. Bij hem is het rytme dat van de telkens weerkerende hamerslag.

En het rijm wordt tegenover deze beeldkracht van een zeer geringe bijkomstigheid. Zo, dat hij soms zonder bezwaar laat rijmen, waar andere dichters (Marsman b.v.) dit een gevoel van onvolkomenheid zou geven. Zoals in deze regels uit „Vormen":

„De fluit hief in het maanlicht zijn
Roep tusschen rits'lende gitaren
En zwol terug in het refrein —"

Al Nijhoff's „Vormen" nu laten zich tot drie grondvormen herleiden, die alle reeds in „De Wandelaar" aanwezig zijn, en die we in de acht jaar latere bundel terugvinden, maar dan rijper en volkomener.

In de eerste plaats is daar een gevoel van grote hartstocht. Deze openbaart zich in sommige gedichten uit „De Wandelaar" in een zeer ongebonden vorm. Zo in enkele sonnetten uit het gedeelte, dat „De Vervloekte" heet. Zo in het Maria Magdalena vers. Want Maria Magdalena is hier wel zondares, maar niet de boetvaardige, die in de vergeving door haar Meester haar heil te vinden weet, ze is de „vrouw, die het doelloos leven neemt als weelde", in volle opstand tegen een liefhebbend God.

„Zij ging ten hemel waar de kruisen stonden,
Zag haar leven vervloekt, waar Hij in pijnen
Machteloos hing aan 't hooge hout gebonden —
— — — — — — — — — — —
En een triomf schreeuwde in de tamboerijnen,
Toen zij waanzinnig dansende op de pleinen
Luid lachte omdat een God stierf voor haar zonden".

De beide andere grondvormen zijn eigenlik niets anders, dan houdingen, waardoor de dichter uit deze hartstochtsfeer tracht te ontkomen.

Daar is de hautaine houding, waarmee hij de levensontvluchting tevergeefs te maskeren tracht. Toeschouwer wil hij zijn vanuit een hoge toren, zich stellen boven het leven en zijn dwaas gedoe, boven de menschen, die hij nu onder zich als poppen ziet bewegen.

En daar is de nederige houding van 't zich terug dromen in de wereld van het kind, de tijd waarin hij zich geen hartstocht nog bewust was, de tijd van blij en onbezorgd genieten.

In „Vormen" vinden we deze drie grondvormen vollediger uitgewerkt. Nergens vinden we er de hartstocht zo hevig geuit als in „De Wandelaar". Trouwens, ook daar staat op de bladzijde tegenover „Maria Magdalena" reeds de „Pierrot". De pierrot, die wel dwaas doet, maar zich terzelfder tijd van zijn dwaasheid bewust is.

Dit is de houding waarin de hartstocht zich meestal in Nijhoff's verzen openbaart. Als iets, waarvan hij zich bewust is. Als iets, dat hem tot obsessie wordt. Als iets, waarvan hij zich bevrijden moet.

En die bevrijding zoekt hij in z'n kunst. „Het leven breekt zich in het bont gebeuren," zegt hij ergens. Dit „bont gebeuren" zijn z'n hartstochtgestalten. Hij breekt zijn hartstocht stuk, en bevrijdt zich van de stukken in z'n vers.

Zo kan hij komen tot die klacht, dat „zijn ziel zich breekt, als ze woorden spreekt", maar daarnaast staat dan toch de overtuiging: „slechts die zich sterven laat, kan 't leven beuren."

Het leven een hartstocht, en het vers een bevrijding uit deze hartstocht, ziedaar de eerste overtuiging, die ons uit „De Wandelaar" tegenkomt. Natuurlik laat deze overtuiging geen ontwikkeling toe, wel 'n volmaking, 'n verfijning.

En die vinden we dan in „Vormen". Het is daar alles minder grof, nog listiger in nog verfijnder vormen verhuld. Bij een vers als „Het souper" is 'n toneeltje getreden in de plaats van 'n gestalte, 'n verfijning reeds, maar waarin het weelde-element toch nog duidelik merkbaar is. Maar wie zou het herkennen in een brandende lampion, die kantelt op de wind?

Ook het twede grondelement ondergaat een ontwikkeling in de acht jaar, die tussen beide bundels liggen.

Het standpunt op de hoge toren is de dichter niet meer

voldoende hier. Een toren heeft nog altijd verband met het aardse. Hij wil nog hoger — niet in de breedte wil hij groeien, als de bomen, maar lijnrecht omhoog, als speren die in de hemel trillen, weg uit de aardse sfeer. „Ontvoerd, ontlijfd, ontzworven, stegen wij en verdwenen als glinsteringen henen".

Geen kleur mag er meer zijn in deze nieuwe wereld. Immers, bij de verfijning in het eerste element, kan niet enkel een Maria Magdalena, maar zelfs een simpele kleur hem de incorporatie zijn van zijn weeldeverlangen. Hij wil een land met niets dan een schakèring van wit en zwart, een land van stuivende sneeuw en wezenloos ijs.

Wie zal hem daar brengen? Zijn poëzie. Zingende wil hij dit „derde land" binnengaan. Door zijn lied zal hij 't „vroom Keulen" bereiken.

Maar zijn lied is tot deze taak niet berekend. Het is geen zang, maar woordkunst. De beeldvorming is haar bestaansrecht, de gratie waarbij zij leeft. En deze beeldvorming is door haar beeld, door haar betèkenis onlosmakelik aan de wereld verbonden. Om te kunnen slagen, zouden de woorden zich moeten „loszingen van hun beteekenissen", en dan — wat is de poëzie, die zich van eigen levenskracht berooft?

In hetzelfde vers, waarin de dichter dan ook in dit opzicht de hoogste triomfen behaalt (Tweeërlei Dood), waarin hij in de stuivende sneeuw God jubelend verwacht — in dat zelfde vers komt ook de mislukking reeds bloot. Want naast de dichter komt hier een meisje voor (is ze de verpersoonliking van 's dichters eigen weeldeverlangen?), en als hij voor haar een dood begeren moet, dan is het niet die, welke zijn eigen streven was, maar dan vraagt hij:

„Breng haar bij zwanen, booten onder boomen,
In een tuin warm als die waar zij in zong was,
Muziek hoort ze, en haar moeder toen ze jong was
Is haar glimlachend tegemoet gekomen."

En nu moet ik hier even de gang onderbreken, om te wijzen op iets zeer eigenaardigs in Nijhoff's verzen, iets dat wel spoedig verwarring geven kan. Het is slechts zelden, dat ieder der drie elementen zich afzonderlik in één gedicht openbaart. Heel vaak wisselen ze mekaar af op de meest onverwachte momenten. Soms dringen ze zich tegelijkertijd in eenzelfde vers naar voren.

Iets dergeliks is hier wel 't geval. De moederfiguur, die hier plotseling opduikt, een herinnering uit de tijd van de jeugd, is een zeer duidelik uitgesproken bestanddeel van de derde grondvorm, die hier op het grilligst door de beide andere wordt heengemengd.

Hoe het zij, uit dit vers blijkt wel zeer duidelik de mislukking.

„Niemand kan van nature
Zijn hartstocht onderbreken,
Niemand kan van nature
In lijve den dood verduren,"

erkent de dichter zelf.

„Pooltochten *droomen*", noemt hij elders zijn poging.

In gezegden als deze twee belijdt hij zelf zijn teleurstelling. Want deze dichter is van een soms verbazende oprechtheid, en pijnlike nauwkeurigheid. [1]) Verzen, vroeger in tijdschriften gepubliceerd, worden later gewijzigd in de bun-

[1]) Deze oprechtheid en nauwkeurigheid blijkt ook uit de wijzigingen, aangebracht in de twede druk van „De Wandelaar".

del opgenomen, teneinde een nog verder gaande ontwikkeling weer te geven. Soms worden gehele coupletten ingelast.

Tenslotte de derde grondvorm: een weerintreding tot de kinderdroom. Ik kies met opzet deze uitdrukking van Dirk Coster, omdat die ons terstond het verschil suggereert tussen deze bewust-naïeve houding van Nijhoff en het worden als een van deze kleinen, zoals Jezus dat bedoelde. [1])

Dat was allerminst bewust. Dat was een loslaten van het oude en een zich overgeven in volkomen vertrouwen op de Vader.

Nijhoff houdt echter aan het oude vast. Hij zou 't misschien loslaten, als hij in de hunkering naar deze naieve wereld zijn geluk gevonden had, maar zeker niet éérder. Tot zolang blijft 't een experimenteren in de wereld der kinderlikheid.

En hier vinden we dan in Nijhoff's twede bundel een zeer belangrike ontwikkeling. In de eerste plaats dringt die kinderlikheid door vanuit de inhoud naar de vorm. En we krijgen een gedicht als „De kinderkruistocht", zeer bekend, navolging van een Middeleeuws volkslied, korte tweeregelige versjes, 'n herinnering aan 'n oud Latijns kerklied in de laatste coupletten.

Maar dan brengt dit experimenteren hem in aanraking met de Christus. Zonder enige twijfel is het zijn moeder, die hier de schakel vormt. Reeds in „De Wandelaar" vinden we tere, liefdevolle moederverzen, in „Vormen" staan er nog andere.

Maar daarnaast is het vooral het Kind Jezus wat hem boeit. Hoe kan het anders. Nijhoff zelf had immers de kind-

---

[1]) Een enigszins afwijkende beschouwing bij Wies Moens in „Jeugd".

gestalte als een van de symbolen, waarmee hij werkte. Hoe gemakkelik kan de inhoud van dit symbool zich wijzigen, kon Christus zich in dit beeld belichamen, kon 't aangebeden kind treden in de plaats van 't ideëel gedachte!

Trouwens, over 't algemeen staan symbool en inhoud bij Nijhoff slechts in een zeer los verband. Dat maakt b.v. dat „dood" bij hem twee verschillende betèkenissen krijgt: 't stukbreken van hartstocht, en 't ontvluchten aan het aardse. Dat maakt, dat hij een grillig gedichtje schrijft (Tweespraak), waarin Christus in één regel wordt genoemd Vis en Visser, Lam en Herder.

Dit spelen met 't symbool heeft het grote gevaar van onwaarachtigheid. Het geeft aan al Nijhoff's uitingen iets toneelmatigs: het werken met slechts enkele requisieten.[1])

Op Kerstmis moet noodzakelik een Pasen volgen. Hoe is Nijhoff's houding tegenover de lijdende Christus?

Ook hier kunnen we een verinnerliking constatèren. In „De laatste dag", het sonnet uit „De Wandelaar", dat ik u reeds noemde om z'n wonderlike plastiek, is de toon nog volstrekt objectief. Het is de weergave van een oud verhaal.

Bij het Christus-sonnet uit „Vormen" (De soldaat die Jezus kruisigde) is de verhouding veel directer. Hier is een ontroering, niet enkel een aesthetiese emotie, maar een bewogenheid der ziel, een deel hebben aan Christus' kruisdood. De soldaat, die Jezus kruisigde, is Nijhoff zelf.

---

[1]) Dit is de weerslag van Nijhoff's kunsthouding in Nijhoff's kunst. Zie D. A. M. Binnendijk in „Propria Cures": „Wij definieeren „vorm" als: organiseerend-creatief princiep, dat de aan en onder het scheppingsmoment ontstaande stof, als een magneet binnen zijn krachtenveld trekt en volkomen rangschikt; organiseering dus van binnen-uit, niet van buiten-af aangebracht!"

Wij sloegen hem aan 't kruis. Zijn vingers grepen
Wild om den spijker toen 'k den hamer hief —
Maar hij zei zacht mijn naam en: „Heb mij lief —"
En 't groot geheim had ik voorgoed begrepen.

Ik wrong een lach weg dat mijn tanden knarsten,
En werd een gek die bloed van liefde vroeg:
Ik had hem lief — en sloeg en sloeg en sloeg
Den spijker door zijn hand in 't hout dat barstte.

Nu als een dwaas, een spijker door mijn hand,
Trek ik een visch — zijn naam, zijn monogram —
In ied'ren muur, in ied'ren balk of stam,
Of in mijn borst of, hurkend, in het zand.
— — — — — — — — — — — —
En antwoord als de menschen mij wat vragen:
„Hij heeft een spijker door mijn hand geslagen".

Maar we kunnen de ontwikkeling die tussen deze beide verzen ligt, nog van dichterbij volgen. Er is een tussenstadium. Toen het laatste sonnet voor de eerste maal verscheen, luidde de laatste regel anders:

„Hoor je den dreun van verre hamerslagen?"

Voor de Nijhoff, die enige tijd later de bundel samenstelde, was deze verhouding niet meer onmiddellik genoeg. Hij voelde zich door Christus tot in 't hart gegrepen. En hij maakt 't tot een lichamelik contact: „Hij heeft een spijker door mijn hand geslagen."

En toch — ondanks dit schier lichamelik contact, kan deze dichter moeilik een Christen genoemd worden. Hij is veel meer een moderne Christofoor, Christusdrager. Hij heeft het Christuskind op z'n schouders genomen, hij staat voor de stroom, en zie — de stroom is woest en de last op z'n schou-

ders, hij wèèt dat ze zwaarder zal worden, en zwaarder, haast niet om te dragen, zó zwaar. En het geluk, dat hem voor een ogenblik omving, wordt hem tot een obsessie; hij zingt 't weg in zijn lied.

Zo blijft Christus dan voor hem de vreemdeling uit „De Schipper". Een wondervol liedje, dit. In drie kleine verzen is heel Nijhoff's wezen daarin nog eens samengevat. In het eerste couplet is zijn hartstocht gelenigd tot een zacht verlangen, in 't twede zijn levensontvluchting, vertederd tot een wijs bepeinzen, en in het derde is de zekerheid:

Ik weet dat ik niet veilig reis
Als niet de witte vreemdeling,
Voor mij uit naar het paradijs
Over het water ging."

Christus de *witte* vreemdeling, want bij Hem is de eindelike rust:

„Wie alles verlaat, vindt in vaders huis,
Dat vele woningen heeft, zijn thuis."

Maar toch: Christus de *vreemdeling.* Omdat deze mens, die de „dood" op twee wijzen beproefde, voor haar terugschrikte, toen ze in de vorm der absolute overgave ten derde male tot hem kwam.

En slechts zó zou die ene prachtige regel,

„Slechts, die zich sterven laat, kan 't leven beuren",

aan deze omhoogstrevende mensenziel in alle volkomenheid kunnen worden vervuld.[1])

[1]) Of Nijhoff daarmee dan ook komen zal tot een hogere uiting van zijn dichterschap? P. N. van Eyck, in „De Gids" 1924, D. A. M. Binnendijk in „Propria Cures" 1924, en Bernard Verhoeven in „De nieuwe Eeuw" 8 Jan. 1925, laten iets dergeliks doorschemeren. Ik zelf ben eerder geneigd dit te betwijfelen, hoewel ik hier niet verder durf te gaan, dan een zwakke veronderstelling; zie mijn artikel „Een moderne Christofoor" in Opwaartsche Wegen III.

Men zie over M. Nijhoff o.a.:

A. Verwey. De Beweging Febr. 1917 en Proza IV p. 145.
P. N. v. Eyck. De Beweging Juli 1917.
J. J. Thomson. St. des Tijds Maart 1917.
W. Kloos. N. Gids 1924, I, p. 98.
D. A. M. Binnendijk. Propria Cures. 29 Nov. 1924, p. 158—159.
P. N. v. Eyck. De Gids 1925, I, p. 116—137.
M. Uyldert. Alg. Handelsbl. 10 April '26, Lett. Kron. XXV.
B. Verhoeven. De Nieuwe Eeuw 8 Jan. 1925 (Nr 385).
Greshoff en de Vries. Gesch. der Ned. Lett. (1925) p. 307; 363—364.
H. Robbers. De Ned. Literatuur na '80 (1922) p .110.
J. Haantjes. Een Moderne Christofoor. Opw. Wegen IIIe Jrg., p. 132—136.